

SIASI 'O SĪSŪ KALAI SI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGA AHI 'AHO KIMUI NĪ • TĪSEMA 2015

Liahona

**Ko e Fakamo'oni Faka'osi
'a Palesiteni Peeká, p. 10**

**Ma'á e Kau Faiakó: Lelei
Ange 'a e Ngaahi Fehu'í,
Lelei Ange 'a e Akó, p. 20**

**Mali Ta'engatá: Ko ha Fuakava
'i loto 'i he Fuakavá, p. 24**

**Ko Hono Fakafiemālie'i Ho'o
Ngaahi Hoha'a ki he Kaha'ú, p. 34**

*“Oku tatau ‘a e
pule‘anga ‘o e langí mo
e tangata fakatau, ‘oku
kumi mata‘itofe lelei:*

*“A ia, ‘i hé‘ene ‘ilo ‘a e
mata‘itofe mahu‘inga
lahí, ‘oku ‘alu ia, ‘o ne
fakatau atu ‘ene me‘a
kotoa pē, ke fakatau
mai ‘aki ia.”*

Mätiau 13:45–46

NGAAHI PŌPOAKÍ

4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí: Fakafaingamālie'i ha Taimi ma'á e Fakamo'uí
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson

7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahi: Ngaahi 'Ulungaanga Faka-'Otua 'o Sīsū Kalaisi—Manava'ofa mo Anga'ofa

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

10 Ko ha Fakamo'oni 'o e Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisi
Fai 'e Palesiteni Boyd K. Packer
Ko e Fakamo'oni 'a ha Taha ne 'Aposetolo 'i ha Ta'u 'e 45, ki he Fakamo'uí "i he 'ilo'i pau."

'I HE TAKAFÍ

I mu'á: Tā fakatātaā 'i 'o e 'atá 'e Matthew Reier. Tafa'aki ki loto 'o e takafi mu'á: Faitaa 'i 'e Patrizio Martorana/iStock/Thinkstock. 'I loto he takafi muí: Faitaa 'i 'e Clebher Tex.

14 Siosefa Sāmīta mo e Tohi 'o e Fakahaá
Fai 'e David A. Edwards
Ko e hā e 'uhinga ne ui ai 'e Siosefa Sāmīta 'a e tohi Fakahaá ko e "taha 'o e ngaahi tohi mahinongofua taha kuo fekau 'e he 'Otuá ke tohi'?"

20 Ko hono Fai 'a e Ngaahi Fehu'i Totonú 'i he Founga Totonú
Fai 'e Scott H. Knecht
'Oku 'i ai ha faikehekehe lahi 'i hono fai 'o e fehu'i totonú 'i he taimi 'oku ako mo ako 'i ai e ongoongolelé.

24 Ko e Fuakava Fo'ou mo Ta'engatá
Fai 'e 'Eletā Marcus B. Nash
Ma'anautolu 'oku tauhi e ngaahi tu'utu'uni 'o e fuakava fo'ou mo ta'engatá, ko e totongi ko e fiefia mo e melino 'i he maama ko 'enī mo e mo'ui ta'engata 'i he maama kaha'ú.

32 "Ne u Fai ha Tukupā ki he 'Otuá"
Fai 'e Néstor Curbelo
Na'e hoko e mateaki 'a ha mē-mīpa 'i 'Ekuetoa ko ha momeniti fakatalutalu ia ai 'i he hisitōlia 'o e Siasí.

34 Fiemālie Pē
Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson
Fakafaingamālie'i ha taimi 'i he fa'ahita'u faka-Kilisimasi ko 'enī ke ongo'i ai 'a e toe fakapapau mai 'a e Fakamo'uí.

NGAAHI TAFa'AKÍ

8 'Oku Mau Lea 'ia Kalaisi: Ko ha Me'a'ofa 'o e Mo'ui mo e 'Ofá
Fai 'e Brad Allred

38 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko e Kilisimasi Mo'oni
Fai 'e Palesiteni Howard W. Hunter

48

44 Ko e Foki Vave ki 'Api mei he Ngāue Fakafaifekau

Fai 'e Brittany Romanello Casco
Na'á ku tui ki he ngaahi talanoa 'o e fakamo'ui 'e Kalaisi 'a e mahakí, pea 'oku ou tui te Ne fai e me'a tatau kiate au.

48 Fakamatala Fakafo'ituitui 'a e Kakai Lalahi kei Talavou: Ko e Hoko ko ha Fakamo'oni 'i Siamane

Fai 'e Justina McCandless
Ke mahino 'a e hanga 'e he 'afio mai 'a e Tamai Hēvaní kia 'Esitaá 'o tokoni'i ia 'i hono vā fetu'utaki mo e ni'íhi kehé.

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he pulusinga ko 'eni. Tokoni: Ko e hā ha me'a kuó ke ako mei ho'o mātu'á?

64

50 Founga ke Vakai ai ki he 'UHINGA Totonu 'o e Kilisimasí

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
'E founga fēfē ha'atau ongo'i hounga'ia koe'uhí ko Kalaisi pea fakafo'ou 'etau tukupā ke muimui kiate Iá?

51 Ko ha Me'a'ofa Liliu-Mo'ui 'i he Falekoloa Ma'ama'a

Fai 'e Keanu Williams
Ko e iku ha tali 'o ha lotu 'i he taimi Kilisimasí ki ha fāmili ta'engata.

52 Ko e Tamasi'i Fo'ou

Fai 'e Matthew D. Flitton
Na'e tokotaha pē 'a Mātiu 'i he'ene kōlomú, kae fakafokifā kuó ne 'ilo ko e me'a pē 'oku fie ma'u 'e he tokolahi 'o e kau taula'eikí ko ha fakaafe ke nau ha'u.

54 Na'a Nau 'Ilo'i 'a Siosefa

Feinga ke 'ilo'i 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmítá 'i he talanoa 'a kinautolu ne nau 'ilo'i lelei iá.

56 Ko ha Tokotaha Fiefoaki koe Pe Ma'u Mai?

Toe fakakaukau ki ho'o vakai ki hono tauhi 'o e ngaahi fekaú mo e ngāue 'i he Siasí.

57 Pousitā: Faka'aonga'i la Na'a Mole

58 Ngaahi Fehu'i mo e Tali

'Oku ou ongo'i ta'ēfē'unga ke u hoko ko ha palesiteni fakakalasi 'i he Kau Finemuí. Te u hoko fēfē ko ha taki lelei ange?

60 Ko e Ngaahi Me'a Ne u Ako He'eku Hoko ko ha Papi Ului Kei Talavou

Fai 'e Eletā Jörg Klebingat
'Oku lava 'e he lotu ma'u peé mo hono faka'aonga'i faka'aho 'o e Fakalelei 'o tokoni'i koe ke ke ongo'i ha loto-falala mo ma'a he taimi kotoa pē.

64 Fakalalakaka Fakatāutahā 'i He'eku 'Akau Fakafāmilí

Fai 'e Raisa Marcondes
'I hono fakahoko 'e Laisa 'ene hisitōlia fakafāmilí, na'á ne 'ilo ai na'e 'ikai ko ia toko taha pē 'i hono fāmilí na'e kau ki he Siasí.

68

65 Folofolá kia Sipenisā

Fai 'e Eletā Marcus B. Nash
Na'e 'ikai 'ilo 'e Sipenisā 'a e 'uhinga na'e 'ikai lava ai 'o mohe 'i he taimi ne mavahe ai 'ene ongo mātu'á. Ko e hā e me'a ne fehālaaki?

66 Ko ha Lēsoni mei he'eku Tamai

Fai 'e Eletā David A. Bednar
Na'e 'ikai ke kau 'a e tamai 'a Eletā Petinaá ki he Siasí, ka na'á ne ako'i ange kiate ia ha lēsoni mahu'inga fekau'aki mo e lakanga fakataula'eikí.

67 Kakai 'o e Folofolá: Ko e Tohi 'a Molomoná

68 Ko e Efiafi Kimu'a he Kilisimasí mo e Fāmilí Kotopá

Fai 'e Honney Thalia Cabel Losno
Na'e lava 'a Melesela mo hono ta'oketē 'o foaki ha me'a lelei ange 'i he ngaahi me'a'ofā ki he fāmilí Kotopá 'i he Kilisimasí.

70 Pāsolo 'o hono Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei

Fai 'e Heidi Poelman
Na'e fakahoko 'e Ana ha lea 'i he Palaimelí. Ka 'e founga fēfē nai ha'ane fakamatala'i 'a e 'uhinga 'o e Fakafoki mai 'o e Ongoongolelei?

72 Taimi 'o e Folofolá: 'E Toe Hā'ele Mai 'a Sīsū Kalaisi!

Fai 'e Erin Sanderson

74 Ma'á e Fānau Īki: Ko e Talanoa 'o e 'Alo'í

Ko e makasini fakava'aha'apule'anga 'eni 'a e Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Māōnioni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ūa: Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētita: Joseph W. Sitati

Kau 'Ētivaisā: Randall K. Bennett, Craig A. Cardon, Christoffel Golden, Larry R. Lawrence, James B. Martino

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Megan VerHoef

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Jill Hacking, Charlotte Larcabal, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odekirk, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerge, Marissa Widdison

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'ū 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnson, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahatahā 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahatahā 'o e Makasini: Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan, Bryan W. Gysi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'ū: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pākī: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētita: Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētita: Patrick Taufa

Kaungā 'Ētita:

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi Liahona he ta'ū oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi fakakekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Māōnioni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he Iunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasī pe taki fakauoiti pe fakakōlō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi fakakekē he initaneti 'i he liahona.lds.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e Liahona (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe meā "fakahinohino") oku pulusi 'a e Makasini Fakava'aha Pule'anga 'i he lea faka-'Alapēnia, 'Amēnia, Pīlani, Kempoutia, Pulu'ālia, Sepuano, Sīaina, Sīaina (faka'angofua), Koloēsia, Seki, Tenima'ake, Hōlani, Pīlitānia, Esitōnia, Fisi, Fīlanī, Falanisē, Sīamanē, Kalisi, Hungalī, 'Aisilēni, 'Initonēsīa, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōlēa, Letivā, Lifuēnia, Malakasi, Māseilisi, Mongokōlā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsia, Hāromoa, Silovēnia, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Taileni, Tongā, 'Iukuleinī, 'Eitu mo e faka-Vietinemi. (Oku kehekehe pe ā e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatata mo e lea fakafonua.)

© 2015 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he Iunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

'E lava ke hiki ha tata'u 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he Liahonā ke fakāonga'i ki he ngaahi meā 'a e Siasī oku 'ikai fakakomēsiale pe fakāonga'i pe 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tata'u ha ngaahi nāunau oku fakaha'i atu ai hano fakatapu'apai, 'i he tafa'aki oku fakamatalā ai e tokotaha oku 'aana e fakatātā. Oku totonu ke fakatūasīa 'a e ngaahi fehu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: December 2015 Vol. 39 No. 12. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiati Fakafāmili 'i 'Api

'Oku 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e ngaahi ekitiviti 'e lava ke fakāonga'i 'i he efiati fakafāmili 'i 'api. Ko ha si'pinga 'eni 'e ua.

"Fiemālie Pē," peesi 34: 'Oku fakaafe'i kitautolu 'e Eletā Kulisitofasoni ke tau fakafaingamālie'i ha taimi 'i he Kilisimasi ko 'eni ke tau tangutu fakalolongongo 'o fakakaukau ki he pēpē ko Sīsū. Fakakaukau ki hano lau fakataha mo e fāmili 'a e fakamatalā pea mou fakaafe'i e laumālie 'o e 'apasāi 'i ho'omou lau 'a e folofolā, hiva ha ngaahi himi, pe mamata 'i he ngaahi vitiō faka-Tohi Tapu (lava ke mamata 'i he Biblevideos.org) fekau'aki mo hono 'alo'i 'o e Fakamo'u'i. Pea tuku ki he tokotaha kotoa ke fakakaukau ki he 'alo'i 'o e Fakamo'u'i mo 'ene 'uhinga kiate kinautolū. Te ke lava 'omi ha ngaahi tohinoa pe pepa kiate kinautolu oku nau faka'amu ke hiki 'a 'enau ngaahi fakakaukau. Kole ki he mēmipa ho fāmili

ke nau vahevahe 'enau fakakaukau 'o kapau oku nau loto ki ai.

Vitiō faka-Kilisimasi, Mormon.org: Fakakaukau ki he ngaahi founa 'e lava ai ho fāmili 'o ngāue'aki 'a e vitiō faka-Kilisimasi 'o e ta'u nī ke vahevahe e ongoongolele'i mo e nihi kehe. Te ke lava 'o ngaohi ha fanga kī'i fakaneifua faka-Kilisimasi ke vahevahe mo e ngaahi kaungāme'ā pea tufa atu ia mo ha kaati oku hā ai 'a e tu'asila 'initaneti ki he vitiō. Te ke lava foki 'o palani ha kī'i tūuaki fakafāmili he mītia fakasōsiale pea fatu ha ngaahi taumu'a pe ko e kakai 'e toko fiha te ke lava 'o vahevahe 'a e vitiō mo kinautolū. Ko ha founa 'e taha ko hano fakaafe'i mai 'a e ngaahi kaungāme'ā ke mou mamata fakataha 'i he vitiō.

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'u 'a e Liahonā mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasī 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

Vakai ki he Facebook.com/liahona.magazine ke ma'u ha ngaahi fakakaukau ki he efiati fakafāmili 'i 'api, ngaahi tokoni ki he lēsoni he Sāpaté, mo e ngaahi fakamatala te ke lava 'o vahevahe mo ho fāmili mo e kaungāme'ā.

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINO 'ENI

'Oku fakafongā 'i he ngaahi mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Akó, 20

Ako folofolá, 65

Anga'ofá, 7, 41, 58

Faiako, 20

Fakalelei, 10, 44, 60

Fakatapu, 32

Feilaulaú, 8, 32, 39, 40, 43, 56, 60

Fuakava Fo'ou, 14

Hā'ele 'Angau Mai, 72

Hisitōlia fakafāmili, 64

Kilisimasi, 4, 8, 34, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 50, 51, 68, 72, 74, 80

Lakanga Fakataula'eiki, 66

Lotú, 41, 42, 60

Manava'ofa, 7

Mo'ui ta'engata, 24

Ngaahi Fuakavá, 24

Ngaahi talēnití, 57

Ngāue fakafaifekau, 32, 44, 48, 51, 52

Ngāue fakatemipalé, 42, 43, 58

Nofo-malí, 24

Nonga, 34

'Ofá, 8

Sāmita, Siōsefa, 14, 54, 70

Sīsū Kalaisi, 4, 10, 24, 34, 50, 60, 72

Talangofuá, 24, 56

Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelei, 70

Tohi 'a Molomoná, 67

Tokoni, 4, 39, 41, 56, 58, 68

Tu'unga Fakatakimúá, 58

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

FAKAFaingamālie'i ha taimi mo'ó'e Fakamo'uí

Oku tau hanganaki atu eni ki he fa'ahita'u 'o e Kilisimasí pea mo ha ta'u fo'ou ke kamata'ia. 'Oku hangē pē ko 'aneafi ne tau fakamanatua ai e 'alo'i 'o e Fakamo'uí mo fokotu'u ha ngaahi taumu'a.

Na'a tau malava nai 'o fakafaingamālie'i ha taimi 'i he'e-tau mo'uí mo ha potu 'i hotau lotó ma'á e Fakamo'uí, 'i he'etau ngaahi taumu'a ki he ta'ú ní? Neongo ai pē pe na'a tau lavame'a fēfē 'i ha taumu'a, ka 'oku ou tui fakapapau 'oku tau taumu'a kotoa pē ke toe lelei ange. Ko e fa'ahita'u Kilisimasi ko 'ení 'a e taimi lelei taha ke tau siviliví'i mo fakafou ai 'etau vilitakí.

'I he'etau mo'uí femo'uekiná, lolotonga 'oku lahi mo ha ngaahi me'a kehe ke tau tokanga ki ai, 'oku mahu'inga fau ke tau taumu'a'aki pea tukupā ke 'omi 'a Kalaisi ki he'etau mo'uí pea ki hotau ngaahi 'apí. Pea 'oku mahu'inga ke tau hangē ko e Kau Poto mei he Hahaké, 'o sio fakamama'u ki He'ene fetu'ú pea "ha'u ke hū kiate ia."¹

Kuo laui to'utangata mo e kei tatau pē 'a e pōpoaki meia Sisuú. Na'e folofola 'a Sísū kia Pita mo 'Anitelū 'i he matā-fanga 'o e tahi Kālelí, "Muimui 'iate au."² Ne hoko mai 'a e uí kia Filipe, "Muimui 'iate au."³ Ne ongo mai 'a e fakahinohinó ki he tangata Livai na'á ne tangutu he tñakí'anga 'o e tukuhaú, "Muimui 'iate au."⁴ Pea kiate koe mo au, kapau te tau fakafanongo, 'e ongonā mai 'a e fakaafe tatau: "Muimui 'iate au."⁵

'I he'etau molomolomuiva'e 'i he sippinga 'a e Fakamo'uí he 'ahó ni, te tau ma'u ai ha faingamālie ke faitāpuekina e mo'uí 'a e ní'ihí kehé. 'Oku fakaafe'i kitautolu 'e Sísū ke tau foaki 'osikiavelenga: "Vakai, 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí 'a e loto mo e 'atamai fie fai."⁶

'Oku 'i ai nai ha taha 'okú ke 'ilo 'oku totonu ke ke ngāue tokoni ki ai 'i he Kilisimasí? 'Oku 'i ai nai ha tokotaha 'oku tatali mai ke ke 'a'ahi ange?

'I he ngaahi ta'u kuohilí ne u 'a'ahi ai ki ha 'api 'o ha uitou toulekeleka 'i he taimi Kilisimasí. Lolotonga 'eku 'i aí, kuo tatangi 'a e fafangu 'o e matapaá. Ne 'i he matapaá ha toketā-sino 'iloa mo femo'uekina. Na'e 'ikai ha fetu'utaki atu kiate ia; ka na'á ne ongo'i pē ha ue'i ke 'a'ahi mai ki he uitou ta'elatá ni.

'I he fa'ahita'u ko 'ení, 'oku faka'amua 'e kinautolu 'oku 'ikai ke toe lava 'o 'alu holó ha 'a'ahi ange 'i he Kilisimasí. 'I ha 'aho Kilisimasi 'e taha lolotonga 'eku 'a'ahi ki ha senitā ma'á e kau toulekeleká, ne u tangutu 'o talanoa mo ha kau fefine toulekeleka 'e toko nima, ko e toulekeleka tahá ko e ta'u 101. Na'á ne fakatokanga'i pē hoku le'ó, neongo na'á ne kui.

Na'á ne pehē mai, "Pisope, 'okú ke ki'i tuai mai tama he ta'ú ni!" "Ne u pehē 'e au he 'ikai te ke toe ha'u."

Ne ma ma'u ha taimi feohi faka'ofó'ofa. 'I he taimi tatau, ne 'i ai mo ha tokotaha toulekeleka 'e taha, na'á ne sio fakamama'u pē ki he matapā sio'atá mo toutou pehē pē, "Oku ou 'ilo'i 'e ha'u hoku fohá 'o vakai au he 'ahó ni." 'Oku ou fifili pe 'e ha'u nai, he na'e 'i ai ha ngaahi fa'ahita'u Kilisimasi ia 'e ní'ihí ne 'ikai pē tā mai ia.

'Oku kei taimi pē 'i he ta'ú ni ke mafao atu ho nima fietokoní, 'a e loto-'ofá, mo e laumālie vilitakí—'i hono toe fakalea 'e tahá, 'o muimui ki he sippinga ne tā 'e hotau Fakamo'uí pea tokoni 'o hangē ko ia na'á Ne mei finangalo ke tau faí. 'I he'etau tokoni kiate Iá, 'e 'ikai mole ai hotau faingamālie, 'o hangē ko e tauhi 'o e fale tali fonongá,⁷ te

tau fakafaingamālie'i ai ha taimi mo faka'atā ha potu 'i hotau lotó Ma'ana.

'Oku mahino nai kiate kitautolu 'a e pōpoaki ne tuku 'e he 'āngeló ki he kau tauhi sipi ne nofo 'i he ngoué: "Oku ou 'omi kiate kimoutolu 'a e ongoongolelei 'o e fiefia lahi. . . He kuo 'alo'i kiate kimoutolu 'i he 'ahó ni . . . ha Fakamo'ui, 'a ia ko Kalaisi ko e 'Eiki'?"⁸

'I he 'etau fakafetongi me'a'ofa 'i he Kilisimasí, fakatau ange pē te tau manatu'i, fakahounga'i, mo tali 'a e me'a'ofa ma'ongo'onga tahá—'a e me'a'ofa 'a hotau Fakamo'ui mo e Huhu'i, ka tau lava 'o ma'u 'a e mo'ui ta'engata.

"He ko e hā hano 'aonga ki ha tangata 'o kapau 'oku foaki kiate ia ha me'a'ofa, pea 'oku 'ikai te ne tali 'a e me'a'ofá? Vakai, 'oku 'ikai te ne fiefia 'i he me'a 'oku foaki kiate iá, pea 'oku 'ikai foki te ne fiefia 'i he tokotaha 'oku foaki 'a e me'a'ofá."⁹

Fakatauange pē 'oku tau muimui kiate Ia, tokoni kiate Ia, fakalāngi-langi'i Ia, pea kōpano 'i he 'etau mo'ui 'Ene ngaahi me'afoki kiate kitautolú, ke tau lava 'apē, 'o hangē ko e akonaki 'a Lihaí, "o takatakai'i [kitautolu] 'o ta'engata [i] he ongo to'ukupu 'o 'ene 'ofá."¹⁰ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Mātiu 2:2.
2. Mātiu 4:19.
3. Sione 1:43.
4. Mātiu 9:9.
5. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 38:22.
6. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 64:34.
7. Vakai ki he, Luke 2:7.
8. Luke 2:10–11.
9. Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 88:33.
10. 2 Nifai 1:15.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

'Oku fakaafe'i kitautolu 'e Palesiteni Monisoni ke tau "taumu'a 'aki mo tukupā ke 'omi 'a Kalaisi ki he 'etau mo'ui pea ki hotau ngaahi 'api." Fakakaukau ke alea'i mo kinautolu 'okú ke ako'i 'a e founga te nau lava ai 'o fakahoko fakatāutaha pe fakafānili 'a e ngāue ko 'ení. Te ke lava 'o fakakau atu hono 'eke kiate kinautolu ke nau fakakaukau ki ha tokotaha pe fānili pau te nau lava 'o 'a'ahi pe tokoni ki ai 'i he Kilisimasi ko 'ení. "Oku kei taimi pē 'i he ta'ui ni ke mafao atu ho nima fie tokoní, 'a e loto-'ofá, mo e laumālie vilitakí"

Ngaahi Founa ke Tokoni ai 'i he Taimi-Kilisimasí

Na'e tuku 'e Palesiteni Monisoni ha taimi ke 'a'ahi ai ki he kau toulekeleká pea mo kinautolu 'i he ngaahi senitá ma'á e kau toulekeleká, tautautefito ki he taimi Kilisimasí. Na'á ne pehē 'oku 'i ai ha ní'hi 'oku nau fiefia koe'uhí ko 'enau ma'u ha kau 'a'ahi, kae sí'i faka'amua 'e ha ní'hi ha kau 'a'ahi 'oku 'ikai pē ke nau 'asi ange kinautolu. 'Oku 'i ai ha kakai 'oku nau tatali ki ha taha—mahalo pē 'i he Kilisimasí ko 'ení, te ke lava 'o hoko ko e tokotaha ko iá.

Ko ha lisi 'eni 'o ha ngaahi founa te ke lava ai 'o tokoni ke fakapapau'i 'oku 'ikai tuenoa ha taha 'i he Kilisimasí ko 'ení. Ongó'i tau'atāina ke ke fakakaukau ki ha ngaahi founa lahi te ke lava ai 'o tokoni 'i homou koló he fa'ahita'u ko 'ení. "Oku 'i ai nai ha tokotaha 'oku tatali mai ke ke 'a'ahi ange?"

- Ngaohi ha fanga kí'i kaati Kilisimasí ke 'ave ki he kau fai-fekau' pea mo e káingalotu té'eki mali mo toulekeleka 'i ho uotí pe koló.
- Ngāue tokoni 'i ha kautaha fakafeitu'u 'i he koló.
- 'Ave ha ngaahi tatau 'o e Tohi 'a Molomoná ko ha me'a'ofa Kilisimasí ki ho ngaahi kaungāme'á mo e kaungā'apí.
- 'A'ahi ki he kau toulekeleka 'i ho uotí pe fāmilí.
- Ngaahi ha fanga kí'i fakaneifua 'o tufotufa ki ho ngaahi kaungā'apí.

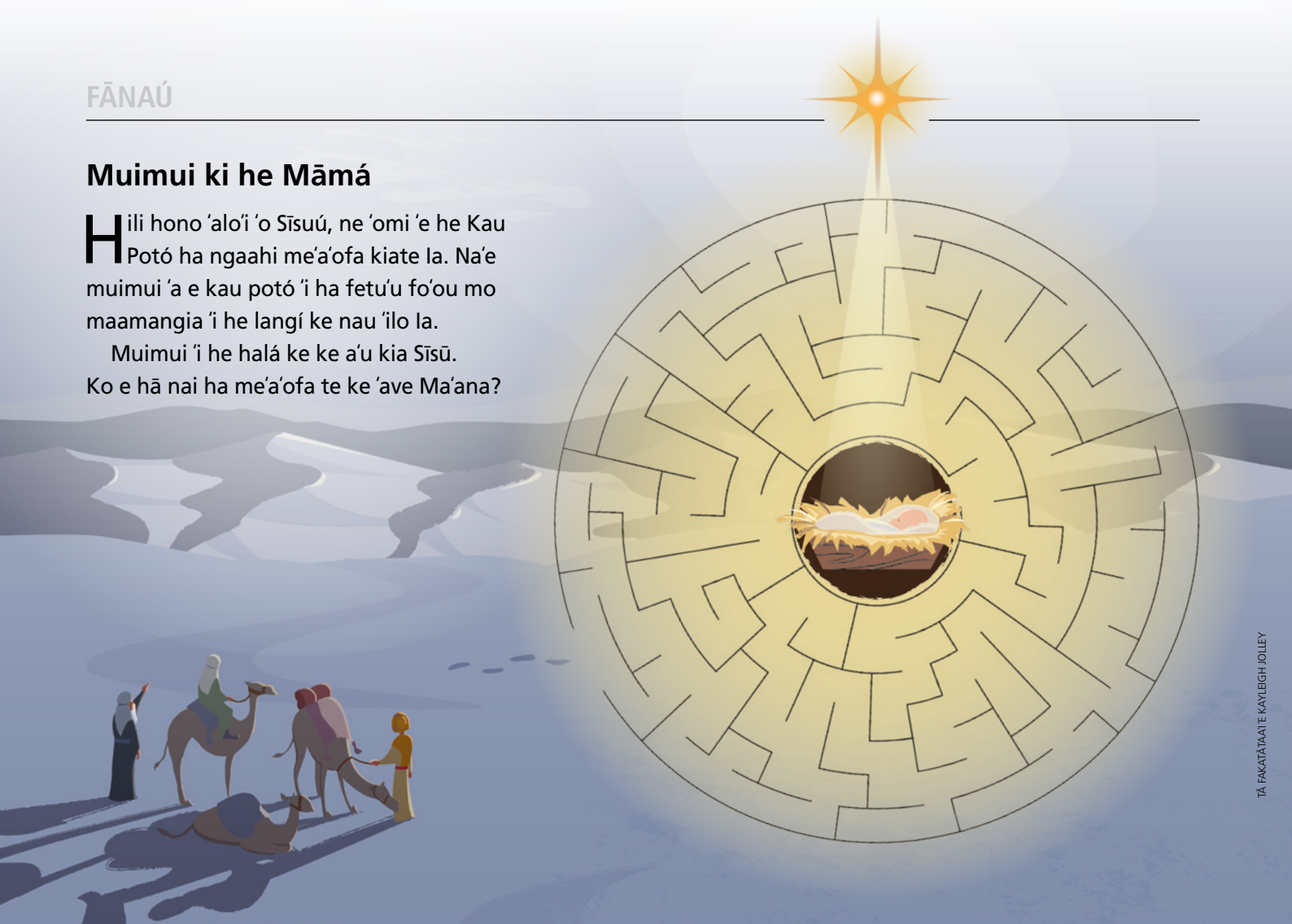
Ki ha ngaahi fakakaukau lahi ange ki he ngaahi founa ke ke ngāue tokoni ai 'i ho koló, vakai ki he lds.org/topics/humanitarian-service/help.

FĀNAÚ

Muimui ki he Māmá

Hili hono 'alo'i 'o Sísuú, ne 'omi 'e he Kau Potó ha ngaahi me'a'ofa kiate la. Na'e muimui 'a e kau potó 'i ha fetu'u fo'ou mo maamangia 'i he langí ke nau 'ilo la.

Muimui 'i he halá ke ke a'u kia Sísū. Ko e hā nai ha me'a'ofa te ke 'ave Ma'ana?

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'enī pea feinga ke 'ilo'i 'a e me'a ke vahevahé. 'E hanga fēfē 'e he mahino kiate koe 'a e ngaahi 'ulungaanga 'o Sīsū Kalaisi 'o fakatupulaki ho'o tui kiate Iá mo tāpuekina ai 'a kinautolu 'oku ke tokanga'i 'i he faiaiko 'a'ahī? Koe'uhī ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefociety.lds.org.

Ngaahi 'Ulungaanga Faka-'Otua 'o Sīsū Kalaisi— Manava'ofa mo Anga'ofa

Ko ha kongā 'eni 'o e Ngaahi Pōpoaki hokohoko 'a e Faiaiko 'A'ahī 'oku hā ai 'a e ngaahi 'ulungaanga fakalangi 'o e Fakamo'ui.

Ihe folofolá, 'oku 'uhinga 'a e manava'ofá ki he 'kaungā-mamahi.' 'Oku toe uHINGA foki ia ke fakahā ha fie kaungāmamahi, 'ofa, mo e 'alo'ofa (meesi) ki ha taha."¹

Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "Kuo 'omi 'e Sīsū kiate kitautolu ha ngaahi sīpinga lahi 'o e manava'ofá. 'Oku fakafongā'i takitaha 'e he tangata mamatea 'i he vai 'i Peteseta; 'a e fefine fe'auaki; 'a e fefine 'i he vai 'o Sēkopé; 'a e 'ōfefine 'o Sailosi, tuonga'ane 'o Mele mo Mā'atá—'a e ngaahi faingata'a 'i he hala ki Selikoó. Na'a nau fie ma'u tokoni kotoa.

"Na'e tala 'e Sīsū ki he tangata mamatea 'i Peteseta, 'Tu'u hake, pea to'o ho mohengá, 'o 'alu.' Na'a ne ekinaki ki he fefine angahalá, "Alu, pea 'oua 'e toe fai angahala.' Na'a Ne

hanga 'o foaki ki he fefine na'e ha'u ke 'utu vái, ha vai 'oku 'mapunopuna hake ki he mo'ui ta'engata.' Na'a Ne fekau ki he 'ōfefine 'o Sailosi na'e maté, "Ta'ahine, 'oku ou pehē kiate koe, tu'u hake.' Kia Lasalosi na'e 'osi 'i he fa'itoká, 'Tu'u mai.'

"Na'e fakahaa'i ma'u pē 'e he Fakamo'ui 'Ene manava'ofa ta'efakanngatangata. . . . Tau faka'atá mu'a hotau lotó ke Ne lava—'a e ngaahi sīpinga mo'oni 'o e manava'ofa—'o hū mai ki ai."²

Ngaahi Potufolofola Kehé

Saame 145:8; Sākalaia 7:9; 1 Pita 3:8; Mōsaia 15:1, 9; 3 Nifai 17:5–7

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ko e Fakahinohino ki he Folofolá, "Ofa Mamahi" scriptures.lds.org.
2. Thomas S. Monson, "The Gift of Compassion," *Liahona*, Mar. 2007, 4–5, 8.
3. Linda S. Reeves, "Kuo Te'eki Fakangalo'i Koe 'e he 'Eiki," *Liahona*, Nōvema 2012, 120.
4. Linda S. Reeves, "Kuo Te'eki Fakangalo'i Koe 'e he 'Eiki," *Liahona*, Nōvema 2012, 118.
5. Linda S. Reeves, "Kuo Te'eki Fakangalo'i Koe 'e he 'Eiki," *Liahona*, Nōvema 2012, 120.

Tu'i, Fāmilí, Fakafiemālie

Mei he Folofolá

Na'e pehē 'e Linitā S. Liivi, ko e tokoni ua 'i he kau palesiteni' lahi 'o e Fine'ofá, "Ne u tū'ulutui mo hoku husepānití 'i he tafa'aki 'o 'ema tāahine ta'u 17 'o kole ke fakamo'ui ia. "Ko e tali he taimi ko 'enī ko e 'ikai, ka . . . na'a ma 'ilo'i . . . 'oku . . . 'ofeina kitautolu [e he 'Eiki] 'i hotau ngaahi loto mamahi."³

"Ko e taha e ngaahi talanoa 'oku ou manako taha ai he mo'ui 'a e Fakamo'ui, ko e talanoa ko ia 'o Lasalosi. 'Oku talamai 'e he folofolá na'e 'ofa 'a Sīsū kia Mā'ata, . . . mo hono tehiná [ko Mele], pea [mo hona tuonga'ane] ko Lasalosi."⁴ 'I he taimi na'e puke ai 'a Lasalosi, na'e 'omi ha fekau kia Sīsū, ka 'i He'ene a'u atú, kuo 'osi mālōlō 'a Lasalosi ia. Na'e lele 'a Mele kia Sīsū, 'o fakatōmapé'e 'i Hono va'é, mo ne tangi. 'I he mamata 'a Sīsū ki he tangi 'a Melé, . . . "na'a ne to'e ia 'i he laumālie, peá ne . . . tangi" (Sione 11:33, 35).

"Ko e fekau ia kiate kitautolú. Kuo pau ke tau ala mo mamata tonu pea tokoni'i leva e fānau kotoa 'a e Tamai Hēvaní ke nau ala mo mamata pea 'ilo'i 'oku 'ikai ngata pē 'i hono to'o 'e hotau Fakamo'ui kiate la 'a 'etau ngaahi angahalá kotoa ka mo hotau ngaahi mamahi mo e faingata'a'ia foki koe'uhī ke Ne lava 'o 'ilo'i 'a e me'a 'oku tau ongo'i mo e founga ke fakafiemālie'i aki kitautolú."⁵

Fakakaukau ki he Mé'a ni

Ko hai nai 'e faitāpuekina 'e ho'o loto-ōfá?

KO HA ME'A'OFA 'O E MO'UÍ MO E 'OFÁ

Fai 'e Brad Allred

Na'e hanga 'e he me'a'ofa 'emau fa'eé 'o fakahaa'i mai kiate kimautilu 'a e 'uhinga totonu 'o e Kilisimasí.

Ko ha tangata 'ofa mo'oni 'a 'eku fa'ētangata ko 'Etí. Me'apango pē, na'e 'ikai ke ngāue lelei hono ongo kofuuá. Ne kei tolotolonga mai pē 'a 'Etí 'i hono fakahoko kiate ia 'a e faito'ó taialasisí 'i ha ngaahi ta'u lahi. Na'e toutou fakahoko pea mamahi 'a hono faito'ó. Na'á ne tāvaivaia he hili hono faito'ó 'o a'u ki he faito'ó hono hokó, pea 'i he'ene a'u ki he fa'ahita'u fakatō-lau 'o e 1995, na'e hōloa 'aupito hono mālohí mo hono sinó.

Na'e talaange 'e he toketaá kia 'Etí kapau he 'ikai vave hano ma'u ha kofuua fo'ou, he 'ikai ke lōloa 'ene mo'uí. Neongo ko e kofuua pē 'e taha 'oku fie ma'u ke te mo'uí aí, ka na'e 'ikai loto 'a 'Etí ke kole ha

kofuua 'o ha taha koe'uhí ko e tu'unga pelepelengesi 'o ha tafa 'e fakahoko. Ka na'e 'ikai ha toe fili. Na'e sivi ha ní'ihí 'o e ngaahi kaungāme'a ofí mo e fāmílí ke vakai pe 'oku hōhoamālie honau kofuuá. Ko e tokotaha pē na'e ma'u na'e hōhoamālié: ko e tuofefine 'o 'Etí, ko Toti—'a 'eku fa'eé.

'I he 'aho 7 'o Tisemá na'e kau fakataha ai e ngaahi kaungāme'a 'o 'Etí mo e fāmílí 'i ha lotu mo e 'aukai ma'ana mo Toti. Ko e ongo toketā faitafa na'á na fakahoko 'a e tafá ko ha ongo māhanga. Na'e toe mālie 'akí, ko e taha 'iate kinaua na'á ne foaki hono kofuuá ki he māhanga 'e tahá. Na'e fiefia 'a 'Etí mo 'eku fa'eé 'i he'ena 'ilo'í 'e fakahoko 'e he ongo toketā faitafa

ko 'ení hona lelei tahá kiate kinaua pea punou hifo leva hona 'ulú 'o lotua mo tekaki hono olá ki he to'ukupu 'o e 'Eikí.

'I he 'aho 'o e tafá, na'e to'ó 'e ha toketá 'e taha e kofuua 'eku fa'eé. 'I he'ene tuitui fakafoki iá, na'e fakatoka 'e hono tokouá 'a e kofuua ne to'ó maí ki he kete 'o 'Etí.

Na'e lava lelei 'a e tafá, ka na'e kei tatali ke vakai pe 'e ngāue lelei 'a e kofuua fo'ou 'i he sino 'o 'Etí. Na'e fakavaivai'i e fanga ki'i sōtia malu'i (antibodies) 'i he sino 'o 'Etí ke lahi ange hono faingamālie, ko ia na'e fakamavahe'i ai ia ki he tafa-'aki tokangaekina makehé (intensive care) ke malu'i ia mei he vailasí. Na'e a'u ki he 'osi hono faka'ataá, na'e pau pē ke kei fakamavahe'i mei he tokotaha kotoa tukukehe hono fāmílí ofí. Neongo iá, na'e ma'u ha ngofua makehe 'a 'Etí 'i he efiafi kimu'a e Kilisimasí ke ha'u ki hono fakamanatua fakata'u 'o e Kilisimasí 'i he 'api 'eku ongo kuí.

Na'e tui 'e 'Etí ha me'a malu'i 'i hono fofongá (face mask), peá ne lue mai 'i he matapaá, 'o hangatonu atu kia Toti, 'o ne fá'ofua kiate ia. 'I he'ena fe'iloakí, na'e lo'imata'ia 'a e taha kotoa 'i he falé. Na'e lava ke ongo'i 'e he tokotaha kotoa 'ena 'ofá. Ko ha tuofefine kuó ne faingata'a'ia kae lava ke ne foaki ki hono tuonga-'ané 'a e me'a'ofa 'o e mo'uí. Ko ha me'a'ofa ia 'o e 'ofa, ko ha me'a'ofa

“He na'e 'ofa pehē 'a e 'Otuá ki māmani, na'á ne foaki hono 'Alo pē taha na'e fakatupú, koe'uhí ko ia kotoa pē 'e tui kiate iá ke 'oua na'a 'auha, kae ma'u 'a e mo'uí tāngatá.

“Na'e 'ikai fekau 'e he 'Otuá hono 'Aló ki māmani ke fakamala-'iá 'a māmani; ka ke mo'uí 'a māmani 'iate ia.

Sione 3:16–17

ia 'o e feilaulau, ko ha me'a'ofa na'e 'ikai te ne lava 'o tokonaki ma'ana.

'I he'eku vakai lo'imata'ia kiate kinauá, na'e mahino kiate au ha me'a: 'e lava ke peheni pē 'a 'ete fesiofaki mo e Fakamo'uí. Na'á Ne fai ma'a-tautolu 'a e me'a na'e 'ikai ke tau lava 'o fai ma'a-tautolú. Ko Ia pē, 'i hono tu'unga fakalangí, na'á Ne lava 'o kátekina ha feilaulau ma'ongo'onga pehē ke fakafiemālie'i 'aki 'a e fono 'o e fakamaau totonú. Pea ko Ia pē, 'i hono tu'unga haohaoá, na'e taau ke pekia ma'á e angahala 'a e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá kae lava ke 'aonga 'a e fono 'o e 'alo'ofá kiate kinautolu kotoa 'oku nau tali Ia ko honau Fakamo'uí.

'I he'eku fakalaulauloto ki he ngaahi fakakaukau ko 'ení, na'á ku toe fakatukupaa'i au ke u fai hoku lelei tahá ke fakahaa'i 'a 'eku hounga'ia 'i he Fakamo'uí mo 'Ene feilaulaú. Te u fāifeinga ke u mo'ui ko ha ākongā kae lava ke u taau 'i ha 'aho ke u hū ki hono 'afio'angá, 'o fā'ofua kiate Ia, mo fakamālō fakafo'ituitui kiate Ia 'i He'ene 'ofa lahi 'iate au 'o fai ai ha feilaulau pehē. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

VAHEVAHE HA NGAHI ME'A'OFA

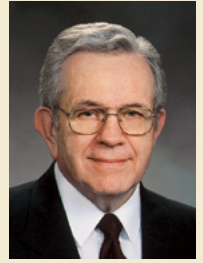
Ko e hā 'ene 'uhinga kiate koe 'a e feilaulau 'ofa 'a e 'Eikí?

Ko hai 'e 'aonga ki ai 'a e me'a'ofa 'o e 'ofa 'a e Fakamo'uí?

Ko hai nai te ke lava 'o vahevahe mo ia 'a e ongoongoleléi,

'oatu ha pōpoaki 'o e 'amanaki lelei, pe vahevahe 'a e fiefia 'o e fa'ahita'u ko 'ení?

Fai 'e Palesiteni
Boyd K. Packer
(1924–2015)

Palesiteni 'o e Kōlomu 'o
e Kau 'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uá

Ko ha Fakamo'oni 'o e Fakamo'ui ko SĪSŪ KALAIŚÍ

Lolotonga 'a e ta'u 'e 54 'o e hoko 'a Palesiteni Peekā ko e Taki Mā'olungā mo e ta'u 'e 45 'ene hoko ko ha 'Aposetoló, ko ha fakamo'oni makehe "o e huafa 'o Kalaisí 'i he māmaní kotoa" (T&F 107:23), na'á ne fakahoko 'a e fakamo'oni ko iá 'i he loto fakatōkilalo. Na'e kole 'e Palesiteni Peekā 'i ha taimi si'i kimu'a he'ene pekia 'i he 'aho 3 'o Siula 2015, ke vahevahe 'a e ngaahi kongā ko 'eni 'o 'ene ngāue fakafai'efekāú 'i he Liahoná. 'I he laumālie 'o e fa'ahita'u Kilisimasí, 'oku nau faka'ilonga'i ai 'a 'ene fakamo'oni mo e 'ofa ki he Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí.

'Oku ou 'Ofa 'i he 'Eikí

"Oku ou saí'ia 'i he Kilisimasí. 'Oku 'i ai e ongo makehe 'i he taimi Kilisimasí. 'Oku afuhia e māmaní—'o 'ikai ko e kāingalotu pē 'o e Siasí ka ki he funga 'o e māmaní—'i he fakamo'oni ko Sisū 'a e Kalaisí. . . . 'I he'eku hoko ko ha tamaio'eiki 'a e 'Eikí, ko e taha 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'oku ou 'ilo ko e Kalaisí 'a Sisū. . . .

"Oku ou 'ofa ki he 'Eikí. 'Oku ou 'ofa 'i He'ene ngāué. 'Oku ou 'ofa 'i he Siasí 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní mo fakamo'oni kiate Ia, ko hotau 'Eiki mo hotau Kaume'a."¹

'Oku ou Hoko ko ha Fakamo'oni Kiate Ia

"Oku 'i ai ha ngaahi me'a 'oku fu'u topu-tapu ke u lave ki ai. . . .

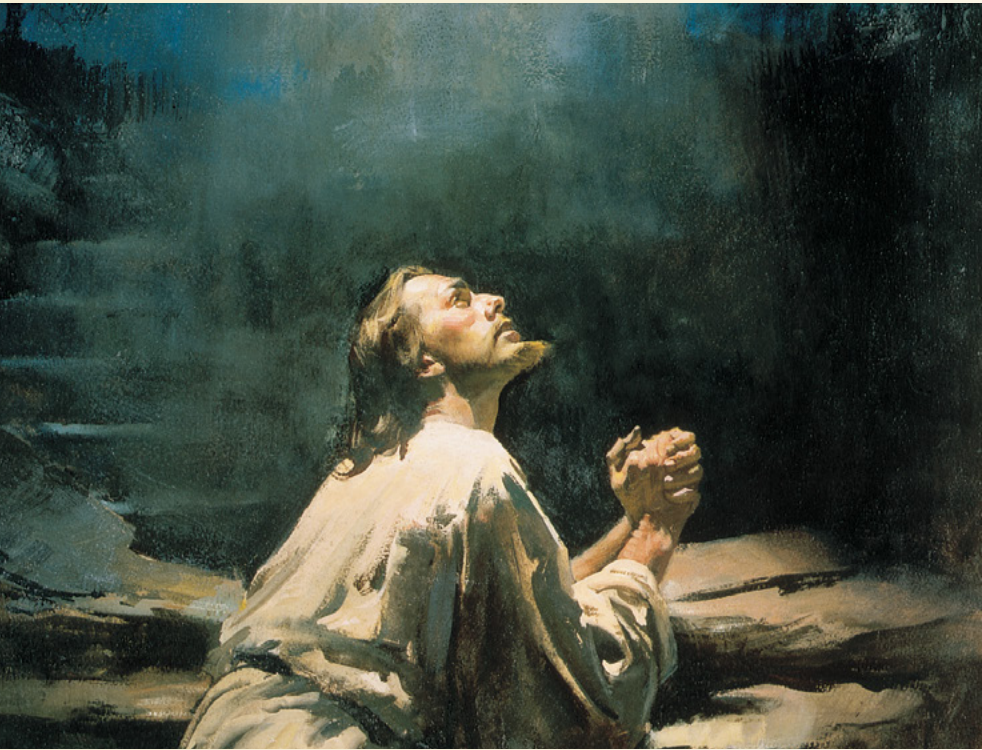
"Oku 'ikai ke pehē ia 'oku fakapulipuli, ka 'oku nau topu-tapu; 'o 'ikai ke alea'i, ka ke tokangaekina mo malu'i 'i he loto mālū'ia tahá.

"Oku toki mahino kiate au 'a e 'uhinga 'a e palōfita ko 'Alamaá:

"... 'Oku tuku ki ha tokolahi ke 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá; ka neongo ia kuo fai kiate kinautolu ha fekau mamafa ke 'oua na'a nau fakahā kae fakatatau pē ki he kongā 'o 'ene folofolá 'a ia 'okú ne fakangofua ki he fānau 'a e tangatá, 'o fakatatau ki he tokanga mo e faivelenga 'oku nau fai kiate iá.

"Pea ko ia, 'ilonga ia 'e fakafefeka hono lotó, 'e ma'u 'e ia 'a e kongā si'i ange 'o e folofolá; pea 'ilonga ia 'e 'ikai fakafefeka hono lotó, 'e foaki kiate ia 'a e kongā lahi 'o e folofolá, kae 'oua kuo tuku kiate ia ke ne 'ilo'i 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá 'o a'u ki he'ene 'ilo'i hono kotoa' ('Alamā 12:9–10). . . .

"Ko 'eni, 'oku ou fifili mo koe pe ko hai au ke ui ki he lakanga fakae'aposetolo mā'oni-oní. 'Oku lahi e ngaahi taukei ia 'oku 'ikai ke u ma'ú. 'Oku lahi mo e ngaahi me'a 'i he'eku tuiaki ke ngāué 'oku kei fie ma'u. 'I he'eku

‘oku fakahoko ‘i he māmaní. ‘I he‘ene fili iá kuó Ne fehangahangai ai mo e mālohi fakatauele ‘o Sētané, ‘a ia na‘e ‘ikai foaki kiate ia ‘a e kakanó pe mo‘u-laloa ki he mamahi fakamatelié. Ko Ketisemani ia!

“Oku ‘ikai ha‘atau ‘ilo ki he founda ne ikuna‘i ai ‘a e Fakalelei. Na‘e ‘ikai ha taha fakamatelie na‘á ne mamata ki he taimi na‘e tafoki ai ‘a e tēvoló ‘o toitoi ‘i he ‘ao ‘o e Maama haohaoa ko iá. ‘Oku ‘ikai lava ‘e he faiangahalá kotoa ‘o tāmate‘i ‘a e Maama ko iá. Kuo lava pea kuo ‘osi, kuo fai ‘a e totongi huhu‘í. Kuo si‘aki ‘e mate mo heli fakatou‘osi hona mālohi kiate kinautolu kotoa ‘e fakatomalá. Kuo tau‘atāina ‘a e tangatá. Pea ‘oku lava ‘a e laumālie kotoa pē kuo

fakalaulauloto ki aí, ne u ‘ilo ha me‘a pē taha, ha taukei pē ‘e taha pea mahalo pē na‘a ‘oku ‘i ai mo hano tupu‘anga, ka ‘oku ou ma‘u ‘a e fakamo‘oni ko iá.

“Oku ou fakahā kiate kimoutolu ‘oku ou ‘ilo‘i ko e Kalaisí ‘a Sīsū. ‘Oku ou ‘ilo ‘okú Ne mo‘ui. Na‘e ‘alo‘i Ia ‘i he vahevahe‘anga ‘o taimí. Na‘á Ne ako‘i ‘Ene ongoongolelei, na‘e fakamāu‘i, na‘e tutuki. Na‘á Ne toetu‘u ‘i he ‘aho hono tolú. Ko e ‘uluaki fua Ia ‘o e toetu‘ú. ‘Okú Ne ma‘u ha sino ‘o e kakano mo e hui. Ko ‘eku fakamo‘oní ‘eni. ‘Oku ou hoko ko ha fakamo‘oni kiate Ia.”²

Na‘á ne Tali ‘a e Tauteá

“Na‘e tokolahi ha kau tangata kimu‘a mo e hili ‘a e Tutukí na‘a nau loto fiamālie ke foaki ‘enau mo‘uí ‘i ha ngaahi ngāue loto-to‘a ta‘esiokita. Ka na‘e ‘ikai ha taha te ne fehangahangai mo e me‘a na‘e kātekina ‘e Kalaisí. Na‘á ne fuesia ‘a e kavenga ‘o e maumafono ‘a e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá, ‘a e halaia kotoa ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangatá. Pea hanga mai foki mo e Fakalelei ‘i he tafa‘aki ‘e tahá. Na‘e lava ke fakalelei ‘a e ‘alo‘ofá mo e fakamaau totonú ‘o fakafou ‘i He‘ene loto fiamālie ke fai iá, ‘o poupou‘i ai e fono ta‘engatá, he ka ne ‘ikai ke a‘usia e fakalaloa ko iá ne ‘ikai mei lava ke huhu‘i ha tangata fakamatelie.

“Na‘á ne loto ke fuesia ‘a e tautea ma‘á e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá ma‘a ‘enau fai angahalá mo e anga fakalieliá kotoa; ma‘á e anga fulikivanú, anga ta‘ema‘á, fakausousá, mo e faihalá; ma‘á e ma‘unimaá; ma‘á e tāmaté mo e fakamamahí mo e tautoitoi—ma‘á e kotoa ‘o e ngaahi angafai

mo‘ui ‘o kakapa atu ki he Maama ko iá pea ‘e huhu‘i ia.

“Pea ‘i he feilaulau ta‘efakangatangata ko ‘ení, ‘e lava ‘o fakamo‘ui ‘a e fa‘ahinga ‘o e tangata kotoa pē ‘i he Fakalelei ‘a Kalaisí, tu‘unga ‘i he talangofua ki he ngaahi fono mo e ngaahi ouau ‘o e Ongoongolelei.” (Ngaahi Tefito ‘o e Tui 1:3).³

Ko e Faiako Tu‘ukimu‘á

“‘I he‘eku faifeinga ke ako‘i ‘Ene ongoongolelei, kuó u ‘ilo‘i ai Ia, ko Sīsu Kalaisi, ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘a e ‘Alo Tofu Pē Taha ‘o e Tamaí. ‘Oku ou ongo‘i ‘apasia ‘i Hono ‘aó ‘o faka‘apa‘apa makehe ki he me‘a na‘á Ne ako‘i, mo faka‘apa‘apa makehe ki he founda ‘o ‘Ene faiakó. ‘Oku ‘ikai ke kovi ia ‘o ka holi ha taha ‘iate kinautolu ke tau faiako ‘o hangē ko ‘Ene faiakó. ‘Oku ‘ikai ke kovi ia ‘o ka holi ha taha ‘iate kinautolu ke tau hangē pē ko Iá. Na‘e ‘ikai ko ha faiako pē; Ko e faiako tu‘ukimu‘á Ia.”⁴

Ngaahi Mo‘oni ‘Oku Mahu‘inga Taha Ke ‘Ilo‘i

“‘I hotau tu‘unga fakamatelié, mahalo he ‘ikai ke lava ‘o mahino kakato kiate kinautolu ‘a e founda ne fakakakato ai ‘e he Fakamo‘uí ‘Ene feilaulau huhu‘í. Ka ‘i he taimi ní ‘oku ‘ikai ke mahu‘inga tatau ‘a e founda pea mo e ‘uhinga ‘o ‘Ene faingata‘a‘iá. Ko e hā na‘á Ne fai ai ia ma‘aú, ma‘aku, pea mo e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá? Na‘á Ne fakahoko ia koe‘uhí ko e ‘ofa ki he ‘Otu ko e Tamaí pea mo e fa‘ahinga kotoa ‘o e tangatá. ‘Kuo ‘ikai ha tangata ‘e lahi hake ‘ene ‘ofá ‘i he me‘á ni, ke ne foaki ‘ene mo‘uí koe‘uhí ko hono kāinga” (Sione 15:13).

“Na’e hā’ele ‘a Kalaisi ‘i he Ngoue ko Ketisemaní ‘o mavahe mei He’ene kau ‘Aposetoló ke lotu. Ko e hā pē ‘a e me’a ne hokó ‘oku mahulu hake ia ‘i he mālohi ‘oku tau ma’u ke ‘ilo’i! Ka ‘oku tau ‘ilo’i na’á Ne fakahoko ‘a e Fakalelei. Na’á Ne finangalo lelei ke Ne to’o kiate Ia ‘a e ngaahi fehālākí ngaahi angahalá mo e halaiá, ‘a e veiveiua mo e manavasi’i ‘a e māmaní kotoa. Na’á ne fuesia ‘etau mamahí koe’uhí ke ‘oua na’a tau mamahi. Kuo tofanga ha kakai matelie tokolahi ‘i he mamahí pea mo mate ‘i ha mate’anga fakamamahi mo fakalilifu. Ka na’e mahulu hake ‘a ‘Ene mamahí ‘iate kinautolu kotoa. . . .

“Na’e kehe ‘a ‘Ene faingata’a’iá mo e ngaahi faingata’a’ia kehe kotoa ‘i mu’á, pe mei ai, koe’uhí he na’á Ne to’o kiate Ia ‘a e ngaahi tautea kotoa kuo [faifaiangé] pea hili-faki ki he fāmili ‘o e tangatá. Fakakaukau ki ai! Na’e ‘ikai

Kuo ‘i ai ha Tokotaha matematē pē taha ‘i he hisitōlia kotoa ‘o e tangatá na’e hala ‘atā ha’ane angahala, na’e taau ke ne fuesia ‘a e angahala mo e ngaahi mauaufono ‘a e fa’ahinga kotoa ‘o e tangatá peá ne ikuna ‘a e mamahi na’e fetākinima mo hono totongi ‘o kinautolú.

hano mo’ua ke totongi. Na’e ‘ikai ke ne fai ha me’a hala. Ka neongo ia, ne tñaki ‘a e halaia kotoa pē, ‘a e mamahí mo e loto mamahí, ‘a e mamahi’ia fakasinó mo e fakamaá, ‘a e ngaahi me’a fakamamahi faka’atamai, fakaeloto, mo fakaesino kotoa pē ‘oku ‘iloa ‘e he tangatá—na’á Ne foua kotoa kinautolu. Kuo ‘i ai ha Tokotaha matematē pē taha ‘i he hisitōlia kotoa ‘o e tangatá na’e hala’atā ha’ane angahala, ka na’e taau ke ne fuesia ‘a e angahala mo e ngaahi mauaufono ‘a e fa’ahinga kotoa ‘o e tangatá peá Ne ikuna ‘a e mamahi na’e fetākinima mo hono totongi ‘o kinautolú.

“Na’á Ne foaki ‘Ene mo’uí peá Ne folofola, ‘He ko au ia ‘oku to’o kiate au ‘a e ngaahi angahala ‘a māmaní’ (Mōsaia 26:23). Na’e tutuki Ia; na’á Ne pekia. Na’e ‘ikai ke nau lava ‘o to’o ‘a ‘Ene mo’uí meiate Ia. Na’á Ne finangalo pē ke pekia. . . .

“Kapau kuó ke tūkia pe hē ‘i ha taimi, kapau ‘okú ke ongo’i ‘oku ma’u pōpula koe he taimí ni ‘e he filí, te ke lava ‘o laka ki mu’a ‘i he tui ‘o ‘ikai toe ‘alu fano pē ‘o

fefokifoki’aki ‘i he māmaní. ‘Oku ‘i ai ha ni’ihi ‘oku nau tu’u mateuteu ke tataki fakafoki mai koe ki he nongá mo e malú. Pea na’a mo e ‘alo’ofa ‘a e ‘Otuá, hangē ko hono tala’ofa ‘i he folofolá, ‘oku hoko mai ia “o ka hili ‘emau fai ‘a e me’a kotoa pē ‘oku ala fai’ (2 Nīfai 25:23). Ko e malava ko ia ke hoko ‘a e me’a ní, kiate au, ko e fo’i mo’oni ia ‘oku mahu’inga taha ke ‘ilo’i.

“Oku ou palōmesi ‘e lava ke hoko mai ‘a e pongipongi faka’ofa’ofa ‘o e fakamolemolé. Pea ‘e toki toe hū ki ho’omou mo’uí “a e melino ‘a e ‘Otuá, ‘a ia ‘oku lahi hake ‘aupito ‘i he fa’a ‘iloá’ (Filipai 4:7) ko ha me’a ‘oku hangē ko e hopo ‘a e la’aá, pea he ‘ikai te ke pe ‘te [Ne] toe manatu ki [ho’omou] angahalá’ (Selemaia 31:34). Te ke ‘ilo’i fēfē? Te ke ‘ilo’i! (Vakai ki he Mōsaia 4:1–3.)”⁵

Ko ‘Eku Fakamo’oni

“Hili e ngaahi ta’u kotoa kuó u mo’ui, ako’i mo ngāue aí, hili e ngaahi maile ‘e laui miliona kuó u folaua he māmaní, ‘i he me’a kotoa kuó u a’usiá, ‘oku ‘i ai ha mo’oni ma’ongo-’onga ‘e taha ‘oku ou loto ke vahevahe. Ko ‘eku fakamo’oni ia ki he Fakamo’ui ko Sisū Kalaisí.

“Ne hiki ‘e Siosefa Sāmita mo Sitinei Likitoni ‘a e me’a ni hili ha a’usia toputapu:

“Pea ko ‘eni, hili ‘a e ngaahi fakamo’oni lahi kuo fai ‘o kau kiate iá, ko e fakamo’oni fakamuimui taha ‘eni, ‘a ia ‘okú ma fai ‘o kau kiate iá: ‘Okú ne mo’ui!

“He na’á ma mamata kiate ia” (T&F 76:22–23).

“Ko ‘ena leá ‘a ‘eku leá.”⁶

“Ko ha tāpuaki ia ki he’eku mo’uí ‘eku lava ‘o fai ha fakamo’oni makehe ko e Kalaisí ‘a Sisū ko e ‘Alo ‘o e ‘Otuá. ‘Oku ou fakamo’oni ‘i he loto fakatōkilalo mo’oni, ka ‘i he ‘ilo’i pau, ko Ia ‘a e ‘Alo Tofu Pē Taha ‘o e Tamaí. Ko Hono Siasí ‘eni; ‘okú Ne pule’i mo tataki ‘a e ngāue ni. Ko Ia ‘a hotau Huhu’í. ‘Oku ou ‘ilo ‘okú Ne mo’ui, pea ‘okú ou ‘ilo’i Ia. Ko ‘eku fakamo’oni ia ‘i he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni.”⁷ ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. “Our Witness of the Lord,” General Authority training, Dec. 5, 1974.
2. “The Spirit Beareth Record,” *Ensign*, June 1971, 87, 88.
3. “Ko Hai ‘a Sisū Kalaisi?” *Liahona*, Nōvema 2008, 15.
4. *Mine Errand from the Lord: Selections from the Sermons and Writings of Boyd K. Packer* (2008), 337.
5. “Ko e Feilaulau Ta’e-siokita mo Toputapu ‘a e Fakamo’ui” *Liahona*, ‘Epeleli 2015, 37–38; vakai foki ki he “Ngaahi Mo’oni ‘oku Mahu’inga Taha ke ‘ilo’i,” *Fakataha Lotu ‘a e Potungāue Ako ‘a e Siasí, ‘Aho 6 ‘o Nōvema*, 2011.
6. “Ko e Fakamo’oni,” *Liahona*, Mē 2014, 97.
7. Na’e hiki ‘e Palesitoni Peeka ‘a e fakamo’oni faka’osi ko ‘eni kimu’a he’ene pekia.

SIOSEFA SĀMITA

MO E TOHI 'O E FAKAHAÁ

*Nā'e tokoni 'a e
Palōfita ko Siosefa
Sāmitā ki hono
tatala ha ni'ihī 'o e
ngaahi me'a lilo 'oku
hā 'i he tohi Fakahaá
mo fakahaá'i 'a 'ene
'aonga ki hotau
kuongá.*

Fai 'e David A. Edwards

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Na'e hiki 'a e tohi Fakahaá 'i he senituli 'ulu-akí A.D., ka ko e tohi fakamuimuitaha ia 'o e Fuakava Fo'ou na'e tali ke hoko ko e folofola kuo fakamafai'i (authoritative scripture). Na'e fehu'ia 'e ha kau tangata Kalisitiane 'atamai'ia 'i he ngaahi senituli kimui ní 'a e tokotaha na'á ne hikí, 'o faka-fepaki'i e ní'hi 'o 'ene ngaahi tokäteliné (hangē ko 'ene ngaahi akonaki 'o kau ki he Nofo Tu'í pe ko 'ene ngaahi akonaki 'e fakamaau'i e kakaí 'o fakatatau ki he'enu ngaahi ngāué), pea ma'u ai e ngaahi me'a mei he fuakava motu'á mo e ngaahi fakamatala 'o ha ngaahi me'a-hā-mai 'oku ngali kehe pea faikehekehe lahi mei he ngaahi tohi Fuakava Fo'ou kehé.

Ka na'e hoko ha ngaahi mo'oni'i me'a ta'e-toe-fehu'ia ke toe tali fakalūkufua ai 'a e tohí. 'Ikai ko ia pē, ne lave 'a e tokolahi 'o e kau Kalisitiane fa'u tohí ki he tohi Fakahaá, ko e hiki ia 'e he 'Aposetolo ko Sioné, pea faka'aonga'i tā tu' o lahi mo fakapapau'i ia 'i he'enu ngaahi tohí. Na'e 'i ai mo e ngaahi tohi kehe na'e 'ikai fakafepaki'i 'i hono tali ke hoko ko e folofolá, ka ne 'ikai hano fakamo'oni pehē.

'I he kongá kimu'a 'o e senituli 19, 'i he taimi na'e ui ai 'e he 'Otuá 'a Siosefa Sāmita ko e Palōfita 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolelé, na'e fakakau 'a e tohi Fakahaá 'i he meimei paaki kotoa 'o e Tohi Tapú pea ne lahi hono laú. Na'e ngatū e ngaahi fakakaukau 'a e kakaí 'i he fakatātā 'o e me'a-hā-mai

TĀ FAKATĀTĀ 'O E ATĀ 'E CHRISTINA SMITH; SIONE 'I PATIMOSI, FAI 'E MARK STEINER © PROVIDENCE COLLECTION

Koe'uhí ko Siosefa Sāmita, 'oku tau 'ilo ai ne 'ilo 'e Nīfai kuo 'osi fakanofa mo tomu'a tu'utu'uni pē 'a Sione Fakahā ia ke ne hiki 'a e ngaahi me'a-hā-mai 'o e ngaahi 'aho faka'osí 'a ia 'oku tau ma'u 'i he tohi 'a Fakahā (vakai ki he 1 Nīfai 14:19–29).

'a Sioné pea nga'uta ai e ngaahi faka'uhinga kehekehe, 'o hangē ko ia 'oku kei hoko 'i he 'ahó ní.

'I he hoko 'a Siosefa Sāmita ko e Palōfita 'o e kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá, na'á ne 'i ha tu'unga makehe ke fakamatala'i mai 'a e tohi Fakahā mo tokoni ke toe faingofua ange hono laú mo 'ene mahinó. Na'á ne fakahoko 'eni 'i ha founa pē 'e ua: (1) na'á ne fakamatala'i ha ngaahi konga pau 'o e tohi Fakahā pea fakalahi hono puipui-tu'á fakalūkufua, pea (2) na'á ne fakalea ke mahino ngofua ange.

Fakamatala'i mo Fakalahi

Ko e sīpinga lelei taha hono fakamatala'i 'e Siosefa Sāmita 'a e Tohi Fakahā 'oku ma'u ia 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 77. Na'e ma'u 'a e fakahā ni 'i Mā'asi, 1832 'a ia 'oku 'i ai ha fehu'i-mo-ha-tali fekau'aki mo ha ngaahi veesi pau 'i he Tohi Fakahā, vahe 4–11. Na'e pehē 'e he Palōfita na'e fakahā kiate ia 'a e fakamatala ko 'ení lolotonga 'ene femo'uekina hono ue'i fakalaumālie ia ke liliu 'a e Tohi Tapú (vakai ki he T&F 77, talateu 'o e vahé).

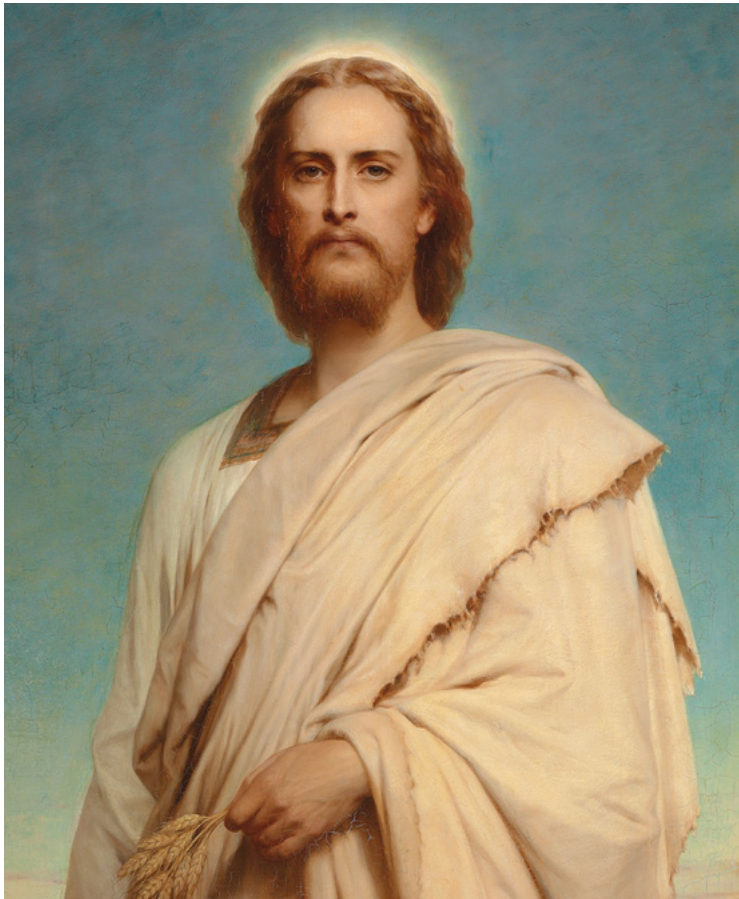
'Oku fakahangatonu pē 'a e ngaahi fehu'i, 'o 'eke ai pe, "Oku 'uhinga 'eni ki he hā?" mo e "Ko e fē 'a e taimi 'e fakahoko ai 'a e ngaahi me'á ní?" 'Oku fakahangatonu tatau pē mo e ngaahi talí, neongo 'oku 'ikai kánokato ma'u pē. Na'e hoko 'a e ngaahi tali ne fekumi ki ai mo ma'u 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ke ne fakahalaki ha ngaahi fakamahamahalo ki he tohi mo tokoni'i kitautolu ke tau vakai ki he fekau'aki 'a e me'a-hā-mai 'a Sioné mo e ngāue 'i he 'aho faka'osí.

Hangē ko 'eni, 'oku tokoni 'a e fakahā ko 'ení ke tau sio ai ta ko e ngaahi me'a fakama'u ko ia 'e fitu 'i he tohi 'oku fakamatala'i 'e Sione 'o kamata 'i he vahe 5 'o Fakahā 'oku nau fakafofonga'i 'e kinautolu 'a e ngaahi kuonga lalahi 'e fitu 'i he hisitōlia 'o e māmaní pea ko e ongo me'a fakama'u 'e ua faka'osí 'a e kuonga ko 'eni 'oku tau 'i a' 'o fai atu (vakai ki he T&F 77:6–7), 'o tokoni ai kiate kitautolu ke tau sio ki he 'uhinga na'e lahi ange ai e taimi ne nofotaha ai e me'a-hā-mai 'a Sioné

'i he me'a fakama'u hono onó mo e fitú. Na'e hoko atu leva e fakahā 'a Siosefa Sāmitá ki hono fakamatala'i e founa 'oku fekau'aki ai e ngaahi me'a fakatātā 'i he me'a fakama'u hono onó (kau 'āngelo 'e toko faá mo e fakama'u 'o e kau tamaio'eiki 'e toko 144,000 mei he ngaahi fa'ahinga 'o 'Isilelí) ki he ngāue 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleléi pea mo e tātaki fakatāhā 'i he ngaahi 'aho faka'osí (vakai ki he T&F 77:9–11).

Na'e 'ikai ko 'eni pē 'a e fakahā na'e fakamatala'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'o tātaki mai ki he'etau mahino ko ia ki he tohi Fakahā mei he'ene liliu 'o e Tohi Tapú. 'I he'ene ngāue, na'e fa'a ue'i ai ia ke ne hiki 'a e folofolá ke toe mahino ngofua ange,¹ ka na'e fa'a ue'i foki ia ke tātaki mai pe fakalelei'i e folofolá kae lava ke fakafekau'aki ki he ngaahi folofola kehé ke nau fepoupouaki.² 'Oku mahino mai ko e kongá 'o e ngāue 'a Siosefa Sāmita ki he Tohi Tapú, ko hono lālanga fakatāhā 'a e ngaahi fe'unu ko 'ení 'i he ngaahi tohi folofolá kae lava ke ma'u ai ha fala uoungataha pē 'e taha 'o e ngaahi akonakí mo e kikité, pea kau ki ai mo e tohi Fakahā.

'Ikai ngata a'í, 'i he ngaahi fakahā mo e ngaahi liliu kehé, na'e fakalahi 'e Siosefa Sāmita 'a e fakamatala 'o kau ki he tohi Fakahā 'aki 'ene fakahā'i 'oku 'i ai ha sīpinga 'o ha ngaahi me'a-hā-mai loloto fau kuo 'oange ki ha kau palōfita tokolahi 'i he ngaahi kuongá. 'I he Tohi 'a Molomoná mo e Mata'itofe Mahu'ingá, 'oku tau ako ai na'e ma'u 'e Nīfai, tokoua 'o Sēletí, Mōsese, mo 'Inoke 'a e ngaahi me'a-hā-mai faitatau 'oku hā ai 'a e 'alunga 'o e fa'ahinga 'o e tangatá, 'o kau ai 'a e ngata'anga 'o e māmaní. 'Oku tau 'ilo foki neongo na'e fakahā ki he kau palōfita kehé 'a e ngata'anga 'o e māmaní, na'e tapui kinautolu mei hono vahevahé koe'uhí na'e 'osi tomu'a fakanofa pē 'a Sione ia ke ne fakahoko hono hikí (vakai ki he 1 Nīfai 14:25–26). Ko ia, 'oku ako'i kitautolu 'e hono 'omi 'o e Tohi 'a Molomoná, 'o fakafou 'i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, na'e pau ke tau ma'u 'a hono fakamatala'i 'e Sione e ngaahi me'a 'e hokó 'o a'u ki he Hā'ele 'Anga Ua mai

KO E TAHA 'O E NGAHI LEA MANAKO 'A SIOSEFA SĀMITA MEI HE TOHI 'A FAKAHAÁ

“He ko e fakamo’oni kia Sisuú ko e laumālie ia ‘o e kikité” (Fakahā 19:10).

Na’e toutou ngāueaki ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘a e lea ko ‘eni ‘a e ‘āngeló kia Sioné. Ko ha kī ia ke mahino ai ‘a e natula ‘o e fakamo’oni kae pehē foki ki he fie ma’u ki he kikité mo e fakahaá ‘i he Siasí pea ‘i he’etau mo’ui fakatāutahá. Hangē ko ‘eni, na’e pehē ‘e Siosefa Sāmita:

“He ‘ikai ke lava ‘o hoko ‘a e fakamo’ui ta’e ‘i ai ha fakahā; ko e koto kulanoa ki ha taha ke ne ngāue ta’e kau ai ia. He ‘ikai ke lava ha taha ‘o hoko ko ha faifekau ‘a Sīsū Kalaisi ta’e te ne hoko ko ha palōfita. He ‘ikai ke lava ha taha ‘o hoko ko ha faifekau ‘a Sīsū Kalaisi kae ‘oua kuó ne ma’u ha fakamo’oni kia Sīsū; pea ko e laumālie ‘eni ‘o e kikité” (*Hisitōlia* ‘o e Siasí, 3:389).

‘a Sīsū Kalaisi pea ‘oku mahu’inga ke tau ako ki ai.

Koe’uhí ko e toe maama ko ia kuo fakahā mai ‘o fakafou ‘ia Siosefa Sāmitá, ‘oku tau lava ai ke mamata ki he kave- inga fakalūkufua ‘o e tohi Fakahaá: ‘a ia “‘e ‘i ai ha ikuna ‘i he māmani ko ‘eni ‘a e ‘Otuá ‘i he tēvoló; ko ha ikuna tu’uloa ‘o e leleí ‘i he koví, ‘o e Kāingalotú ‘i honau kau fakatangá, ‘o e pule’anga ‘o e ‘Otuá ‘i he ngaahi pule’anga ‘o e tangatá pea mo Sētané. . . . [E] fakahoko ‘a e ikuna ko iá ‘ia Sīsū Kalaisi.”³ ‘Ikai ko ia pē, na’e fakamamafa ‘i ‘e Siosefa Sāmita ko e uho ‘o e pōpoaki ‘o e tohi Fakahaá ko Sīsū Kalaisi ‘a e ‘uhinga ‘o ‘etau ‘amanaki leleí mo ako’i kitautolu, te tau lava ‘o ikuna ‘i ‘a e māmani ‘i he’etau anga- tonu kiate Ia mo ‘Ene ngāue ‘i he ngaahi ‘aho faka’osí.

Fakalea ke Mahino Ngofua Ange

I ha konifelenisi ‘a e Siasí ‘i he ‘aho 8 ‘o ‘Epeleli, 1843, na’e pehē ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, “Ko e tohi Fakahaá ko e taha ia ‘o e ngaahi tohi mahinongofua taha kuo fekau ‘e he ‘Otuá ke tohi.”⁴ Mahalo na’e faka’ohovale ‘a e malanga ko ‘eni ki he’ene kau fanongó koe’uhí ‘oku fesitu’aki ‘eni ia mo ‘enau a’usíá. ‘A ia ko e hā nai e ‘uhinga ‘a e Palōfitá?

Lolotonga hono tatala ‘e Siosefa Sāmita ‘a e ngaahi me’a lilo ‘o e tohi ‘a Fakahaá, ngalingali ‘okú ne fakataumu’a ke

fakalea ia ke mahino ngofua ange ‘i he’ene malangá. Na’á ne fai ‘eni ‘aki ‘ene fakahaá ‘i ‘oku ‘ikai ‘uhinga e ngaahi me’a lilo ‘oku ngali fufú mai ‘i ha tohi ke pehē ‘oku fakamisiteli ia ki he’etau fakakaukaú pea ‘oku ‘ikai ‘uhinga e mohu heliaki loloto ia ha tohi folofola ke pehē ‘oku toe fu’u mahu’inga fēfē ia pe ‘uhinga makehe ia kiate kitautolu.

‘Ikai ko ia pē, ka ‘i ha kongá ‘o ‘ene malangá, na’e fakahaá ‘i ‘e Siosefa Sāmita ‘oku lava ‘e hono lau fakalelei ko ia ‘o e tohi Fakahaá ‘o fakangatangata ‘a hono faka’uhinga ‘i kehe’i. Na’á ne fakamatala ‘i mai ko e ‘uluaki vahe ko ia ‘e tolu ‘o e tohi ‘oku talanoa ia ki he taimi ‘o Sioné mo e “ngaahi me’a ‘oku totonu ke vave ‘a ‘ene hokó” (Fakahā 1:1) pea ko e toenga leva ‘o e tohi ‘oku talanoa ia ki he “ngaahi me’a ‘oku totonu ke hoko ‘amuí” (Fakahā 4:1), pe fakalaka atu ‘i he kuonga ‘o Sioné.⁵ I hono fakangatangata ‘o e ngaahi me’a ‘oku ‘uhinga ki ai e ngaahi heliaki ‘i he ngaahi kongá ‘o e tohi, ‘oku toe si’isi’i ange ai e ngaahi me’a lilo ‘i he muimui ki he ngaahi fakahinohino ‘o kau ki he ngaahi kuonga ‘oku fakamatala ‘i ‘i he tohi.

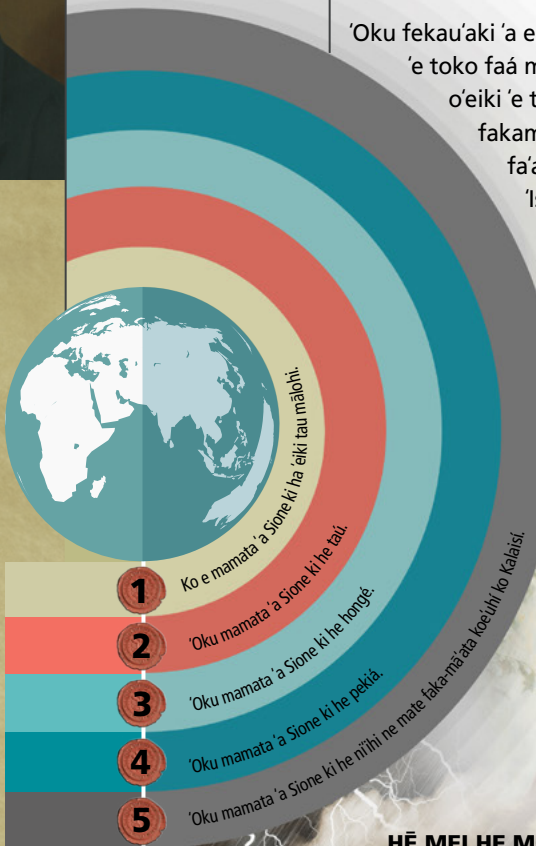
‘Ikai ko ia pē, ka na’e ako ‘i ‘e Siosefa Sāmita ko e taimi ‘e ni’ihi ‘oku ‘uhinga pē ‘a e fanga manú ia ki he fanga manu. Na’á ne fakamatala ‘i ko e taimi ko ia na’e pehē ai ‘e Sione na’á ne mamata ki ha fanga manu ‘i he langí (vakai Fakahā 4:6), ko e me’a na’á ne mamata ki aí . . . ko e fanga

Ngaahi Me'a 'e Ni'ihī 'Oku Tau 'Ilo fekau'aki mo e **TOHI FAKAHAĀ** Koe'uhī ko **SIOSEFA SĀMITA**

Koe'uhī ko e toe maama ko ia ne fakahā mai 'ia Siosefa Sāmīta, 'oku lava ai ke toe mahino ange kiate kitautolu 'a e kaveinga 'o e tohi Fakahaā 'a hono ikunā'i 'e Kalaisi mo 'Ene Kau Mā'oni'oni 'a e tēvoló mo e māmaní.

FAKAHĀ 7:1-8

T&F 77:8-11

'Oku fekau'aki 'a e kau 'āngelo 'e toko faá mo e kau tamai-o'eiki 'e toko 144,000 kuo fakama'u mei he ngaahi fa'ahinga kotoa 'o 'Isilelí ki he ngāue 'o hono Fakafoki mai 'o e Ongoongolelé mo e tānaki fakatahá 'i he ngaahi 'aho faka'osi.

TOE FAKAFOKI MAI 'O E ONGOONGOLELÉ

HĒ MEI HE MO'ONÍ

"E mole atu 'a e māmaní 'o hangē ko e fai ia 'aki 'a e afi." (vakai ki he T&F 43:32-33).

FAKAHĀ 20:5

T&F 76:81-85

Ko kinautolu ko ia 'e 'ikai toetu'u kae 'oua kuo 'osi 'a e Nofo Tuí ko kinautolu ia te nau mā'u 'a e puléanga fakatilesitiale.

'E fakama'a 'a e māmaní, pea 'e kamata 'a e Nofo Tuí (vakai ki he T&F 88:89-110).

FAKAHĀ 20:2

1 NĪFAI 22:26

'E ha'i 'a Sētane lolotonga 'a e Nofo Tuí "koe'uhī ko e mā'oni'oni 'a e kakai 'o [Kalaisi]."

TOETU'Ú

FAKAHĀ 12:4, 7-9

T&F 29:36-37; 76:25-29

'Oku foki e me'a-hā-mai 'a Sioné ki he tau 'i he maama fakalaumālié 'i langí ke faka'ilonga'i mai 'a e tau 'oku kei hokohoko atu 'i he māmaní 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo e kau tau 'a Sētane.

"Pea ko au Sione, ne u mamata ki he kolo mā'oni'oni, ko Selusalema fo'ou, 'oku 'alu hifo mei he 'Otuá 'i he langí" (Fakahā 21:2). 'Oku malava ke 'uhinga 'eni ki he kolo 'o 'Inoké (vakai ki he Mōsese 7:63).

‘Oku kau ‘i he ngaahi tohi (‘i he māmaní pea ‘i langi) ‘e fakamaau ‘i mei ai ‘a e tangatá ‘i he’enua ngāue ‘a e ngaahi lēkooti ‘oku felāve‘i mo e fakamo‘ui ‘o e kau pekiá.

FAKAHĀ 17:5

1 NĪFAI 13:6; 14:10

Ko e fakamatala ko ia ‘a Sione ki he “Pāpilone ko e lahi, ko e faē ‘a e kau fe‘auaki mo e ngaahi fakalielia ‘o e māmaní” ‘oku ‘uhinga ia ki he siasi ‘o e tēvoló. ‘Oku kau ‘i he siasi ko ‘ení ‘a e ngaahi ivi kotoa ‘okú ne fakafepakí ‘a Sīsū Kalaisí, ‘Ene ongoongolelei, mo Hono Siasí, he ‘oku ‘i ai ha siasi pē ‘e ua: ko e Siasí ‘o e Lami ‘a e ‘Otuá pea mo e siasi ‘o e tēvoló.

manu ‘i he langí. Na‘e fakamahino mai ‘e he Palōfitá ko e nīihi ‘o e ngaahi fakamatala ko ia ‘a Sione ki he‘ene me‘a-hā-mai na‘e mahino pē kae heliaki e nīihi.⁶ Na‘a ne toe fakamatala ‘i foki ha tefito ‘i mo‘oni ‘oku fekau‘aki mo e ngaahi me‘a fakatātā ko iá:

‘I he taimi pē ‘oku ‘omi ai ‘e he ‘Otuá ha me‘a-hā-mai ‘o ha fakatātā, pe manu, pe fakatātā ‘o ha fa‘ahinga me‘a, ‘okú Ne mo‘ua ma‘u pē ke ‘omi ha fakahā pe faka‘uhinga ki he ‘uhinga ‘o e me‘a ko iá, he ka ‘ikai ke pehē ‘oku ‘ikai leva ke tau fatongia‘aki pe taliui ki he‘etau tui ki ai. ‘Oua na‘á ke manavasi‘i ki hano ‘itengia koe ko e ‘ikai ke ke ‘ilo ‘a e ‘uhinga ‘o ha me‘a-hā-mai pe heliaki, ‘o kapau kuo te‘eki ke ‘oatu ‘e he ‘Otuá ha fakahā pe ko hono faka‘uhinga‘i.⁷

‘Oku ‘ikai fu‘u mahu‘inga ia pe te ke ‘ilo hono faka‘uhinga‘i fakaiiki kotoa ‘o e ngaahi me‘a-hā-mai fakamisitelí. ‘Oku ‘ikai ke tatau ‘a e ngaahi fakalea heliaki loloto ko ia ‘a e kau palōfitá mo e ngaahi me‘a lilo ‘a e ‘Otuá, ‘a ia kuo ‘oange ki he tokotaha ‘okú ne “fakatomala mo ngāue ‘aki ‘a e tuí, peá ne fai ‘a e ngaahi ngāue lelei, mo lotu ma‘u ai pē ta‘etukú” (‘Alamá 26:22).

‘I hono fakalea ke mahino ngofua ange ‘a e tohi Fakahaá, na‘e to‘o ‘e he Palōfitá ‘a e ngaahi me‘a ‘e ala fakafelekeú mei he ngaahi me‘a mahu‘inga ange ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí. ‘Oku ‘omi ‘e he me‘a-hā-mai ‘a Sioné kiate kitautolu ha fakamatala mahu‘inga fekau‘aki mo e ngaahi ‘aho faka‘osí: ‘a e Hē mei he Mo‘oní mo e Fakafoki mai ‘o e Ongongolelei, ‘a e Hā‘ele ‘Anga Ua mai ‘a Sīsū Kalaisí, ‘Ene ikuna‘i ko ia e tēvoló, ‘Ene pule ‘i he ta‘u ‘e afé, pea mo e Toetu‘ú mo e Fakamaau Faka‘osí. ‘Oku lava ‘e he ngaahi me‘a ni ‘o tokoni‘i kitautolu ‘i he‘etau faifeinga ko ia ke kumi ki he mo‘oní mo muimui ki he finangalo ‘o e ‘Eiki. Ka ‘o kapau te tau mo‘unofoa ‘i ha faka‘uhinga ‘o ha fakatātā ‘oku fakamatala ‘i ‘i he me‘a-hā-mai ko iá, te tau ala lí‘aki e me‘a ‘oku mahu‘inga tahá.⁸

‘I he‘etau ako ‘a e tohi Fakahaá mo ngāue ‘aonga ‘aki e mahino ko ia kuo tau ma‘u ‘o

fakafou mai ‘i he Palōfita ko Siosefa Sāmitá, ‘oku tau lava ‘o sio ki he feitu‘u ‘oku tau tu‘u ai ‘i he ‘alunga ‘o e māmaní pea mo e ngaahi fengāue‘aki ‘a e ‘Otuá mo ‘Ene fānaú. ‘I he‘etau ‘ilo ‘ení, ‘oku tau lava ‘o sio ai ki he mahu‘inga ‘etau fakamo‘oni fakatāutaha kia Sīsū Kalaisí pea mo ‘etau kau kakato atu ki He‘ene ngāue ‘i he ngaahi ‘aho faka‘osí. Pea te tau ikuna‘i leva ‘a e māmaní, ‘ia Kalaisí, ‘o ma‘u ‘a e me‘a kotoa pē mei he Tamaí (vakai ki he Fakahā 3:21; 21:7). ■

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai ki he, Fakahā 2:1, futinouti *a*; pe Fakahā 6:14, futinouti *a*.
2. ‘Oku pehē foki ‘i he fakamatala ‘a Siosefa Sāmita ki he Fakahā 1:7 (‘i he fakamatala fakalahi ki he Tohi Tapú): “He vakai, te ne ha‘u ‘i he ngaahi ‘ao ‘o e langí mo e toko taha mano ‘o ‘ene kau mā‘oní‘oní ‘i he pule‘angá, kuo fakakofu‘aki ‘a e nāunau ‘o ‘ene Tamaí. Pea ‘e mamata ‘a e mata kotoa pē kiate ia; mo kinautolu ne nau hoka‘i iá, mo e ngaahi fa‘ahinga kotoa pē ‘o e māmaní te nau ngala koe‘uhí ko ia.” ‘Oku fakafehokotaki ‘e he veesi ko ‘ení ‘a e ngaahi lea ne tēnaki ‘e Siosefa Sāmitá (in italics) ki he ngaahi akonaki fakafolofola kehe fekau‘aki mo e Hā‘ele ‘Anga Ua mai ‘a Kalaisí—vakai foki ki he, Mātiu 16:27 (“nāunau ‘o ‘ene Tamaí”) mo e Sute 1:14 (“toko taha mano ‘o ‘ene kau mā‘oní‘oní”).
3. Bible Dictionary, “Revelation of John.”
4. *Hisitōlia ‘o e Siasí*, 5:342.
5. Na‘e ‘ilo‘i ‘e Siosefa Sāmita, ‘oku talanoa ‘a e ‘uluaki me‘a fakama‘u ‘e nima ‘o e me‘a fakama‘u ‘e fitú ki he ngaahi me‘a he kuohilí, ka ‘oku nau tokoni ke fakamahino mai ‘a e kaveinga ‘o ha taumu‘a pe ko ha iku‘anga ki he hisitōlia ‘o e māmaní, ‘oku ‘i he tumutumú ‘a e ngaahi me‘a ‘oku hoko kimú‘a e Hā‘ele ‘Anga Uá—‘o fakalaka atu ia ‘i he taimi ‘o Sioné.
6. ‘I he fakatātā mahino ko ‘ení, ‘oku fakahangatonu pē e ‘uhinga ‘o e fanga manú, ‘o fakafofonga‘i ha fanga manu kehekehe ‘e fá, lolotonga hono *fakamatala‘i* ‘e Sione kinautolu ‘oku ‘i ai honau ngaahi kongokonga (ngaahi mata mo e ngaahi kapakau) ‘o fakafofonga‘i honau ‘ulungāngā kae ‘ikai ko honau fōtungá (vakai ki he Fakahā 4:6-8; T&F 77:4).
7. *Hisitōlia ‘o e Siasí*, 5:343.
8. Na‘e ongo‘i ‘e Siosefa Sāmita na‘e mo‘oni ‘aupito ‘eni tautautefito ki he kau faifeikaú. Na‘á ne pehē: “Oiaue, ‘a kimoutolu ko e kaumātú‘a ‘o ‘Isileli, fakafanongo ki hoku le‘ó, pea ko e taimi ‘e fekau‘i atu ai kimoutolu ki māmaní ke malangá, fakahā ‘a e ngaahi me‘a ko ia na‘e fekau‘i atu kimoutolu ke mou fakahaá; malanga pea kalanga le‘o lahi, ‘Mou fakatomala, he ‘oku ofi ‘a e pule‘anga ‘o e langí; fakatomala pea tui ki he Ongongolelei.’ Fakahā ‘a e ngaahi ‘uluaki tefito ‘i mo‘oní, kae tukunoa‘i pē ‘a e ngaahi me‘a fakamisitelí telia na‘a fakamo‘u-laloa‘i kimoutolu. ‘Oua ‘e teitei kau atu ‘i he ngaahi me‘a-hā-mai ‘o e fanga manú mo e ngaahi kaveinga ‘oku ‘ikai mahino kiate koé” (*Hisitōlia ‘o e Siasí*, 5:344).

SIOSEFA SĀMITA, ‘I HE ANGALEI ‘A E COMMUNITY OF CHRIST ARCHIVES, TAUTAINA, MISUL, ‘IKAI LAVA KE HIKI TATAU, ‘KO E MAMATA, ‘A SIONE KI HE KOLO MĀTOMONI / PĀTIMOSI © PROVIDENCE COLLECTION; DETAIL FROM KO E HĀELE ‘ANGA UĀ BY HARRY ANDERSON; DETAIL FROM KO E FĀLEPIA MATA-MĒA-HĀ-MAI, BY DEL PARSON; OTHER IMAGES © ISTOCK/THINKSTOCK

Fai 'e Scott H. Knecht
Seminelí mo e 'Inisititiutí

Ko hono Fai 'a e Ngaahi Fehu'i Totonú 'i he Founga Totonú

*'Oku tokoni lahi
'a hono ako ko
ia 'o e founga ke
mateuteu ai, fa'u,
fehu'i mo tali ha
ngaahi fehu'i
ki hono ako ko
ia mo ako'i 'o e
ongoongolelei.*

Oku lahi ha ngaahi me'a 'e lava ke faka'aonga'i 'i ha lēsoni faka'ofa'ofa pe ko ha fepōtalanoa'aki fakafāмили faka'ofa'ofa. Ko e ngaahi 'ekitivitií, ako fakalongolongo, mo e ngaahi ngāue fakakulupú ko ha nī'hi ia 'o e ngaahi me'angāue 'oku ala ngāue'aki 'e he kau faiako 'o e ongoongolelei—'o tatau ai pē pe ko kinautolu ko ia 'oku 'i ai honau uiui'i, kau faiako seminelí pe 'inisititiutí, pe mātu'á—ke tokoní 'aki 'enau faiakó.

Ka 'oku kau 'i he ngaahi pōto'i fakafaiako 'e ua pe tolu tu'ukimu'a taha 'oku totonu ke ma'u 'e he kau faiakó kotoa, 'a e malava ko ia ke ngāue lelei 'aki e ngaahi fehu'i: ke fa'u kinautolu, 'eke kinautolu, mo faka'ai'ai ha ngaahi tali 'oku mahu'inga-mālié. Na'e pehē 'e Palesiteni Henelí B. 'Aealingi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "'Oku 'i he uho 'o e ako mo e faiako kotoa 'a e fehu'i mo e tali 'o e ngaahi fehu'i.'"¹ Ke te hoko ko ha faiako lavame'a, 'oku mahu'inga ke te ma'u 'a e taukei ko iá. Ko 'eni ha ngaahi fokotu'u 'e nima ki hono fakahoko iá.

Fekumi ki he Ngaahi Tali 'Aonga Tahá

'I he'etau tangutu 'i ha kalasi ko ha tokotaha ako pea fanongo ki ha fehu'i ma'ongo'onga, 'okú ne fakamanatu mai kiate kitautolu 'a e mālohi 'o e founga faiako fisifisimu'á. Ka 'oku fakatupu puputu'u mo mata faingata'a ki

he kau faiako tokolahi hono fa'u ko ia mo fai ha ngaahi fehu'i fisifisimu'á. Me'amālie, ko ha taukei ia 'oku lava ke ako 'e ha faiako pē.

'I ho'o fa'u 'a e ngaahi fehu'i, feinga ke 'ilo'i ko e hā e fa'ahinga tali 'e tohoaki'i mai 'e he fehu'i. 'Oku 'i ai e ngaahi fehu'i 'e ni'hi 'oku fekumi pē ia ki ha tali pau—ha tali 'oku tali hangatonu mai pē 'a e fehu'i 'oku 'eke atú. 'Oku ngāue lelei 'a e ngaahi fehu'i ko iá 'i ha kalasi fika ("Ko e hā e 'ēlia 'o e sikueá?") pe 'i ha kalasi saienisi ("Ko e hā e fua-māfana 'oku lili ai e va?") koe'uhí he 'oku 'i ai ha tali mahino mo pau pē ia 'e taha. 'Oku nau toe 'aonga pē foki 'i he ako folo-folá 'i he'ene hoko ko ha founga ke ma'u ai 'a e ngaahi mo'oni' me'a ke kamata'aki ha fealea'aki ka 'oku si'isi'i pē ke ne fakatupulaki e fealea'aki. Ko hono fakakātoá, 'oku lahi hono ngāue'aki 'o e ngaahi fehu'i ko iá koe'uhí ko e faingofua hono teuteú.

'Oku tau 'eke 'a e ngaahi me'a hangē ko e, "Ko e hā e me'a na'a tau ako fakamuimui ki ai?" pe "Talamai angé hingoa 'o . . ." 'Oku hoko 'a e ngaahi fehu'i pehení ke 'ikai toe tali fehu'i ai 'a kinautolu ia 'okú ke ako'i. 'Oku nau tui 'oku nau 'ilo e talí ka 'oku 'ikai ke nau fakapapau'i pea nau ilifia leva ke tali. 'Oku fa'a faka'uhinga'i 'e he faiakó 'a e fakalongolongo ko 'ení ko ha faka'ilonga na'e fu'u mamafa e fehu'i, kae hili ko iá na'e ma'ama'a

pē ka 'oku 'ikai te ne fakatupunga ha tali 'oku mahu'inga mālie angé ka ko ha tali vave pē.

'Oku hanga 'e he fehu'i 'aonga angé 'o fakaafe'i ha ngaahi tali fakakaukau kehekehe kae lava ke faka'ai-'ai 'a e fealea'aki 'i lokiakó. 'I he taimi 'okú ke fai ai 'a e fa'ahinga fehu'i ko 'ení, 'okú ke lava ai 'o 'ilo 'a e fakakaukau 'a kinautolu 'okú ke ako'í fekau'aki mo e kaveingá pe ko e ngaahi me'a 'oku nau puputu'u ai lolotonga ho'omou fealea'akí. Hangē ko ení, 'oku 'i he Molonai vahe 1 ha veesi 'e fā, 'oku loloto fakaeongo takitaha. Ko e hā e me'a 'e hoko 'o kapau te ke lau kotoa 'a e ngaahi vēsí mo kinautolu 'okú ke ako'í peá fehu'i leva, "Ko fē 'i he ngaahi veesi ko 'ení 'okú ke ongo'i mālohi taha 'i ho lotó?" 'Oange kiate kinautolu ha faingamālie ke nau kamata vahevahe ai. Koe'uhí 'oku 'ikai te ke fehu'i pē ki ha tali pau, 'oku 'aonga 'a e meimei me'a kotoa pē 'oku nau talamaí. Kuó u 'osi ngāue'aki 'a e vahe mo e fehu'i tatau tofu pē peá u ma'u ha ngaahi tali faka'ofa'ofa mo'oni 'o ne faka'ai'ai ai e fealēlea'akí.

Ko e fa'ahinga fehu'i ia 'okú ne fakaafe'i 'a e fakakaukau mo e ongó 'o kehe ia mei he ngaahi fehu'i 'okú ne fie ma'u ke fakamanamanatu pe tuhu'i pau mai ha fo'i mo'oni. 'Oku 'i ai ha taimi mo ha feitu'u ki he fakamanamanatú, ka 'e lava 'e he faiakó 'o faka'aonga'i hangē ko ení, "Manatu'i e taimi fakamuimuí ne tau talanoa ai fekau'aki mo e Molonai 1 pea mo e lahi e ngaahi lēsoni mahu-inga lahi

'i he ngaahi veesi takitaha" Mei he'eku lea'aki pē iá, te ne tohoaki'i mai 'a e ngaahi fakakaukau, pea 'e lahi-lahinga ai e kau mai 'a e kau akó mo hokohoko atu e fealea'akí. Ka neongo iá, kapau ne u pehē atu, "Ko e hā ne tau talanoa fakamuimui ki ai?" Te u fa' fetaulaki pē mo ha tau'aki fakalongo-longo mo e hiki hake honau umá.

Fai 'a e Fehu'i hono Uá

Ko ha fehu'i 'oku fa'a ngāue'aki 'e he kau faiako fakalotú 'oku kau ai 'a e: "A ia 'oku mahu'inga fēfē 'a e tuí 'i ho'o mo'u?" 'I ho'o 'uluaki fakakaukau ki ai 'oku ongo 'o hangē ha fehu'i 'uhinga mālie, ka 'o kapau te ke fakakaukau ki ai, ko e tali pē 'e taha 'oku 'i ai: "Mahu'inga 'aupito." 'Io, 'oku mo'oni ia, 'oku mahu'inga 'aupito 'a e tuí (mo ha toe tefito'i mo'oni pē 'i he ongoongolelei), ka 'oku 'ikai te tākiekina 'e he fa'ahinga fehu'i ko iá ki ha me'a koe'uhí 'oku kei fie ma'u pē ke ke fai 'a e fehu'i hokó, 'a ia ko e: "Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai?" pe "Te ke lava 'o 'omai ha fakatātā 'o e taimi na'e mahu'inga ai 'i ho'o mo'u?" Ko e ngaahi fehu'i ia 'okú ne lava 'o kamata'i 'a e fealēlea'akí 'i he kalasí, hangatonu leva ki he ngaahi fehu'i ko iá pea fakalaka mei he fehu'i 'uluakí.

'E fakahaofi ange ai ha taimi mo lelei ange ai e fealēlea'akí 'i ho'o tomu'a 'eke 'a e fehu'i hono uá.

Tomu'a Hiki Ho'o Ngaahi Fehu'i

'Oku tokoni lahi 'aupito ke ke fakahoko ha me'a 'e ua 'i ho'o teuteu'i ho'o lēsoní. 'Uluakí, hiki 'a e fehu'í. 'Oua na'á ke fakakaukau pē ki ai; hiki ia. Filifili fakalelei e ngaahi leá pea toutou lau ia ke fakapapau'i 'oku mahino ngofua 'a e fehu'i 'okú ke 'eké.

Uá, fehu'i hifo kiate koe, ko e hā 'e fai 'e kinautolu 'oku ou ako'í 'i he taimi te u fai ai 'a e fehu'i? Ne 'i ai e taimi 'e níihi ne u fakakaukau na'á ku hiki ha ngaahi fehu'i lelei 'aupito, peá u lau le'olahi ia, pea 'i he'eku sioloto atu ki he'eku kalasí, ne u 'ilo 'e 'ikai ola lelei ia. Mahalo na'e mei ola lelei 'a e fehu'í ia ki ha kalasí 'e taha, ka ki he'eku kalasí ne u 'ilo 'e 'ikai ola ia, ko ia ne u toe kamata fo'ou. 'Oku ou 'ilo kapau te u tohi mo fakakaukau'i lelei ha ngaahi fehu'i 'e ua pe tolu 'i he'eku palani lēsoní, te u lava 'o kamata ha ngaahi fetalanoa'aki. 'E 'i ai ha ngaahi fehu'i kehe ia 'e hoko lelei pē 'ene muimui maí, ka ne u fie ma'u ha kamata'anga lelei mo fakatupu fakakaukau.

'Oku toe ngāue pē 'a e founa faiako ko ení 'i 'api. Na'e hangē na'e lelei ange 'a e ngaahi fealēlea'aki 'i hoku 'apí 'i he taimi 'oku hokohoko lelei ai e ngaahi fehu'í mo e talí, ka na'e 'i ai ha ngaahi taimi ia na'e fie ma'u ai ke tala fakapatonu ha me'a mamafa mo mafatukituki ange ki ha taha 'o e fānaú. 'I he ngaahi tūkunga ko iá ne u 'ilo ai kapau te u teuteu'i ha ngaahi fehu'i pau, akoako 'a e anga hono fakalea kiate kinautolú, pea toki feliu-liuaki ai pē 'o fakatatau ki he tūkungá, na'e lelei ange 'a e ngaahi me'a lahi. Na'e 'ikai hiki 'a e ngaahi fehu'i ia ko iá 'i ha pepa; na'e hiki ia 'i hoku lotó, pea na'e lava ke u faka'aonga'i ia 'o ka fie ma'u.

'Oua Na'á Ke Manavasi'i i he Fakalongolongo

Kapau kuó ke fa'u ha ngaahi fehu'i lelei 'aupito, ha fehu'i 'oku fakatupu fakakaukau 'oku langaki ai ha ngaahi tali kehekehe, 'oua na'á ke 'ohovale kapau 'e ki'i longo ha ni'hi kae toki fakahoko mai 'enau talí. 'Oku malava ke fakalongolongo ha ni'hi, kae 'oua na'á ke hoha'a ai. Ngaahi fehu'i mamahá—'a e ngaahi fehu'i koē 'okú ne fie ma'u pē ha tali paú (hangē ko 'ení, "Oku fiha 'a e Ngaahi Tefito 'o e Tuí?")—'oku tali vave mai leva. Ngaahi fehu'i lolotó—ngaahi fehu'i 'oku fie ma'u ha ngaahi tali kehekehé—fa'a fie ma'u ha taimi ke ki'i fakakaukau ai e tokotaha akó. I he tūkunga ko ení, ko ho kaume'á 'a e fakalongolongo. Tukuange ke hoko, pea ko e taimi 'oku kamata ke tali mai ai 'a kinautolu 'okú ke ako'í, te ke mātu'aki 'ohovale i he'enau talí.

Fai ha Ngaahi Fehu'i fekau'aki mo e Folofolá

Kapau 'okú ke fie ma'u mo'oni ke fakalelei'i ho'o tu'unga malava ko ia ke fa'u mo fai ha ngaahi fehu'i fisifisimu'á, 'oku fie ma'u ke ke ako ke fai ha ngaahi fehu'i ma'ongo'onga fekau'aki mo e folofolá lolotonga ho'o akó mo e teuteú.

Ko e founga 'e taha ke fakahoko'aki ho'o lau folofolá ko hono fai ia ke ma'u ha ngaahi fakahā fakatāutaha. 'Oku tau lau 'a e ngaahi vahé mo e ngaahi vēsí ke tau fiefia ai mo akonekina kitautolu 'aki e tokātelinē mo e mo'oni. Ko ha founga 'e taha, 'a ia 'oku lelei ange ia ki he mātu'á pe kau faiako 'oku teuteu lēsoní, ko hono lau pea fekumi ki he folofolá 'aki ha ngaahi fehu'i. 'Oku ou fai 'eni ke fakatupu fakakaukau kiate au lolotonga 'eku feinga ke fakakaukau 'a e founga lelei taha ke tokoni'i ai 'a kinautolu 'oku ou ako'í ke mahino

'a e folofolá. Hangē ko 'ení: 'Oku i he Tokātelinē mo e Ngaahi Fuakava 18:10 ha konga lea 'oku 'iloa mo fakalotolahi ki hotau laumālié, "Manatu, 'oku mahu'inga lahi 'a e ngaahi laumālié i he 'ao 'o e 'Otuá." 'Oku ou sai'ia i he fakakaukau ko iá, ka 'o kapau ko hono fakakātoá pē ko 'ene fakalaumālié ta 'oku 'ikai leva ke 'aonga ia i ha kalasi.

Fēfē kapau na'á ku fakalaulauloto ki he fehu'i ko 'ení lolotonga 'eku akó mo e teuteú: "A ia ko e hā e mahu'inga 'o ha laumālié? 'Oku ou 'ilo 'oku faka'ofo'ofa ia, ka 'oku tau lava nai 'o 'ai hano mahu'inga?" I he pō 'e taha lolotonga e ma'u me'atokoni efiāfi ne fehu'i mai 'e he taha hoku ngaahi 'ōfēfiné 'a e fehu'i ko iá, pea na'á ne langaki ha fealēlea'aki fuoloa. Ko e me'a ne mau iku ki ai: Ko e mahu'inga 'o e laumālié 'a e me'a 'e totongi 'e ha tahá, pea ko e hā e totongi na'e fai 'e he'etau Tama'i ma'a hotau laumālié? Na'á ne totongi 'aki e ta'ata'a 'o Hono 'Alo haohaoá. 'Okú ne hanga ai 'o ngaohi 'a e laumālié kotoa ke ta'efá'alaua hono mahu'ingá. Na'e 'ikai ke mau mei a'u ki he aofangatuku ko iá ka ne ta'e'oua 'a e fehu'i fakahanganu ko ia i he folofolá.

'Oku lava'anoa pē ke toe hoani 'a e sīpinga fevahevahe'aki ko ia i he'ema'u ma'u me'atokoni efiāfi i ha

toe feitu'u ako kehe.

Kapau 'okú ke fie ma'u ke fai ha ngaahi fehu'i lelei ange kiate kinautolu 'okú ke ako'í, fai ha ngaahi fehu'i mo'oni fekau'aki mo e folofolá lolotonga ho'o lau mo ako mo teuteú. 'Ai ke ke fonu fifili pea 'oua na'á ke manavasi'i ke fekumi. 'Oku kei tu'uma'u pē e mo'oni 'o e folofolá i he taimi 'oku tau vakili ai. Ko e lelei ange ho'o fai e ngaahi fehu'i fekau'aki mo e folofolá lolotonga ho'o akó, ko e lelei ange ia ho'o fai 'a e ngaahi fehu'i ma'ongo'onga tatau kiate kinautolu 'okú ke ako'í.

Hokohoko atu hono Fakatupulaki Ho'o Tu'unga Malava ke Faiakó

'Oku tau fa'a sio ki he kau faiako ma'ongo'onga 'e ni'hi pea tau fakakaukau na'e kotofa pē kinautolu ia ki ai. 'Oku hā mai 'oku nau ma'u ha me'afuaki 'e faingata'a ia ki ha taha angamaheni pē ke ne ma'u. 'Io, ko e malava ko ia ke faiakó ko e taha ia e ngaahi me'afuaki 'o e Laumālié (vakai ki he Molonai 10:9–10), ko ia ai mahalo ko e ni'hi 'o e ngaahi taukei 'okú ke mamata ki ai ko ha me'afuaki ia mei langi—ka ko ha me'afuaki ia 'oku 'atā kiate kinautolu 'oku nau fekumi ki ai. Te ke lava pē foki 'o ma'u 'a e ngaahi me'a lahi 'oku i he kau faiako ma'ongo'ongá i he ako mo e ako'ako. Ko e ako ko ia ke fai ha ngaahi fehu'i fisifisimu'á ko ha taha i taukei ia. I ho'o lotua mo fekumi ke ke lava 'o fakahoko iá, te ke 'ilo ai 'oku i ai hano mahu'inga lahi 'o e fa'u e ngaahi fehu'i 'oku fakatupu fakakaukau kiate kinautolu 'okú ke ako'í, pea 'e tupulaki ai ho'o malava ke fakahoko iá. ■
'Oku nofo e tokotaha na'á ne fa'u e fakamatalá i Kalefōnia, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Henry B. Eyring, "The Lord Will Multiply the Harvest" (satellite broadcast address to religious educators in the Church Educational System, Feb. 6, 1998), 5–6.

Na'e fokotu'u 'e he Tama'i
 'a e fuakava fo'ou mo ta'engata ko ha
 kongia ia 'o 'Ene palani ke lava Hono ngaahi
 foha mo e 'ofefine 'o foki hake ki
 Hono 'afio'anga mo ma'u 'a e
 moui ta'engata.

Fai 'e Eletā
Marcus B. Nash
'O e Kau Fitungofulú

KO E Fuakava FO'OU MO TA'ENGATÁ

I he mahino kiate kitautolu mo tau mo'ui 'o fakatatau ki he fuakava fo'ou mo ta'engatá, te tau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

Ko e Taumu'a 'o e Mo'uí

Ko e kakai kotoa pē ko ha foha mo ha 'ōfefine ia 'o ha mātu'a fakalangi.¹ 'Oku 'omi 'e he palani 'o e fakamo'ui 'a e Tamai Hēvaní 'a e faingamālie ke ma'u 'e he tokotaha kotoa pē 'a e mo'ui ta'engatá, 'a ia ko e mo'ui 'oku tākiekina 'e he 'Otuá.² 'Oku 'ikai ha toe me'a'ofa ma'ongo'onga ange.³ 'Oku fakamatala'i 'e he 'ilo 'o e palani 'o e fakamo'ui 'a e taumu'a 'o e mo'uí pea kapau te tau loto ki ai, te tau fakahoko 'etau filí mei ha fakakaukau ta'engata.

Na'e fakamatala'i loloto 'a e palaní mo 'ene kaunga ki he mo'ui fakamatelié 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá, 'i ha fakamatala 'i he *Liahona* 'o 'Okatopa, 2015.⁴ Na'e fokotu'u 'e he Tamaí 'a e fuakava fo'ou mo ta'engatá ko ha kongá ia 'o 'Ene palaní ke lava Hono ngaahi fohá mo e 'ōfefiné 'o foki hake ki Hono 'afio'angá pea ma'u 'a e mo'ui ta'engatá.

I he talamu'aki 'a e 'Eikí ki he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, na'á Ne pehe ai: "Ko ia, ko au ko e 'Eikí, 'i he'eku 'ilo'i 'a e fakatu'utāmaki 'a ia 'e hoko mai ki he kakai 'o e māmaní, na'á ku ui ai ki he'eku tamaio'eiki ko Siosefa Sāmita, ko e Síí, peá u lea kiate ia mei langi, . . .

"Koe'uhí ke lava 'eku fuakava ta'engatá 'o fokotu'u."⁵

'Oku hanga 'e he fuakavá ni 'a ia na'e fa'a folofola'aki 'e he 'Eikí ko e "fuakava fo'ou mo ta'engatá," 'o fālute 'a hono kakato 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, kau

ai 'a e ngaahi ouaú mo e ngaahi fuakava kotoa 'oku fie ma'u ki he fakamo'ui 'o e fa'ahinga 'o e tangatá.⁶ Neongo ko hono fokotu'u 'o e fuakava fo'ou mo ta'engata 'a e 'Eikí 'i he māmaní ko e taumu'a tefito ia 'o e Ongongoleléi, ka 'oku 'ikai ke mahino ki he Kāingalotu 'e ni'ihí 'a hono mahu'inga 'o e fuakavá mo e tala'ofa 'o ha ngaahi me'a lelei 'e hoko mai kiate kinautolu 'oku nau tauhi iá. Ko e taumu'a 'o e fakamatala ko 'ení ke tokoni ke mahino lelei ange kiate kitautolu pea tau mo'ui 'o fakatatau ki he fuakava fo'ou mo ta'engatá kae lava ke tau ma'u 'a e mo'ui ta'engatá. Te ne fakamatala'i foki 'a e anga e fenāpasi 'a e taha 'o e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava mahu'inga taha 'o e ongoongoleléi—mali ta'engatá—mo e fuakava fo'ou mo ta'engata 'o e ongoongoleléi.

Ko Hono 'UHINGA MO E TAUMU'A 'O E FUAKAVA FO'OU MO TA'ENGATÁ

'Oku 'uhinga ha fuakava 'i he ongoongoleléi ki ha femahino'aki (pact), aleapau (contract), pe ko ha felotoi (agreement) 'i he vaha'a 'o e 'Otuá mo ha tokotaha (pe kakai) 'oku nau ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eikí 'i hono fakahoko 'e ha taha 'aki 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí pea 'oku

Ko e fuakava fo'ou mo ta'engatá "ko hono tānaki fakakātoa ia 'o e ngaahi fuakava mo e ngaahi fatongia 'o e ongoongoleléi."

loto ke muimui ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga 'oku fekau'aki mo e fuakava ko iá. 'Oku fokotu'u 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi tu'unga ko 'ení 'e he 'Otuá.⁷

Ko e fuakava fo'ou mo ta'engatá "ko hono tānaki fakakātoa ia 'o e ngaahi fuakavá mo e ngaahi fatongia 'o e ongoongoleléi"⁸ na'e 'omi he kuonga mu'á⁹ pea toe fakafoki mai ki he māmaní 'i he ngaahi 'aho faka'osí ni. 'Oku fakamatala'i 'ení 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 66:2: "Ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate koe, 'okú ke monū'ia koe'uhi ko ho'o tali 'eku fuakava ta'engatá, 'io 'a hono kakato 'o 'eku ongoongoleléi, 'a ia kuo 'oatu ki he fānau 'a e tangatá, koe'uhí ke nau ma'u 'a e mo'ui pea ngaohi ke nau kau 'i hono ma'u 'o e ngaahi nāunau 'a ia 'e fakahā mai 'i he ngaahi 'aho faka'osí, 'o hangē ko ia na'e tohi 'e he kau palōfita mo e kau 'aposestolo 'i he ngaahi 'aho 'i mu'á."¹⁰ Koe'uhí kuo toe fakafoki mai 'a e fuakavá 'i he kuonga fakakōsipeli faka'osí, 'oku "fo'ou," pea a'u atu ki he ta'engatá,¹¹ ko ia 'oku "ta'engata ia."

'Oku folofola 'a e 'Eikí 'i he tohi folofolá "ki he" fuakava fo'ou mo ta'engatá fakatou'osi mo "ha" fuakava fo'ou mo ta'engata. Hangē ko 'ení, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 22:1, 'Okú ne folofola kau ki he papitaisó "ko ha fuakava

fo'ou mo ta'engata, 'io na'e 'i ai talu mei he kamata'angá." 'I he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 132:4, 'Okú Ne toe folofola ai ki he mali ta'engatá ko "ha fuakava fo'ou mo ta'engata." 'I he taimi 'okú Ne folofola ai 'o kau ki "ha" fuakava fo'ou mo ta'engata, 'okú Ne 'uhinga ki ha taha 'o e ngaahi fuakava lahi 'oku kātōi 'e He'ene ongoongolelei.

'I he taimi 'oku folofola fakapatonu ai 'a e 'Eikí ki "he" fuakava fo'ou mo ta'engatá, 'okú Ne 'uhinga ki he kakato 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí, 'a ia 'okú ne fālute kotoa 'a e ngaahi ouaú mo e ngaahi fuakava 'oku fie ma'u ki he fakamo'ui mo e hākeaki'i 'o e fa'ahinga 'o e tangatá. 'Oku 'ikai ko e papitaisó pe mali ta'engatá 'a "e" fuakava fo'ou mo ta'engatá; ka, ko e konga pē kinaua 'o hono kakató.

'Oku Ma'u 'a e Mo'ui Ta'engatá 'e Kinautolu 'Oku Kātaki ki he Ngata'angá

'Oku tala'ofa mai e ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga mo ta'engatá kiate kinautolu 'oku nau ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei ne fakahoko 'i he mafai totonu 'o e lakanga fakataula'eikí pea fakama'u 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'o e Tala'ofá,¹² pea mo kei tauhi 'a e ngaahi fuakava toputapu 'oku fekau'aki mo e ngaahi ouaú. 'Oku kau ki he ngaahi tāpuakí ni 'a e fakamolemole'i 'o e ngaahi angahalá,¹³ 'a e mālohi 'o e anga faka-'Otuá,¹⁴ pea mo e tākaua 'a e Laumālie Mā'oni'oni,¹⁵ fakataha mo e tatakí, ue'i, fakafiemālie, nonga, 'amanaki lelei, pea mo hono fakamā'oni'oni'i 'o e me'afoaki ko iá.¹⁶

'I he kotoa e ngaahi tāpuaki mo e ngaahi me'a'ofa ma'ongo'onga kotoa 'a e 'Otuá, ko e tu'ukimu'a tahá ko e mo'ui ta'engatá—"a ia ko e mo'ui 'a e 'Otuá!¹⁷ 'Oku foaki 'a e me'a'ofá ni kiate kinautolu pē 'oku nau ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e ongoongolelei pea tauhi 'a e ngaahi fuakava 'oku kātōi 'i he fuakava fo'ou mo ta'engatá.¹⁸ Na'e folofola 'a e 'Eikí: "Ko e fuakava fo'ou mo ta'engatá . . . na'e fokotu'u ia ki hono kakato 'o hoku nāunaú."¹⁹ 'Io, ko kinautolu ko ia te nau fakahoko 'a e fuakava fo'ou mo ta'engatá pea kātaki ki he ngata'angá "te [nau] 'alu atu 'i he 'uluaki toetu'ú . . . 'o ma'u 'a e ngaahi taloni, ngaahi pule'anga, ngaahi pule fakapilini, mo e ngaahi mālohi, ngaahi pule, ko e ngaahi mā'olunga mo e ngaahi loloto kotoa pē."²⁰ Ne 'ikai ha toe faka'uli'ulilātai hono fakahā 'e he 'Eikí "e fai kiate kinaua 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'a ia kuo hilifaki kiate kinaua 'e he'eku tamai-o'eikí, 'i he nofo taimí, pe fai atu 'i hono kotoa 'o e nofo ta'engatá; pe 'e mālohi kakato ia 'o ka na ka mama'o mei

he māmaní; pea te na fakalaka atu 'i he kau 'āngeló, mo e ngaahi 'otuá, 'a ia kuo fokotu'u 'i aí, 'o ma'u hona hakeaki'i mo e nāunau 'i he ngaahi me'a kotoa pē, 'o hangē ko ia kuo fakama'u ki hona 'ulú, 'a ia ko e nāunau ko ha kakato ia pea ko ha hokohoko atu ai pē ia 'o e ngaahi hako 'o ta'engata pea ta'engata. Pea te na hoko leva ko e ongo 'otua."²¹

'I hono fakanounouí, ko kinautolu 'oku nau fakahoko 'a e fuakava fo'ou mo ta'engatá pea kātaki 'i he angatonu ki he ngata'angá te nau (1) ma'u e kakato 'o e nāunau 'o e 'Otuá, (2) fiefia 'i he mālohi 'o e anga faka-'Otuá 'i he nofo taimí mo e ta'engatá,²² (3) 'e hākeaki'i kinautolu, (4) a'usia e mali ta'engatá mo tupulaki, pea (5) hoko ko e ngaahi 'otua. 'I hono fakataha'i kotoa e ngaahi tāpuakí ni ko hono tumutumú 'a e mo'ui ta'engatá.

Kuo Pau ke Tau Talangofua ki he Fuakava Takitaha 'i he Fuakava Fo'ou mo Ta'engatá

Na'e fakahā mahino 'e he 'Eikí te tau toki ma'u pē 'a e ngaahi tāpuaki fisifisimu'á ni 'i he'etau talangofua ki He'ene ngaahi fonó 'o hangē ko ia kuo fakatoka 'i he fuakava fo'ou mo ta'engatá: "Ko e fuakava fo'ou mo ta'engatá . . . na'e fokotu'u ia ki hono kakato 'o hoku nāunaú; pea ko ia ia te ne ma'u hano kakató kuo pau pea te ne tauhi 'a e fonó, pe 'e fakamala'ia'i ia, 'oku folofola 'e he 'Eiki ko e 'Otuá."²³ Na'á Ne toe fakahā foki, "He

ko kinautolu kotoa pē 'oku fie ma'u ha tāpuaki mei hoku nimá, te nau tauhi 'a e fonó 'a ia na'e fokotu'u ki he tāpuaki ko iá, pea mo hono ngaahi tu'unga 'o iá, 'o hangē ko ia na'e fokotu'u 'i he te'eki ai ke 'ai 'a e tu'unga 'o e māmaní."²⁴ 'Oku toe folofola 'a e 'Eikí 'i he vahe tatau 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o pehē: "Ko e mo'oni, ko e mo'oni, 'oku ou pehē kiate kimoutolu, kapau 'e 'ikai te mou tauhi 'eku fonó 'e 'ikai te mou lava 'o ma'u 'a e nāunau ko 'ení."²⁵

'Oku faka'aonga'i 'a e fie ma'u fakapatonu ko ia kuo pau ke tau talangofua ki he ngaahi fonó 'a e 'Otuá kae lava ke ma'u 'a e nāunau kuó Ne 'omi ki he angatonú ki he kotoa 'o e ngaahi ouau mo e ngaahi fuakava 'i he fuakava fo'ou mo ta'engatá. Hangē ko 'ení, kapau he 'ikai ke u ma'u 'a e ouaú mo tauhi 'a e fuakava 'o e papitaisó, te u mala'ia, pe ko hono 'uhingá he 'ikai ke u fakalakalaka—he 'ikai ke u lava 'o ma'u 'a e kakato 'o Hono nāunaú. 'E tatau pē 'o kapau he 'ikai ke u ma'u 'a e ngaahi ouau 'o e temipalé pea tauhi 'a e ngaahi fuakava fekau'aki mo iá, kapau te u

'Oku tala'ofa ha
ngaahi tāpuaki ma'ongo'onga
mo ta'engata ma'anautolu 'oku
nau ma'u 'a e ngaahi ouau
'o e ongoongolelei.

fakafisinga i hono ma'u ha fa'ahinga ouau 'o e ongoongolelei pe kapau te u fakafisinga ke tauhi 'a hono ngaahi fuakava, he 'ikai lava ke hakeaki'i au. Ka te u mala'ia, pe ko hono 'uhinga 'e tu'u 'a 'eku fakalalakaka. Ko hono fakanou-nou, kuo pau ke u ma'u 'a e ouau kotoa pe 'o e ongoongolelei pea tauhi 'a e fuakava takitaha kapau ko 'eku holi ke ma'u 'a e mo'ui ta'engata.

'Oku lava ke fakakulupu ki ha fa'ahinga 'e fa' e ngaahi makatu'unga 'o e ngaahi fuakava 'oku tau loto ki ai he'etau hoko ko e Kaingalotu 'i he Ngaahi Aho Kimui Ni: (1) ke to'o kiate kitautolu 'a e huafa 'o e Fakamo'ui, ke manatu ma'u ai pe kiate ia, mo muimui ki He'ene sipinga; (2) ke tauhi 'Ene ngaahi feka'u kotoa; (3) ke loto ve'keveke ke tokoni ki he fanau 'a e 'Otu'a ko ha kongia ia 'o 'Ene ngae 'o e fakamo'ui, pea na'a mo e feilaulau fakatautaha (4) ke fakatapui kitautolu mo 'etau me'a kotoa pe ki he ngae 'a e 'Eiki.

Fakatatau ki he fono 'a e 'Otu'a, 'oku ma'u 'a e ongoongolelei (pea mo hono ngaahi nana'u) 'o fakafou 'i ha ngaahi ouau tukupau 'oku fakahoko 'aki e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki. 'Oku fakafou mai 'i he ngaahi ouau 'o e lakanga fakataula'eiki hono fakaha'i 'a e malohi 'o e anga faka-'Otu'a 'i he'etau mo'ui-ka ki he tu'unga pe 'o 'etau tauhi e ngaahi fuakava 'oku fekau'aki mo ia. 'Oku fakamo'ui 'e he fuakava, pe foaki ange 'a e mo'ui ki he oua'u, 'o hangē pe hano fakamo'ui 'e he misini ha ka pea malava ai ke ne fakafononga 'a 'ene kau pasese mei he feitu'u 'e taha ki ha feitu'u 'e taha. 'I hono fakanou-nou, 'i he'etau tauhi lelei mo angatonu 'a e ngaahi fuakava 'oku fekau'aki mo e ngaahi ouau 'oku tau ma'u, 'e tupulaki 'etau 'ilo ki he 'Otu'a mo tau a'usia 'a e "malohi 'o e anga faka-'Otu'a"²⁶ 'aki e 'alo'ofa 'a e 'Otu'a 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Kalaisi.²⁷

Ko e Tu'unga 'o e Nofomali 'i he Fuakava Fo'ou mo Ta'engata

'I he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:4, na'e fakaha mai 'e he 'Eiki te Ne fakaha mai "ha" fuakava fo'ou mo ta'engata pea Ne tanaki mai, "Kapau 'e 'ikai te ke talangofua ki he fuakava ko ia, pea 'oku ke mala'ia; he 'oku 'ikai lava ke li'aki 'e ha tokotaha 'a e fuakava ni pea ngofua kiate ia ke hu ki hoku nana'u." 'Oku 'uhinga 'a e ngaahi lea ni ki he fuakava 'o e mali ta'engata²⁸ 'i hono fakahoko'aki e mafai totonu 'o e lakanga fakataula'eiki,²⁹ 'a ia ko e uho mo e kongia mahu'inga "o e" fuakava fo'ou mo ta'engata ('a e

kakato 'o e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisi kuo toe fakafoki mai).³⁰ Na'e fakamamafa 'i 'e he 'Eiki 'a e mahu'inga fau 'o e fuakava 'o e mali ta'engata 'aki 'ene folofola mai kiate kitautolu 'e 'ikai ma'u 'a e mo'ui ta'engata 'e kinautolu 'oku nau si'aki 'a e fuakava ni.³¹

'Oku 'i ai e kakai 'e ni'ihii, kau ai e kaingalotu 'e ni'ihii 'o e Siasii, 'oku nau to'ohala'i hono lau 'o e Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:4 'o fakahu'inga 'i 'oku fie ma'u e mali tokolahii ki he hakeakii, pea iku 'o nau tui ai 'oku mahu'inga e mali tokolahii ki he hakeakii 'i he maama ta'engata. Ka 'oku 'ikai ke poupu'i 'eni 'i he ngaahi fakaha'i. Hangē ko ia ko hono hiki 'i he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava vahe 131 mo e 132, na'e fakafe'iloaki mai 'e he 'Eiki 'a e

fono 'o e mali ta'engata 'aki 'ene toutou folofola fekau'aki mo e sila 'i 'o ha tangata 'e taha ki he fefine 'e taha (vakai ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:4-7, 15-25).

'I hono mu'aki fakatoka 'o e fono 'o e mali ta'engata 'i he fa'unga 'o ha nofo-mali 'a e tangata 'e taha mo ha fefine pe taha (monogamous), 'oku fakamahino ai 'e he 'Eiki ko e ngaahi tapuaki ko ia 'o e hakeakii, 'a ia oku foaki ki he tangata mo e fefine mo'ui taau kotoa pe 'oku nau fakahoko 'a e fuakava 'o e mali ta'engata 'i he mafai totonu 'o e lakanga fakataula'eiki, 'oku 'ikai fakafalala ia pe ko e mali ko ha mali tokolahi pe ko ha mali 'a e tangata 'e taha mo e fefine 'e taha.³²

'Oku fakaha mahino 'i he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:19 'oku tala'ofa 'aki e mo'ui ta'engata ki ha tangata mo e fefine 'oku sila 'i 'aki e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki pea na tauhi 'a e fuakava—'o 'ikai ha toe tu'unga pe fie ma'u makehe. 'E hakeakii ha tangata mo e fefine 'oku sila 'i he fongā ni mo na tauhi 'a hono fuakava.³³ 'Oku fenapasi 'a hono fakahoko 'i he hisitoliia mo e tokateline 'o e mali ta'engata 'o hangē ko ia 'oku fakamatata'i heni.³⁴ 'Oku kau 'i he ouau 'oku ne sila 'i e ngaahi hoa-mali ki he ta'engata 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi tapuaki faitatau ki he nofo-mali 'a e tangata mo e fefine pe 'e taha, pea ki he nofo-mali tokolahi na'e fakamafai'i ke fakahoko 'i he kuohili. 'E fakata'ata 'a e ngaahi fuakava mo e ngaahi tapuaki tatau hili 'a e mo'ui ni ki he kau angatonu ko ia na'e 'ikai ke nau ma'u ha faingamalie ke sila 'i he mo'ui fakamateli.³⁵

Hili hono fakaha e fono mo e fuakava 'o e mali ta'engata 'i he vaha 'a 'o ha tangata 'e taha mo ha fefine 'e taha, na'e ako 'i 'e he 'Eiki kia Siosefa Samita 'oku lava ha tangata 'o mali 'i he anga ma'oni'oni mo ha uaifi 'o laka hake 'i he

'Oku fakafou mai
'i he ngaahi ouau 'o e lakanga
fakataula'eiki hono fakaha'i e
malohi 'o e anga faka-'Otu'a
'i he'etau mo'ui.

tahá, 'i he fuakava 'o e mali ta'engata 'i he taimi 'oku fakamafai'i mo fekau'i ai 'e he 'Eikí 'o fakafou 'i He'ene palōfita kuo fakanofu totonú ('a ia 'okú ne ma'u 'a e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eikí 'oku fekau'aki mo iá).³⁶ Ko e fakamafai'i mo e fekau ko ia na'e fai 'e he 'Eikí kia 'Ēpalahame mo e kau palōfita kehe 'i ono-'ahó ke fakahoko e mali tokolahí,³⁷ na'e tatau pē ia mo ē na'e foaki ki he Palōfita ko Siosefa Sāmitá: "Na'á ku 'oatu kiate koe, 'a 'eku tamaio-'eiki ko Siosefá, ha tu'utu'uni, pea fakafoki mai 'a e ngaahi me'a kotoa pē."³⁸

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai, na'e fakata'e-'aonga 'i he 'Eikí 'Ene fakamafai'i mo e fekau ki he kāingalotu 'o e Siasí ke fakahoko 'a e mali tokolahí ('i hono toe fakalea 'e tahá, ke sila ki ha mali kei mo'ui 'oku tokolahi ange he toko tahá) 'i he taimi na'e tuku atu ai 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi (1807–98) 'a e Fanongonongo Fakamafai'i 'o e 1890.³⁹ Na'e iku 'eni ki hono fakangata 'o e mali tokolahí, pe ko hono 'uhingá ko e 'ikai ke toe lava ha mēmipa 'o e Siasí 'o mali pe sila ki ha hoa kei mo'ui 'o laka hake 'i he toko tahá. Fakatokanga 'i ange, na'e 'ikai ke ta'ofi 'e he Fanongonongo Fakamafai'i ha tangata mo'ui taa pē kuó ne sila ki hano uafii kuo pekia, mei ha'ane toe sila ki ha hoa kei

*“Oku mahu'inga
fau 'a e mali faka-
Silesitalé ki ha
kakato e nāunaú
'i he maama ka
hoko maí.”*

mo'ui 'e taha. 'Oku fenāpasi 'a ia ne toki fakamatala'i mo e tokāteline kuo fakahā maí 'a ia ko e mali ha tangata 'e taha mo ha fefine 'e tahá, ko e tu'unga nofo-mali ia 'a e 'Eikí tukukehe ka Ne toki fakahā mo fakamafai'i mai 'o fakafou 'i He'ene fakafounga kuo fakanofu totonú, 'a ia ko e Palesiteni mo e palōfita 'o e Siasí.⁴⁰

'Oku ou fakafounga'i atu 'a e Kau Palesiteni 'Uluakí pea 'i hono tali atu 'o e fehu'i "Oku mahu'inga nai 'a e mali tokolahí pe mali fakasilesitalé ki hano ma'u kakato 'o e nāunaú 'i he maama ka hoko maí?" Na'e hiki 'e Palesiteni Sālesi W. Penilose (1832–1925) 'o pehē: "Oku mahu'inga fau 'a e mali faka-silesitalé ki hano ma'u kakato 'o e nāunaú 'i he maama ka hoko maí, 'o hangē ko ia 'oku fakamatala'i 'i he fakahā fekau'aki mo iá; ka 'oku 'ikai fakahā mai ai 'oku mahu'inga 'a e mali tokolahí."⁴¹

'I he 1933 na'e fakaha ai 'e he Kau Palesiteni 'Uluakí: "Ko e mali fakasilesitalé—'oku 'uhinga ia, ki he mali 'i he nofo-taimí mo e ta'engata—pea 'oku 'ikai ha'ana mei faka'u-hinga tatau mo e mali tokolahí (plural marriage or polygamous). Ko e mali faka-Silesitalé 'a e mali ko ia ha tangata 'e taha mo ha fefine pē taha (monogamous) ki he nofo-taimí mo e

ta'engatá, kuo fakahoko totonu 'i hotau ngaahi temipalé 'o fakatatau ki he folofola 'a e 'Eikí mo e ngaahi fono 'o e Siasí."⁴²

'Oku fenāpasi e ngaahi fakamatalá ni mo ia na'e hiki 'e 'Eletá Pulusi R. Makongikí (1915–85) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: *“Oku 'ikai mahu'inga 'a e mali tokolahí ia ki he fakamo'uí pe hākeakí'i. Na'e 'ikai fakangofua kia Nifai mo hono kakaí ke nau ma'u 'a e mālohi ke ma'u ha uaifi 'o laka hake 'i he toko tahá ka na'a nau kei lava pē 'o ma'u 'a e tāpuaki kotoa na'e finangalo e 'Eikí ke foaki ki ha fa'ahinga kakai pē. 'Ihotau kuongā, 'oku fakanounou'i 'e he 'Eikí 'aki 'ene fakahā mai 'a e tokāteline kakato 'o e hākeakí'i pea fakava'e 'aki ia e mali 'a e tangata 'e taha ki he fefine 'e taha. (T&F 132:1–28.)* Ko ia na'á ne tānaki mai kimui e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku felāve'i mo e ngaahi uaifi tokolahí pea fakahaa'i mai 'e makatu'unga e 'aonga 'o e fa'ahinga mali peheé, kapau pē na'e fakamafai'i 'e he Palesiteni 'o e Siasí. (T&F 132:7, 29–66.)”⁴³

'I he 'ahó ni, 'o hangē ko e fakahinohino 'a e 'Eikí 'o fakafou 'i He'ene palōfitá, 'oku 'ikai ke toe fakahoko 'e he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e mali tokolahí, pea ko e ní'ihī fakafō'ituitui 'oku

Ko kinautolu ko ia 'oku nau tauhi 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e fuakava fo'ou mo ta'engatá, 'e fakapale'i kinautolu 'aki e fiefiá mo e melinó 'i māmani pea mo e mo'ui ta'engatá 'i he maama ka hokó.

nau kei fakahoko 'ení 'oku 'ikai ngofua ke nau kau ki he Siasí pe kei hoko ko ha mēmipa ai. 'Oku fakapapau'i 'e he Siasí ko e mali ko ia 'a e tangata mo e fefine 'e tahá, ko e tu'unga nofo-mali ia 'a e 'Otuá tukukehe e taimi 'okú Ne fakamafai'i pe fekau'i mai ai 'o fakafou 'i He'ene palōfitá. 'Oku 'ikai ke ako'i 'e he Siasí 'oku fie ma'u 'a hono fakahoko 'o e mali tokolahí ki he hākeakí'i.

Fakamā'opo'opó

'Oku lahi 'a e ngaahi me'a 'oku 'ikai ke tau 'ilo ki he mo'ui hili 'a e mo'ui ní; ka neongo iá 'oku tau 'ilo 'oku fie ma'u e ma'u mo tauhi e fuakava fo'ou mo ta'engatá ki hono ma'u 'o e mo'ui ta'engatá. 'Oku tau toe 'ilo foki 'i he'ene peheé, ko e “feohi fakakāinga 'a ia 'oku 'iate kitautolu 'i hení”—'i he mo'ui fakamatelié—“e 'iate kitautolu ia ai”—'i he hili 'a e mo'uí ni,—“ka 'e ō fakataha ia mo e nāunau ta'engatá.”⁴⁴

Ko e ngaahi tāpuaki fungani ko ia 'oku ma'u 'i he fuakava fo'ou mo ta'engatá 'oku nau hoko ko e uho mo e taumu'a fisifisimu'a ia 'o e palani 'a e Tamaí mo hono Fakafoki mai e Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'i he ngaahi 'aho kimui ni. 'Oku ue'i fakalaumālie 'a e angatonú 'e he “amanaki 'oku mālohi haohaoá”⁴⁵ 'i he fuakava

nāunau'ia ni "ko ha taula ki he laumalie 'o e tangata, 'a ia 'e ngaohi ai 'a kinautolu ke nau fai malohi pea tu'u ma'u, pea fonu ma'u ai pe 'i he ngaahi ngaue lelei, 'o langaki 'enau fakalangilangi 'a e 'Otuá."⁴⁶ Ko kinautolu ko ia 'oku nau tauhi 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e fuakava fo'ou mo ta'engata, 'e fakapale'i kinautolu 'aki e fiefia mo e melino 'i mamani pea mo e mo'ui ta'engata 'i he maama ka hoko.⁴⁷ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALA

1. Vakai ki he "Ko e FAMILI: Ko Ha Fanongonongo ki Mamani," *Liahona*, Nove 2010, 129; vakai foki ki he *God Loveth His Children* (tohi tufa, 2007), 1.
2. Vakai ki he Robert D. Hales, "Ko e Palani 'o e Fakamo'ui: Ko ha Mata'ikoloa Toputapu 'o e 'Ilo ke Tataki Kitautolu," *Liahona*, Okatopa 2015, 32–39.
3. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
4. Vakai ki he Robert D. Hales, "Ko e Palani 'o e Fakamo'ui: Ko ha Mata'ikoloa Toputapu 'o e 'Ilo ke Tataki Kitautolu," 32–39.
5. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 1:17, 22.
6. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 66:2.
7. Vakai ki he Bible Dictionary, "Covenant."
8. Joseph Fielding Smith, *Doctrines of Salvation*, ed. Bruce R. McConkie, 3 vols. (1954–56), 1:156.
9. Vakai ki he Selemaia 32:40; Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 22:1.
10. Toe tanaki atu e fakamamafa; vakai foki ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 39:11; 45:9; 49:9; 88:131, 133; 101:39.
11. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:7.
12. Na'e ako'i 'e Palesitani Siosefa Filitingi Samita (1876–1972) 'o pehe: "Ko e Laumalie Ma'oni'oni 'o e Tala'ofa ko e Laumalie Ma'oni'oni ia 'oku ne fakahoko hono tali 'o e ouau kotoa pe: 'a e papitaiso, hilifakinima, fakanofa, mo e mali. Ko e tala'ofa 'e ma'u 'a e ngaahi tapuaki 'i he tui faivelenga. Kapau 'e maumau 'i e ha taha ha fuakava, 'o tatau ai pe pe ko e fuakava 'o e papitaiso, fakanofa ki he lakanga fakataula'eiki, mali, pe ha fa'ahinga me'a pe, he 'ikai tali ia 'e he Laumalie, pea 'e 'ikai ma'u 'a e tapuaki. Ko e ouau kotoa pe 'oku fakama'u'aki ia 'a e tala'ofa ki ha fakapale 'e ma'u 'o makatu'unga pe 'i he mo'ui angatonu. 'Oku 'ikai ke tali 'e he Laumalie Ma'oni'oni 'a e ngaahi fuakava kuo maumau'?" (*Doctrines of Salvation*, 1:45; vakai foki ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 76:52–53; 132:7).
13. Vakai ki he Ngaue 2:38; 2 Nifai 31:17; Molonai 8:25.
14. Vakai ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 84:19–21; vakai foki ki he Molonai 10:32–33.
15. Vakai ki he Sione 14:26; Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 121:45–46.
16. Vakai ki he 2 Nifai 32:5; 3 Nifai 27:20; Molonai 8:26; Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 11:13; Mosese 6:59–61.
17. "Eternal life is God's life, or life with God" (Harold B. Lee, in Conference Report, Oct. 1956, 61). "Oku ma'u 'a e tapuaki 'o e mo'ui ta'engata 'e kinautolu 'oku mali 'i he tempale ki he kotoa 'o e nofo taimi mo e nofo ta'engata. 'Oku ou fie fakamamafa 'i atu 'a e mo'ui ta'engata. Ko e mo'ui ta'engata ko e mo'ui ia 'a e 'Otuá, 'a ia, 'oku hangē pe ko Ia" (Joseph Fielding Smith, *Answers to Gospel Questions*, fakafehoanaki mo e Joseph Fielding Smith Jr., 5 vols. (1957–66), 4:197).
18. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 14:7.
19. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:6.
20. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:19.
21. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:19–20.
22. Vakai ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 84:19–21.
23. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:6.
24. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:5.
25. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:21.
26. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 84:20–21.
27. Vakai ki he Molonai 10:32–33.
28. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:4, 15.
29. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:7, 18.
30. Vakai ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:6–7; vakai foki ki he

- Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 66:2.
31. Katakai 'o fakatokanga 'i ange 'oku 'ikai foaki e mo'ui ta'engata kiate kinautolu 'oku nau "si'aki" 'a e fuakava ni. Ka 'e foaki ange kiate kinautolu ko ia, na'e 'ikai ke nau ma'u 'a e faingamalie ki he mali ta'engata 'i he mo'ui ko 'eni, 'a e faingamalie ki he mali ta'engata 'i he mo'ui ka hoko. Katakai 'o vakai foki ki he futinouti 35 'i lalo.
32. Vakai ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:15–25.
33. Vakai ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 131 ki ha toe fakatata ki hono fakapapu 'i mai hono ma'u 'o e hakeaki 'i 'e he ngaahi hoa-mali tautau toko taha (monogamous) 'oku sila ki he ta'engata mo tauhi 'a e ngaahi fuakava,
34. Vakai ki he Gospel Topics, "Plural Marriage in The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints," topics.lds.org.
35. "Oku 'ikai ha memipa 'o e Siasi 'e mate hili ha'ane mo'ui faivelenga 'i he mo'ui ko 'eni, 'e mole meiate ia ha fa'ahinga me'a koe'uhi ko e 'ikai ke ne lava 'o fai ha ngaahi me'a pau kapau na'e 'ikai ke ne ma'u 'a e ngaahi faingamalie ko ia. Pe ko hono fakalea 'e taha, kapau na'e 'ikai ma'u 'e ha talavou pe finemui ha faingamalie ke mali ai, ka na'a na mo'ui faivelenga pe 'o a'u ki he taimi na'a na malolo ai, te na kei ma'u pe 'a e ngaahi tapuaki kotoa pe, 'a e hakeaki 'i mo e nāunau 'e ma'u 'e ha tangata pe fefine kuo ne ma'u e faingamalie ko 'eni mo fakalalaka ai. 'Oku pau mo tonu ia" (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitani 'o e Siasi: Lolenisou Sinou* [2011], 130)
36. Vakai ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:34–35, 37–39.
37. Vakai ki he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:34–39.
38. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132:40.
39. Vakai ki he Fanongonongo Fakamafai 1.
40. Vakai ki he Sekope 2:27–30. Neongo ne 'ikai ke fakamatala'i kotoa mai 'e he 'Eiki 'o e ngaahi 'uhinga ki hono fakau'i pe fakamafai 'i mai 'a hono fakahoko 'o e mali tokolahi, ka 'i he Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 132 'oku 'omai ai 'e he 'Eiki ha ongo 'uhinga 'e ua: (1) ke fakakakato 'a e ngaahi tala'ofa 'oku kaunga ki he fuakava faka-Epalahame, mo (2) "fakatokolahi mo fakakakai 'a e mamani" (T&F 132:63; vakai foki ki he veesi 34). Mahalo ko e Sekope 2:30 'a e fakamatala mahino taha kuo 'omi ki he 'uhinga kuo fekau 'i mai ai 'e he 'Eiki 'i ha ngaahi taimi ke fakahoko 'a e mali tokolahi: "He kapau te u lotu ki ai, 'oku folofola 'e he 'Eiki 'o e Ngaahi Kau Tau, ke fakatupu ha hako kiate au, te u fekau ki hoku kaka; he ka 'ikai kuo pau ke nau tokanga ki he fekau ko 'eni." Vakai foki ki he Gospel Topics, "Plural Marriage in The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints," topics.lds.org.
41. Charles W. Penrose, "Peculiar Questions Briefly Answered," *Improvement Era*, Sept. 1912, 1042; emphasis added.
42. I he James R. Clark, comp., *Messages of the First Presidency of The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints*, 6 vols. (1965–75), 5:329.
43. Bruce R. McConkie, *Mormon Doctrine*, 2nd ed. (1966), 578–79; emphasis added. Vakai foki ki he fakamatala ko 'eni 'a 'Eletā Melivini J. Palati (1873–1939) 'o e Kolomu 'o e Toko Hongofulu Ma Ua: "Ko kinautolu ko ia 'oku nau fakafisinga 'i 'a e tupulaki ta'engata he 'ikai ke nau hoko 'o hangē ko e 'Otuá, he 'oku hanga 'e he ngaahi me'a kehe 'oku fekau'aki mo ia, 'o ngaohi ia ke ne hoko ko e 'Otuá. Ko e ta'engata ko ia 'o e fuakava 'o e mali 'oku totonu ke mahino lelei ia ki he Kaingalotu ko hono sila 'i ia 'o ha fefine 'e taha ki ha tangata 'e taha ki he nofo-taimi mo e kotoa 'o e ta'engata. 'Oku 'ikai ke nau puputu 'i he 'uhinga ko ia mo fakakaukau 'e malava ke faka'uhinga 'i ia ke lahi ange 'i he fefine 'e taha. Mahalo pe, ka 'oku 'uhinga pe ia ki he tangata 'e taha mo e fefine 'e taha 'oku sila 'i fakataha kinaua 'aki e malohi 'o e lakanga fakataula'eiki ma'oni'oni pea 'i he faka'ata 'o e malohi faisila 'o e Laumalie Ma'oni'oni ki he nofo-taimi mo e kotoa 'o e ta'engata, pea nau tauhi leva 'a 'enau ngaahi fuakava, kimu 'a pea nau malava ke a'usia e tu'unga taupotu taha 'o e naunau fakasilesitalie, pea 'oku tala'ofa ma'anautolu pe 'o e fanau kotoa 'etau Tamai 'a e tala'ofa 'oku 'i ai 'a e tupulaki ta'engata" (*The Three Degrees of Glory: A Discourse by Melvin J. Ballard*, Sept. 22, 1922, 10; emphasis added).
44. Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 130:2.
45. 2 Nifai 31:20.
46. Eta 12:4.
47. Vakai, Tokateline mo e Ngaahi Fuakava 59:23.

“NE U FAI HA TUKUPĀ KI HE ‘OTUĀ”

Fai 'e Néstor Curbelo

'Etivaisa Hisitōlia 'o e Siasí, 'Ēlia Saute 'Amelika Tongá

Na'e hoko 'a Vesilio Simaloni Salasā ko ha taki 'i hono kolo tupu'anga ko Sasí 'i he fakatokelau 'o 'Ekuetoá. 'Oku a'u ki he 'ahó ni, mo hono kei pukepuke pē 'e Sasi 'enau tō'onga mo'ui makehé mo 'enau fa'unga 'o e fakamaau totonú 'aki ha fakataha alēlea fakakolo, kau kōvana, mo e kau fakamaau. Na'e hangē 'a e ngaahi fatongia fakataki ko 'ení ko ha ngaahi tu'unga fakalāngilangi ne pukepuke 'e he ngaahi fāmīlī 'o laui to'u tangata pea na'e langa ia 'i ha fakava'e mālohi 'o e fefaka'apa'apa'aki mo e feveitokai'aki fakakoló. Na'e hoko 'a e faka'apa'apa'ia 'o e tu'ungá ko ha falala ia ke pukepuke mo paotoloaki ki he to'u tangata hoko maí.

Ka na'e palani 'a Vesilio Simaloni ke liliu 'ene mo'uí 'i he 1996, 'i he taimi na'e foki mai ai hono foha ko Vilisoní, mei he'ene ako 'i Kunitití mo ha ngaahi tatau 'o e Tohi 'a Molomoná pea mo ha fakamo'oni 'o 'ene tui fakalotu fo'ou. Na'e fonu 'a Vilisoni 'i he tui mo e vēkeveke 'a ha taha kuó ne ma'u 'a e mo'oní, 'o ne vahevahe ai 'a e pōpoaki 'o e ongoongoleléi mo hono fāmīlī, pea na'a nau papitaiso leva 'i he Vaitafe Kānaté.

'I he taimi na'e vahevahe ai 'e he fāmīlī Simaloní 'a e ongoongoleléi mo e ngaahi kaungāme'a mo e ngaahi kaungā'api 'o Sasí, na'e kamata ai ha vāvākē. Na'e ongo'i 'e ha nī'ihī 'i Sasi 'oku hanga 'e he tui 'a Vesilio Simaloní 'o ngaohi ia ke hoko ko ha lotu

'Oku mau fakamālō kia Vesilio Simaloni, 'a ia na'ā ne feia ha fili faingata'a kae lava ke ne tu'uma'u 'i he'ene fakamo'oní 'o fokotu'u ai 'a e Siasí 'i Kuiuakana, 'Ekuetoa.

fa'ahikehe (heretic) pea a'u ki he'enu fakakaukau'i ha fakamoveuveu kiate ia. Ne ongo'i 'e ha nī'ihī, 'oku 'ikai totonu ia, 'i he'ene hoko ko e kōvaná ke kau ki he tui fakalotu fo'ou te ne vaetu'ua 'a e kakaí. Koe'uhí ko e hoha'a ko 'ení, na'a nau 'ave ia ke fakamaau'i 'e he

'I he hili e ngāue fakafaifekau 'a e fāmīlī Simaloní, na'e papitaiso ai ha toko 60 'i he Vaitafe Kānaté 'i Mē 'o e 1999.

kosilio fakakoló. Ko e taha ia 'o e ngaahi a'usia faingata'a taha kuo fekuki mo e mo'ui 'a Vesilió.

Na'e pehē 'e Vilisoni: "Na'e talaange 'e he kosilió ki he'eku tamaí, 'Te ke kei hoko pē ko homau kōvana 'o ka-pau te ke faka'ikai'i 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi; kuo pau ke ke holomui.' Na'e pehē 'e he'eku tamaí, 'Naá ku fai ha tukupā ki he 'Otuá, pea ko e taimi ko ia 'oku fai ai 'e ha tangata ha tukupā ki he 'Otuá, 'oku 'ikai ha toe holomui. He 'ikai ke u tukuange 'a e Siasí. Kapau 'oku mou fakakaukau ko ha kōvana au 'oku ou vaetu'ua 'a e kakai 'o Sasí, 'oiaue 'e hoku kakai, 'oku ou tuku atu ke mou fili ha taha kehe ke ne tongia hoku tu'ungá.' Pea ne u mamata ki he'eku tamaí 'okú ne tangi. Na'e laka hake 'i ha miniti 'e nima e longomate 'a e kosilió —'ikai ha taha 'e toe lea hake. Pea toki pehē hake 'e ha tokotaha, 'Mavahe leva, Kōvana.' Ne tu'u māmālie hake 'eku tamaí, hoko hake mo 'eku fine'eikí, hoku tuofefiné, pea mo au 'o mau hifo atu 'o mavahe mei he kosilió."

Hili hono tukuhifo 'o Simaloni mei hono lakangá, na'e muiaki mai ha ngaahi 'aho faingata'a ki he fāmilí. Ne ongo'i 'e he fāmilí hono taukae'i kinautolu 'e ha tokolahi ne nau fa'a faka'apa'apa'i kinautolú, ka na'e tukutaha 'enua tokangá ki hono fālute e tui fakalotu kuo nau kau ki aí mo malanga'aki 'a e ongoongoleléi 'i he loto vilitaki. 'Oku fakamatala'i 'e he'enua palesiteni fakasiteiki ko 'Ama 'Inituliako Sisá 'o pehē: "Na'e kamata ke nau malanga'aki e ongoongoleléi mei he fale ki he fale ki he fāmilí kotoa 'i he kolo ko 'ení. Na'e kau 'a Vesilio Simaloni mo hono fohá 'i hono kamata'i 'o e Kolo Kuiakaná. Na'e fokotu'u 'a e Siasí koe'uhí ko 'ene tuí, ivi mālohí, mo 'ene fakamo'oní."

'I ha ngaahi ta'u sí'i pē, na'e hā lahi mai 'a e fua 'o e ngāue 'a e fāmilí Simaloni. Na'e hoko 'a e 'aho 30 'o Mē, 1999 ko ha 'aho fakafiefia ia 'i Kuiakana 'i hono fakahoko 'o ha ouau papitaiso lahi. 'Oku manatu 'i 'e Palesiteni

'Inituliako, "Na'á ma a'u mai mo Lōpeti Kāsia, ko e palesiteni fakamisioná, 'o kau fakatou'osi 'i he 'aho nāunau'ia ko iá, 'a ia ne papitaiso ai 'e ha ongo faifekau ha kakai 'e toko 60 'i he matātahi 'o e Vaitafe Kānaté. Pea ko Palesiteni Kāsia leva 'i he tafa'aki 'e tahá mo au 'i he tafa'aki 'e tahá 'o hilifakinima 'a kinautolu kotoa na'e papitaisó ke hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasí. Ko ha tāpuaki ia 'e 'ikai toe lava 'o fakangaloki mei he'eku mo'ui."

Neongo na'e tukuange 'e Vesilio hono lakanga kōvaná kae pīkitai ki he'ene fakamo'oní, na'á ne lava 'o tuku atu ha tukufakaholo 'e taha ki he to'u tangata hono hokó: 'a ia ko hono tokoni'i e kakai 'aki hono fokotu'u 'o e ongoongoleléi 'i honau ha'oha'ongá. Na'á ne mo'ui ke mamata ki he 'alu 'a Vilisoni 'o ngāue fakafaifekaú pea ne foki mai leva ki Kuiakana ke mali mo hono uaifí, ko Lute, pea 'i ai mo 'ena fānau. 'I ha ngaahi ta'u lahi mei ai, na'e pekia 'a Vesilio 'okú ne kei faivelenga 'i he Siasí. Na'e kei mo'ui 'a hono uaifí, ko Malia Suana 'Apa, ke mamata tonu ki he uiui'u hona fohá, 'i he 2014 ke hoko ko e palesiteni fakakolo 'i Kuiakaná.

'Oku 'ilo'i lelei 'e Vilisoni 'a e tukufakaholo ne loto ma'u pē 'ene tamaí ke foaki ange kiate iá. Na'á ne pehē, "Na'e hoko ma'u pē 'eku ngaahi kuí ko ha kau kōvana, kau taki 'o e sōtiá, kau to'a. 'Oku ou ongo'i 'oku kei 'iate au pē 'a e ngaahi tukutukulaumea ko 'eni 'a e ngaahi kuí. Ka 'oku ou hoko eni ko e mēmipa 'o e Siasí, kuo tokoni kotoa mai 'a e mālohi ko iá kiate au ke u hoko ai ko ha sōtia lelei 'a Sisū Kalaisi." ■

'I olungá: Ko ha kau taki 'i he to'u tangata fo'ou, Lute mo Vilisoni Simaloni 'o e Kolo Kuiakaná (mo e kāingalotu 'o e koló 'i he to'ohemá).

Fai 'e Eietā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

FIEMĀLIE PĒ

'Oku ou faka'amu te mou ma'u ha faingamālie 'i he fa'ahita'u faka-Kilisimasi ko 'enī ke mou tangutu fakalongolongo 'i ha ngaahi momeniti sī'i pea tukuange ki he Laumālie 'o e Fakamo'u'i ke ne fakamāfana'i koe mo fakapapau'i atu 'a e mahu'inga hōo ngāue tokonī, hōo foakī, mo hōo mo'u'i.

Oku fakalotolahi ma'u pē kiate au ke u fakakaukauloto atu ki he ngāue tokoni mo e feilaulau 'a e Kāingalotū ma'a honau ngaahi fāmīlī, honau uōtī, mo 'enau Tamai Hēvanī. Ko ha me'a kuo fakatapui, mo toputapu. 'Oku 'ikai ke u tui 'oku 'i ai ha me'a 'e lāngilangi'ia hake kiate kitautolu 'i he mokoi ko ia 'a e 'Eikī ki hono mahu'inga 'o 'etau foakī pea te Ne faka'apa'apa'i mo tali ia.

Ko e folofola ma'ongo'onga ia 'a e Tamai ki he 'Aló 'i he taimi na'á Ne folofola ai kiate Ia ko "hoku 'Alo 'Ofa'angá, 'a ia 'oku ou fiemālie lahi aī" (3 Nifai 11:7; vakai foki ki he Mātiu 3:17; Ma'ake 1:11; Luke 9:35; T&F 93:15; Siosefa Sāmīta—Hisitōlia 1:17). He toki huafa faka'ofa'ofa ia. Ko e hā ha toe fakalāngilangi ma'ongo'onga ange ka ko ha folofola atu 'a e 'Otuá kiate koe, "Ko hoku 'alo 'ofa'anga" pe "Ko hoku 'alo fefine 'ofa'anga," peá ke ma'u 'a 'ene tō folofolá 'okú Ne tali ho'o foakī, "a ia 'oku ou fiemālie lahi ki aī."

'Oku ou lotua 'i he fa'ahita'u faka-Kilisimasi ko 'enī ke ke ongo'i 'a e hōifua mai 'a e 'Eikī ki ho'o foakī, ha fa'ahinga ongo 'okú Ne fakamahu'inga'i koe, ha fa'ahinga ongo 'o e tu'unga fungani kuó ke feiá ke hoko ko Hono foha pe ko Hono 'ōfefine. Pea 'oku ou lotua ke 'oatu 'e he 'ilo ki he tu'unga ko iá ha fakanonga, fakapapau, mo e loto-falala 'okú Ne fakamahu'inga'i koe 'i Hono fofongá.

KO E ME'A'OFA 'O E MELINÓ 'A E FAKAMO'UÍ

“Oku folofola mai 'a la náá ne fuesia 'a e mamahí mo maheni mo e loto-mamahí, ki he loto mafasia kotoa pē mo foaki mai 'a e me'á'ofa 'o e melinó. “Oku ou tuku 'a e melinó kiate kimoutolu, ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolú: 'oku 'ikai hangē ko e foaki 'a māmaní, 'a 'eku foaki kiate kimoutolú. 'Oua náá mamahi homou lotó, pea 'oua náá manavahē ia' [Sione14:27].”

Palesitani Thomas S. Monson,
“Treasured Gifts,” *Liahona*,
Dec. 2006, 5.

Ko hono 'Alo'i 'o e Fakamo'uí

'I he'etau talanoa ki hono 'alo'i 'o Sisū Kalaisí, 'oku tau vakai fakalelei ai ki he ngaahi me'a ne hoko kimuí. Na'e ta'efakan-gatangata hono mahu'inga Hono 'alo'i koe'uhí ko e ngaahi me'a ko ia te Ne fetau-laki mo kátekiná kae lava ke Ne tokoni'i kitautolu—ko hono tumutumú kotoa 'a Hono Tutukí mo e Toetu'ú (vakai ki he 'Alamá 7:11–12). Ka na'e kau 'i Hono misioná 'a e faka'ofa'ofa 'o 'Ene ngāue tokoní, 'a e ngaahi mana 'o 'Ene ngāue, 'a e fakafiemālie náá Ne 'omi ki he faingata'a'íá, mo e fiefia náá Ne foakí—pea 'okú Ne kei foaki—kiate kinautolu 'oku tangí.

'Oku ou toe sai'ia foki ke u fakakaukau ki he ngaahi me'a 'oku hoko mai 'amuí. 'Oku ma'u 'i he faka'osinga 'o e vahe 7 'i he tohi 'a Fakahaá 'a 'eku ongo veesi manako 'oku talanoa 'o kau ki he taimi ko iá.

“E 'ikai te nau toe fiekaia, pe toe fieinua; pea 'e 'ikai te nau la'aina, pe puhengia.

“He ko e Lami 'oku 'i he ha'oha'onga 'o e nofo'a faka'e'ie'iki te ne fafanga'i 'a kinautolu, pea tataki 'a kinautolu ki he ngaahi mata-vai mo'uí; pea 'e holoholo 'e he 'Otuá 'a e lo'imata kotoa pē mei honau matá” (Fakahā 7:16–17; vakai foki ki he 21:4).

'Okú ne kato'i mai kiate au 'a e 'amanaki lelei mā'oni'oni 'oku tu'unuku maí, 'o e me'a 'e ngali hoko lolotonga 'a e Nofo Tu'í pea muimui ai 'a e pule fakasilesitiale 'a Kalaisí.

'I he 'amanaki ke hokosia kotoa iá, 'oku ou tui 'oku mahu'inga 'i he taimi ko 'eni 'o e ta'ú ke u fakakaukau pē fekau'aki mo e pēpē ko ia 'i he 'ai'anga-kaí. 'Oua náá lōmekina pe kāsia koe 'e he ngaahi me'a 'e hoko má; fakakaukau pē ki he ki'i pēpē valevalé. Faka'aonga'i ha momeniti lōngonoa ke fakalaulauloto ai ki he kamata'anga 'o 'Ene mo'uí—'a e tumutumu 'o e kikite fakalangí ka ko e kamata'anga fakaemāmani kiate Ia.

Fakafaingamālie'i ha taimi ke ke mālōlō ai, ma'u ha fiemālie, pea mamata ki he ki'i vale-vale ko 'eni 'i ho'o fakakaukau. 'Oua te ke fu'u tokanga pe lōmekina koe 'e he ngaahi

me'a ke hoko mai 'i He'ene mo'uí pe 'i ho'o mo'uí. Kae kumi ha faingamālie lōngonoa ke fakakaukauloto ai ki he ngaahi momeniti fisifisimu'a 'i he hisitōlia 'o e māmaní—'i he taimi na'e pā mavava kotoa mai ai 'a langi mo e pōpoaki “Fakafeta'i ki he 'Otuá 'i [langi taupotu], pea ke 'i māmani 'a e melinó, ko e 'ofa ki he kakaí” (Luke 2:14).

Tuku ke Fakamāfana'i Koe 'e he Laumālie

'I he ngaahi ta'u lahi kuohilí ne u fanongo ai ki ha faka'eke'eke 'i he letioó 'o Písope Tesimoni Tutu, ko e 'ālekipísope Faka-'Ingilani 'i 'Afilika Tongá. Náá ne toki pulusi mo hono 'ofefiné ha tohi fekau'aki mo e fakalelei na'e fakahoko he hili 'a e femotumotuhi he laulanú

(apartheid).¹ Ko e taumu'a 'o e tohi 'oku 'i ai 'a e lelei 'i he kakai kotoa pē.

Lolotonga 'a e faka'eke'eké na'e fai mai 'e he tokotaha faka'eke'eké ha fehu'i langa fakakaukau, mo fakalaumālie kia Písope Tutu: “Kuó ke 'ilo nai ha liliu 'i ho vā fetu'utaki mo e 'Otuá 'i ho'o faka'au ke ke motu'á?”

Na'e ki'i longo ai 'a Písope Tutu pea ne pehē mai leva, “Io. 'Oku ou ako ke lahi ange 'eku fakalongolóngó 'i he lotolotonga 'o e 'Otuá.”

Na'á ne manatu'i 'i he taimi náá ne lotu ai 'i he konga kimu'a 'ene mo'uí, náá ne fakahoko ia mo ha'ane lisi 'o ha ngaahi kole mo e ngaahi hoha'a. Náá ne lotu 'o hangē “ha lisi fakataú.” Ka 'i he taimi ni náá ne pehē,

FAKAKIKI MEI HE CHRIST HEALING THE BLIND, BY DOMENICO PASSELLA, ANGALELEI 'A JOHN AND MARBLE RINGLING MUSEUM OF ART; TOOMATAU: THE HOLY NIGHT, PAI 'E CARL HENNRICH BLOCH

——

Kumi ha faingamālie
lōngonoa ke
fakakaukauloto ai ki
he ngaahi momeniti
fakanonga taha 'i he
hisitōlia 'o e māmani—
'i he taimi na'e pā
mavava kotoa ai 'a
Hēvani mo e pōpoaki
“Fakafeta'i ki he 'Otuá
'i [langi taupotu], pea
'i māmani 'a e melinó,
ko e 'ofa ki he kakaí.”

“Oku ou tui [’oku ou] feinga ke u
'unu ke toe ofi ange. Hangē ko ha'o
tangutu 'i mu'a 'i ha afi 'i he fa'ahita'u
momokó, 'okú ke 'osi 'i mu'a pē 'i he
afi, 'oku 'ikai toe fie ma'u ia ke ke toe
fai ha me'a. 'Oku fakamāfana'i koe
'e he afi.”²

'Oku ou tui ko ha heliaki faka'ofa
'ofa ia—tangutu pē mo e 'Eikí pea
tuku kiate Ia ke ne fakamāfana'i koe
hangē ha afi 'i he fa'ahita'u momokó.
'Oku 'ikai fie ma'u ia ke ke haohoa
pe hoko ko e tokotaha ma'ongo'onga
taha kuo mo'ui 'i he māmani pe ko
e lelei tahá 'i ha fa'ahinga me'a kae
toki 'iate Ia.

'Oku ou faka'amu te mou ma'u
ha faingamālie 'i he fa'ahita'u faka-
Kilisimasi ko 'ení ke mou tangutu
fakalongolongo 'i ha ngaahi momeniti
si'i pea tukuange ki he Laumālie 'o
e Fakamo'uí ke ne fakamāfana'i koe
mo fakapapau'i atu 'a e mahu'inga
ho'o ngāue tokoní, ho'o foakí, mo
ho'o mo'uí. Tangutu fakalongolongo
'o fakakaukau ki he ki'i pēpē valevale

ko iá pea ha'u kuo fakamālohia faka-
laumālie mo mateuteu ange ki he
ngaahi me'a kotoa 'e hoko mai 'amuí.
Tuku ke hoko 'a e momeniti ko iá
ko e momeniti 'o e mālōlō mo e toe
kamata fo'ou mo e fakapapau mo e
fakafo'ou.

'Oku foaki atu 'e he 'Otuá 'a e
tāpuaki ko iá 'i he Kilisimasi ko 'ení, 'i
he'eta fakamo'oni ki he Fakamo'ui ko
Sisū Kalaisí—'Ene mahu'inga taha ki
he'etau mo'uí, ki he kotoa 'o e fa'a-
hinga 'o e tangatá, pea ki he taumu'a
taupotu taha 'o 'etau 'i hení.

'Oku tau fakafeta'i kiate Ia, 'oku
tau ngāue Ma'ana, pea 'oku tau 'ofa
kiate Ia. Fakatauange ke hāsino mai
mei ho'o mo'uí 'a e 'ofa ko iá 'o faka-
fou 'i ho'o foakí 'i he fa'ahita'u faka-
Kilisimasi ko 'ení pea fai ma'u ai pē. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Desmond Tutu and Mpho Tutu, *Made for Goodness: And Why This Makes All the Difference* (2011).
2. Desmond Tutu, in “Desmond Tutu, Insisting We Are ‘Made for Goodness’” (NPR interview by Renee Montagne, Mar. 11, 2010), npr.org.

KO E LELE KI HE TEMIPALÉ

I Tīsema 1999, ne mau teuteu ai ki he'emaui 'a'ahi fakata'u 'i he Kilisimasí ki he Temipale Peeni Suisalaní. Ne ma kamata'i 'a e 'a'ahí ko ha tukufakaholo makehe he hili pē 'ema malí, ko e taha pē ia e founga 'ema fakamanatua e 'alo'i 'o e Fakamo'uí.

'Oku houa 'e valu e faka'uli ki he temipalé mei he feitu'u ne mau nofo aí, pea ne tō ha hakohako kimu'a pea mau mavahé. Na'e fakaloloma ki he'emaui fonongá hono ta'akifu'u-moe-aka e 'ulu'akaú, havili mālohi, mo 'aisi e 'ū halá.

Na'á ku veiveiua pea 'ikai mahino kiate au 'a e 'uhinga ne mau fetaulaki ai mo e ngaahi faingata'a lahi lolotonga iá ne mau 'ilo 'oku fie ma'u kimautolu 'e he 'Eikí ke 'alu ki he temipalé. Me'á ní 'e 'ikai ke Ne faka'ata'atā homau halá?

Na'a mau tū'ulutui hifo mo hoku husepānití, 'Anitonio, mo 'ema fānau 'o talaange ki he Tamai Hēvaní kapau 'e toki kehe me'a te Ne talamaí, ka te mau 'alu ki Peeni 'i he 'aho hono hokó.

Na'e pehē mai 'e 'Anitonio he hili 'emaui lotú, "Kapau 'e kei fihitu'u pē 'a e halá, te tau foki."

Na'á ku ongo'i 'oku totonu 'emaui filí, ka na'á ku kei manavasi'i pē. 'I he pongipongi hono hokó, ne u fonu 'i he loto veiveiúá, ne u toe fie lotu pē. Na'e talamai 'e 'Anitonio kuo 'osi ma'u 'emaui talí, ka 'i he 'ofa mo e fa'a kātaki, na'á ne tū'ulutui hifo pē 'i hoku tafa'akí.

'I he'emaui mavahé, na'e tātaitaha pē ke te sio ki ha ngaahi kongá 'ao fakapōpō'uli 'i mu'a 'iate kimautolu. 'I he'emaui faka'uli atú, ne u vakai atu ki ha langi lanu pulū ofi ki he 'otu mo'ungá. Na'e huluni hifo ha huelo 'o e la'aá 'i he ngaahi kongá 'aó.

Na'e fakamālohia 'e he tapakina ko ia 'a e hueló 'eku tui veiveiúá. Fakafokifā, kuo hopo hake 'a e la'aá pea faka'au ke māfana. Na'e 'ikai ha kakapu, hala ha 'aisi, hala ha havili—ka ko ha 'aho tafitonga pē, mo faka'ofa'ofa 'i he fa'ahita'u momokó. Na'e lo'imata'ia hoku fofongá. Ne hā mai kuo tali 'e he Tamai Hēvaní 'emaui lotú.

'I he'emaui a'u atu ki Pēnī, na'e kamata ke sinou lahi 'aupito pea hokohoko atu 'ene sinou lolotonga 'emaui nofó. 'I he'emaui 'alu atu ki he temipalé kimu'a pea hopo e la'aá 'i he pongipongi hono hokó, na'e maliu 'a e matangí ki ha afā sinou. Ne kamata ke u ilifia, pea kamata ke u lele 'i he ki'i hala sima ki he temipalé.

Ne ha'u ha fakakaukau ki hoku 'atamaí: "Ko hono totonú

KO 'EKU MANA FAKA-KILISIMASÍ

ia ke peheni. 'Oku fakatauele'i kitautolu 'e he māmaní 'aki e ngaahi faingata'á, ka kuo pau ke tau lele ki he nonga 'a e 'Eikí 'a ia 'oku ma'u 'i Hono falé."

Na'a mau ma'u ha taimi faka'ofa'ofa 'i he temipalé 'i he fa'ahita'u faka-Kilisimasi ko iá, ka na'a mau hoha'a ki he'emaui foki ki 'apí. Na'e hokohoko atu e tō 'a e sinoú, pea ne puke homa foha si'isi'i tahá 'i ha mofi lahi. Ka 'i he 'aho 'o 'emaui foki, na'e fakafokifā 'a e tu'u 'a e sinoú, pea mole atu e mofi homa fohá hili ha'ane ma'u ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí.

'I hono tokoni'i kimautilu 'e he nonga 'o e temipalé, na'e ha'u ha veesi folofola mei he Tohi Tapú ki he'eku fakakaukaú: "He 'oku 'i ai ha me'a 'e taha 'oku faingata'a [ki he 'Eikí]?" (Sēnesi 18:14). Ne u 'ilo'i 'i he hounga-ia, 'oku 'ikai, 'oku 'ikai 'aupito. ■ Antonella Trevisan, 'Utinē, 'Itali

Lolotonga 'a e fa'ahita'u fakatōlau 'o e 1968, ne kole ange 'e he'emaui pīsope ki he'eku ongo mātu'á pe te nau fie tukupā ke foaki ha pa'anga ki hono langa 'o e Temipale Polovo 'Tutaá. 'Oku 'ikai ke toe fai ia 'e he ngaahi uōtí 'i he 'ahó ni, ka ko ha me'a angamaheni ia 'i he kuohilí. Na'e tukupā 'eku tangata'eikí ke foaki ha pa'anga 'Amelika 'e \$1,000. Hangē 'oku 'ikai ko ha pa'anga lahi fēfē, ka na'e lahi ia kiate kimautilu. Na'e ngāue ua 'eku tamaí ke tokoni ki hono fua e ako 'o ha foha 'i he 'univēsiti, ha foha 'i he ngāue fakafai-fekau, mo e fānau 'e toko nima 'i 'api.

'I he taimi ne fakatangu ai kimautilu 'e he'eku tamaí ke fakahoko 'emaui fakataha fakafāmilí mo talamai kuó ne tukupā ke foaki ha \$1,000 ki he temipalé, 'oku ou manatu'i 'eku fakakaukau, "Mahalo 'oku tonu ke ke tukupā ā ke foaki ha \$1 miliona he taumaiā 'e lava ia 'o ma'u fakatou'osi." Na'e 'ikai ke u 'amanaki te ne tukupā ke foaki ha pa'anga lahi pehē, pea na'e si'i hifo 'i he māhina 'e faá ke mau tñaki ai 'a e pa'angá.

Na'a mau fili ha founga 'e fā ke tokoni ai ki hono tñaki e pa'angá: ko hono fakatatafe atu 'a e foaki me'a'ofa 'i he Kilisimasi ko iá pea foaki 'a e pa'anga ne mau mei fakamoleki 'i he ngaahi me'a'ofá; te u foaki mo hoku ngaahi ta'oketē 'emaui pa'anga to'otamá; 'e fai 'e hoku ki'i tuonga'ane si'isi'i ha ngaahi ngāue kehekehe ke ma'u ha pa'anga; pea 'e 'alu homau fāmilí ki ha ngoue'anga 'i homau feitu'ú, 'o toli 'āpele faka'aho 'i ha ngaahi uike, pea foaki 'a e pa'anga 'e ma'u aí.

Na'a mau kofukofu ha puha sū ke lava 'o fa'o ai 'emaui pa'anga 'e ma'ú, pea tñaki atu ki ai ha fakatātā 'o ha temipale mo ha fakatātā 'o Sisū Kalaisi, pea fokotu'u 'a e puhá

'i ha ki'i tēpile si'isi'i. Na'e fakautu-utu 'emaui fiefiá 'i he tupulaki 'emaui ngaahi tokoní. Na'e mafuli 'emaui tau-mu'á mei he ngaahi me'a'ofa ne mau fie ma'ú ki he'emaui me'a'ofa ki he Fakamo'uí. Ne u hounga'ia 'aupito 'i he me'a'ofa kuó Ne foaki ma'á e fānau 'a e 'Otuá—'Ene mo'uí—ne u loto ai ke u foaki fakafoki ha me'a Ma'ana.

Ne hoko 'a e toli 'āpelé ko e founga faingata'a mo fakafiemālie taha ke ma'ú ai ha pa'anga. Na'e fakaongosia, ka na'e fakamālohia kimautilu mo tāpuekina 'i he'emaui feohi fakataha ko ha fāmilí. Na'e kamata ke mau "taha 'i he uoungataha mo e fe'ofa'ofani" (Mōsaia 18:21).

'I he panaki mai 'a e Kilisimasi, ne u fakasiosio ki he puha tātñakí, ka na'á ku loto-mamahi ma'u pē. Neongo 'emaui tōtōiví, ka na'e te'eki ke vavea 'emaui taumu'á.

Na'á ku ongo'i fiefia pē, 'i he'emaui fili ke fakatatafe 'a e ngaahi me'a'ofá. Na'á ku 'ilo na'e si'isi'i 'emaui feilaulau, ka na'á ku ma'u 'a e tui 'e hōifua mai pē 'a e Fakamo'uí.

'I he 'aho 'e taha ne fakahā mai ai 'e he'eku tangata'eikí kuo mau ikuna'i 'emaui taumu'á pea kuó ne 'osi foaki 'a e pa'angá. Na'e 'ikai te u 'ilo pe na'e founga fēfē 'emaui tñaki vave 'a e toengá.

Ko ha mana ia hono fakakakato e tukupā 'eku tangata'eikí 'i he Kilisimasi ko iá. Ka kiate au, ko e mana mo'oní 'a 'eku toe ofi ange ki he Fakamo'uí 'i he foaki atú kae 'ikai ko e ma'ú maí. Na'e mahulu ange ia 'i ha toe me'a'ofa Kilisimasi kuó u ma'u. 'I ha ta'u 'e fitu mei ai na'e toe fakafoki mai 'a e me'a'ofá kiate au 'i he'eku tū'ulutui 'i he 'ōlitá 'i he Temipale Polovó 'o sila ki hoku husepānití ki taimi mo e kotoa 'o e ta'engatá. ■

Joan Burton Stott, Kalefōnia, 'Amelika

I he'ema 'alu atu ki he temipalé kimu'a pea hopo e la'áá 'i he pongipongi hono hokó, na'e maliu 'a e matangí ki ha afā sinou.

I he'eku fakaava haké, na'á ku ma'u ai ha 'ēpani tuitui kuo teuteu'i 'aki ha fanga ki'i tupenu faka-Kilisimasi.

KO E NGAAHI AFO 'O E FEILAULAÚ

I ha Kilisimasi 'e taha 'i he ngaahi ta'u lahi kuohilí na'e lahi ha ngaahi me'a 'i hoku 'atamaí ke fakatōli'a 'aki 'a e fa'ahita'ú. Na'e fokoutua hoku husepānití ko 'Enití, 'i he talé pea hoko mai ai mo hono ngaahi sivi fakafaito'o, na'e uesia hono ma'ama'á, tafa, fakafo'ou e tiupi 'i hono kiá (esophagus), mo ha sivi makehe (biopsies)—“ke fakapapa-u'i pē 'oku hao.” Na'e hoko hono tafá 'i ha uike kimu'a pea mau hiki ki ha 'api fo'ou.

'I ha ngaahi uike si'i kimu'a e Kilisimasi, ne u 'a'ahi ai ki hoku kungā'api ko Sení. Na'á ne 'eke mai pe 'oku ou mateuteu ki he Kilisimasi. Na'á ku tali atu pē kuó u mateuteu 'aupito. Na'á ku talaange 'oku mau fa'a ta'o pisikete Kilisimasi ma'u pē mo 'eku kui fefiné kimu'a he Kilisimasi, pea ne u fie ma'u ke ngaohi ha fanga ki'i 'ēpani ma'á e tamaiki fefiné kae mahalo 'e 'ikai lava ia.

'I ha uike 'e taha mei ai na'á ku tangutu 'i he fu'u sea lahi he tafa'aki 'o 'emau 'akau Kilisimasi. Na'e kei mohe 'a e tamaiki fefiné, pea na'e ngāue 'a 'Enití 'i hono 'ōfisi 'i he'eku fanongo ki he fafangu he matapaá. Na'á ku

fakaava hake 'a e matapaá 'oku 'i he sitepú 'a Sení, 'okú ne to'o mai ha kofukofu 'e tolu lolotonga 'oku tō hifo ha fanga ki'i sinou 'i hono tu'á.

Na'á ku pehē atu, “Hū mai,” mo 'eku 'ilo pau 'okú ne lava pē 'o 'ilo 'eku 'ohovalé.

Na'á ne pehē mai, “Mālo 'aupito, ka 'oku ou fie foki. Ko e me'a eni ki ho'o tamaiki fefiné.”

Na'e 'omi 'e Sení 'a e fanga ki'i kofukofú kiate au.

Na'á ne pehē mai, “Ko e 'ēpani. 'Oku 'ikai ko e lelei tahá 'ena ia, ka ne u lava pē 'o faka'osi 'anepō.”

'I he loto fakatōkilalo mo'oni, na'á ku fakamālō ange kiate ia. Na'á ma fe'iloaki, pea ne u mamata atu ki he'ene foki atu ki hono 'apí.

'I he'eku tangutu 'i hoku seá, na'á ku to'o fakalelei 'a e ngaahi lipine satini hinehina 'o e puha 'e tahá. 'I he'eku fakaava haké, na'á ku ma'u ai ha 'ēpani tuitui kuo teuteu'i 'aki ha fanga ki'i tupenu faka-Kilisimasi. Na'á ku ongo'i lahi 'eku fakakaukau atu kia Sení. 'Oku 'i ai 'ene fānau iiki 'e toko fā, 'o kau ai 'ene ongo māhanga ne toki ta'u taha. 'Okú ne faiako tā piano,

pea 'oku femo'uekina 'i hono fatongia 'i homau uōtí.

Ne u feinga ke u fakakaukau 'i pe ko e taimi fē ia na'á ne ngaohi ai 'a e 'ēpaní, pea ne u 'ilo na'e 'ikai hano taimi. Na'á ne fakafaingamālie 'i hono taimí.

Na'á ku tangi he'eku ongo'i 'a e 'ofa 'a e Tamai Hēvaní kuo fakafou mai 'ia Sení—ko ha fakanonga mo ha fakafiemālie 'i hono 'ākilotoa au “'i he ongo nima 'o ['Ene] 'ofá” (T&F 6:20).

Kuo 'osi atu eni ha ngaahi ta'u mei he'emau ma'u mai 'a e fanga ki'i 'ēpaní. Kuo fu'u lahi 'eni 'eku fānau fefiné 'o 'ikai ke toe hao 'iate kinautolu, ka 'oku ou tauhi ia 'i he'eku kōpaté, 'o tautau mei ha tautau'anga 'i lalo hifo he ngaahi me'a fo'ou angé. 'I he taimi kotoa pē 'oku ou sio ai ki he me'a'ofa 'a Sení, 'okú ne fakamanatu mai kiate au 'a e fiemālie mo e 'ofa na'á ku ongo'i 'i he pō ko iá. 'Oku nau fakamanatu mai kiate au 'a e fie ma'u ke u hoko—ko ha ākongā 'a Sīsū Kalaisi 'o fe'unga ke ma'u ha fakahā mo vilitaki ke fai ha ngāue tokoni. ■

Candice A. Grover, 'Aitahō, 'Amelika

NA'E 'IKAI KE U TUENOA

I ha'aku tangutu 'i ha feitu'u malumu he kolotaú, na'á ku vakai atu ki he fakatokelau 'o e toafá—ki Tulaki. 'I he 'aho 24 'o Tisemá, lolotonga 'a e Fetau'aki he Toafá (Desert Shield), na'e vahe mai ke u le'o tu'uapō.

Ko au tokotaha pē na'e kau ki he Siasí 'i he'eku kongakaú, ko ia na'e fakata'elata ange 'a e 'aho mālōlō. Ne mau 'i he toafa 'o Sauti 'Alepeá talu mei 'Aokosi, pea kuo a'u mai 'eni ki he Kilisimasi mo ha pō momoko, fetu'u'ia. Na'e matemohe 'a e 'api-tangá, pea na'e kei toe ha ngaahi houa si'i 'eku 'i he toafa efú mo 'eku ngaahi fakakaukaú.

Ne u fakakaukau ki hoku uaifi mo hoku fohá 'i Siōsia, 'Amelika, pea mo 'eku manatu ki he ngaahi taimi fakafiefia 'i 'apí—'a e 'akau Kilisimasi, 'a e ngaahi me'a'ofá, mo ha me'atokoni efiafi Kilisimasi mo'oni. Pea kamata leva ke u fakalaululoto ki he talanoa 'o e Kilisimasi.

Na'á ku fakakaukau atu fekau'aki mo e pō na'e 'alo'i ai 'a Kalaisí. Na'á ku fakakaukau atu ki he'ene fakapo'uli tu'ú pe na'e 'i ai ha mähina ke malama mai hono māmá ki he fonuá pe ko ha fetu'u pē. Koe'uhí na'e 'ikai ha ngaahi maama 'uhila 'i Hono 'alo'i, 'oku pau pē na'e hangē ko e pō kuó u mātāá. Na'e 'ikai ha ngaahi fakafiefia—ko ha pō fakapo'uli pē mo lōngonoa.

Ne ha'u leva ha fakakaukau faka'ofó'ofa kiate au. Na'e hā 'i he Tohi Tapú ne ha'u ha Kau Poto mei he Hahaké, ne tataki 'e ha fetu'u ne hā 'i he langí. 'I he'eku vakai atu ki he langí, na'á ku fakatokanga'i ne u 'i he fakahahake 'o Pētelihemá pea 'i he'eku 'ilo'i ko Pēkiteti ia 'i he taimi ko iá. Na'e ha'u nai 'a e Kau Potó mei ha feitu'u ofi mai ki he feitu'u ne u 'i a? Ko e fē 'a e fetu'u ne ulo ma? Na'e kei 'i he langí nai? 'Oku lava nai ke u mamata ki ai?

Na'á ku mamata ki he langí 'o u faka'ofó'ofa'ia 'i he fakatupu 'a e 'Otuá peá u ongo'i māfana 'i hoku lotó. Na'e 'ikai mahu'inga ia pe na'á ku 'i he feitu'u tatau pe 'oku kei 'i he langí 'a e fetu'u tatau. Ko e me'a 'oku mahu'ingá ko 'eku ma'u 'a e 'ilo tatau

ko ia na'e ma'u 'e he Kau Potó ki ha ki'i valevale 'i Pētelihema 'a ia ko e Tu'i 'o e ngaahi tu'i.

Na'e 'ikai ke u tuenoa 'i he Kilisimasi ko iá; ka na'á ku kau fakataha mo kinautolu 'oku nau fekumi kiate Iá, 'o tatau ai pē pe ko e Kau Potó, kau palōfitá, pe ko ha kau sōtia tuenoa pē 'i ha ava'i maka 'i he toafá. Na'e fakamālohia 'eku fakamo'oni ki hono 'alo'i 'o e Fakamo'uí 'i he pō ko iá, pea 'i he pongipongi hono hokó na'e kei 'iate au pē 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

Na'e 'ikai leva ke toe hoko ko ha Kilisimasi fakamamahi, ka na'e hoko ia ko e taha 'o 'eku ngaahi Kilisimasi mahu'inga tahá. ■

Robert Hoffman, Uasingatoni, 'Amelika

I he'eku vakai atu ki he langí, na'á ku fakatokanga'i ne u 'i he fakahahake 'o Pētelihemá.

Ne u lotua ke fakafonu mu'a 'a e nge'esi hina "Ma'a Sanita'a" 'i he'ene a'u ki he faka'osinga 'o e poó.

TA FAKATATA 'A ALLEN GARNIS

KO E FOAKI FAKAEONOPOONI 'A HA FEFINE UITOU

Na'e hā ngali katoanga 'a e holó 'i hono teuteu 'i 'aki 'a e tupenu 'ufi'ufi lanu hinehina ne kole maí mo e fanga ki'i teuteu fakakilisimasi 'i he loto-tēpilé neongo hono toki fakakaukau 'i hake pē 'i he miniti faka'osí ma'á e paati Kilisimasi homau fāmilí.

'I he'emaui tatali ki he'emaui kau fakaafé, na'á ku fakatokanga 'i ha tēpile 'oku 'i ai ha nge'esi hina—'oku tohi ai 'a e "Ma'a Sanita'a." Ne u lotua ke fakafonu mu'a 'a e nge'esi hiná 'i he'ene a'u ki he faka'osinga 'o e poó.

Na'a mau toki 'ilo ai 'i he lolotonga e teuteu ki he'emaui pātí ne 'ikai ke toe ngāue e husepāniti hoku ta'oketé (cousin) 'i ha ta'u eni 'e taha mo e kongā. Ko e tefito 'i ma'u'anga pa'anga 'o hono fāmilí ko hono tufa pē 'o e nusipepá, 'a ia ne pau ai ke nau kamata 'i he 3:30 a.m. he 'aho kotoa. Na'e 'alu 'a e kongā lahi 'o 'enau pa'anga hū-maí ki hono totongi honau 'apí mo e ngaahi fie ma'u kehé, 'o toe mai pē ha ki'i me'a síi ki he'enaui ngaahi fie ma'ú, hangē ko ha ngaahi me'a'ofa Kilisimasi.

Na'e kau hono fāmilí he fuofua a'u maí. Na'á ku sio atu 'i he'enaui lue hake ki he tēpile kaí, 'o fakalaka atu

'i he'emaui fo'i hina Kilisimasi. 'I he'enaui fakaofi atú, na'e tu'u e husepāniti hoku ta'oketé 'o lau e me'a na'e tohi 'i he nge'esi hiná. Na'e 'ikai ke ne toe tatali, ka ne fā hifo ki he'ene kato pa'anga motu'á, 'o to'o hake ha pa'anga, pea li ia ki he loto hiná, ta'e'ilo pe ko hai e fāmilí na'e "faingata'a'ia."

Na'e kamata ke u ongo 'i māfana, pea u manatu ai ki he talanoa 'o e utoú mo 'ene kihí'i pa'anga 'e uá 'i he Fuakava Fo'ou. Na'e lí 'e he kau tangata koloa'ia ha pa'anga lahi ki he tuku'anga koloá "pea ha'u 'a e fefine masiva kuo mate hono 'unohó, 'o ne lí ki ai 'a e kihí'i pa'anga 'e ua" (vakai ki he Ma'ake 12:41–42).

Pea toki pehē leva 'e he Fakamo'uí ki He'ene kau ākongá:

"Ko e fefine paeá ni kuó ne lí ki ai 'a e me'a lahi hake 'iate kinautolu fulipē kuo nau lí ki he tuku'anga koloá:

"He na'a nau lí kotoa pē ki ai mei he'enaui koloa lahí; ka ko ia, 'i he'ene masivá, kuó ne lí ki ai 'a ia kotoa pē ne ne ma'ú, 'io, 'a 'ene mo'uí kotoa pē" (Ma'ake 12:43–44).

Na'e pehē 'e Sisū Kalaisi kuó ne foaki "'a ia kotoa pē na'á ne ma'ú" pea lí ki ai "'a 'ene mo'uí kotoa." Na'á ne

mei lava pē 'o foaki ha pa'anga pē 'e taha. Na'e mei fe'unga pē ai 'a e me'a na'e fie ma'ú, ka na'e hanga 'e hono loto faivelengá mo e vilitaki ke feilaulau 'i 'a e me'a kotoá, 'o tohoaki 'i e tokanga 'a e 'Alo 'o e 'Otuá.

Na'e 'ikai ha taha te ne tukuaki 'i e husepāniti hoku ta'oketé 'i he'ene lue hake 'o fakalaka he nge'esi hiná mo fakakaukau, "'o kapau na'á ku ma'u te u foaki." (Mōsaia 4:24). Na'e 'ikai ke ongo pē kiate au 'a 'ene sipinga ma'ongō'onga 'o e 'ofa faka-Kalaisi mo 'ene 'ofa ki hono kaungā fonongá kae ki he toenga foki 'o e mēmipa hoku fāmilí ne mau mamata kiate ia. Ne u 'ilo 'e sai pē hono fāmilí ia 'o'ona koe'uhí "ko e manava'ofá 'a e 'ofa hao-hao 'a Kalaisi, . . . pea ko ia ia 'e 'ilo 'i 'okú ne ma'u ia 'i he 'aho faka'osí, 'e lelei ia kiate ia." (Molonai 7:47).

Na'a mau faka'amu ke foaki ki he fāmilí ko 'ení 'i he pō ko iá, 'a ia ne mau toki fai ia kimui ai, ka ko e me'a 'i he'ene foaki lolotonga 'ene faingata'a'ia, na'á ne fakahaa 'i mai ai kiate kimautolu ko e taimi 'oku hoko mai ai e me'a 'oku mahu'inga tahá, kuó ne 'osi hoko ia ko ha tangata koloa'ia. ■
Stephanie H. Olsen, 'lutá, 'Amelika

NA'E FOUNGA FĒFĒ 'ENAU 'ILO 'EKU FIE MA'Ú?

I he meimei ta'u e 20 kuohilí ne u ma'u ai hoku uiui'i ngāue fakafai-fekau' ke ngāue 'i Siapani. Na'á ku vĕkeveke 'aupito mo ki'i puputu'u 'i he'eku teuteu atu ke u mavahe 'i Sanuali ki he'eku ngāue fakafai-fekau'. 'I he taimi tatau ne mole ai mo e ngāue 'eku ongo mātu'á.

Na'á ku ma'u 'a e pa'anga ki he'eku ngāue fakafai-fekau' 'i he'eku a'u maí, ka na'e faingata'a'ia fakapa'anga hoku fāmilí. Na'e 'ikai ke u 'ilo pe te u ma'u mei fē ha pa'anga ki he'eku ngaahi fakamole mu'a maí hangē ko e vala ki he ngāue fakafai-fekau', katoleta, mo e ngaahi fie ma'u kehé. Na'á ku ngāue fakataimi (part-time) pē ka na'e 'ikai fē'unga. Na'á ku hoha'a tautau-tefito pe 'e

anga fēfē ha'aku ma'u ha pa'anga ke u tohi kole leva ki ha'aku paasipoti ke a'u kei taimi mai kimu'a peá u mavahe ki Siapaní.

'I ha efiafi 'e taha, na'á ku 'alu ai ki hoku lokí 'o tautapa ki he Tamai Hēvaní 'i he holi lahi. Na'á ku vahevahe 'a 'eku holi ke ngāue 'i Siapaní mo 'eku hounga'ia ko e 'amanaki ke hoko 'o mo'oni 'a 'eku misí ke u 'alu 'o ngāue fakafai-fekau. Na'á ku fakama'u-ma'u pē hoku lo'imatá, 'o u talaange kiate Ia 'a 'eku fu'u fie ma'u ha \$75 ke 'ai 'aki 'eku paasipootí. 'I he'eku tu'u hake mei he'eku lotú, na'á ku 'ilo 'e lelei pē 'a e me'a kotoa. Na'e 'ikai te u 'ilo pe 'e founga fēfē, ka na'e fakapapau'i mai 'e ha ongo nonga mo fiamalie 'e tokonaki ia 'e he 'Eikí.

'I he 'aho ko iá, ne u fakaava hake 'emau puha meilí 'o 'ilo ai ha kaati Kilisimasi 'i loto. Na'e 'ikai ke hiki 'e he tokotaha na'e 'omi mei ai hono hingoá. Na'e 'ikai ha sitapa ai; na'e tuku mai pē ia 'e ha taha ki ai.

'I loto 'i he kaatí 'oku tohi ai, "Fakamonū'ia atu! Ko koe 'a e tokotaha 'okú ke monū'ia 'i he ki'i anga'ofa faka-Kalisitiane ko ení. Fakatau ange ke ke ma'u ha Kilisimasi Fiefia, Hena. Talamonū atu ki ho'o ngāue fakafai-fekau'."

Na'e 'i loto 'i he kātí ha \$100. Na'á ku tu'u 'i homau matapā mu'á 'o tangi. Ko hai na'á ne fai 'ení, pea na'e founga fēfē 'enau 'ilo 'eku fie ma'ú?

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai na'e te'eki pē ke u 'ilo 'a e tokotaha na'á ne 'omi 'a e pa'angá ki hoku 'apí 'i he 'aho ko iá. Na'á ku fakakaukau tā tu'o lahi ki he tokotaha, pe kakai ko iá, talu mei ai. 'Oku ou tui na'á nau fakahaa'i 'a ia ne 'uhinga ki ai 'a 'Eletā Siosefa B. Uefilini (1917–2008) 'o e Kōlomu 'o e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he'ene pehē: "Oku hanga 'e he manava'ofa 'a e ngaahi kaungāme'a anga faka-Kalaisí 'o ue'i mo liliu ha ngaahi mo'ui. . . . 'I he Siasi ko 'ení, 'oku fa'a tali mai 'e he 'Eikí 'a e ngaahi lotu kole tokoní 'o fakafou 'i ha fanga ki'i ngāue tokoni faka'aho 'o ha ngaahi tuonga'ane mo e tuofāfine 'ofa. 'I he angalelei 'a e ngaahi kaungāme'a funganí, kuó u mamata ai ki he 'alo'ofa 'a e 'Eikí."¹

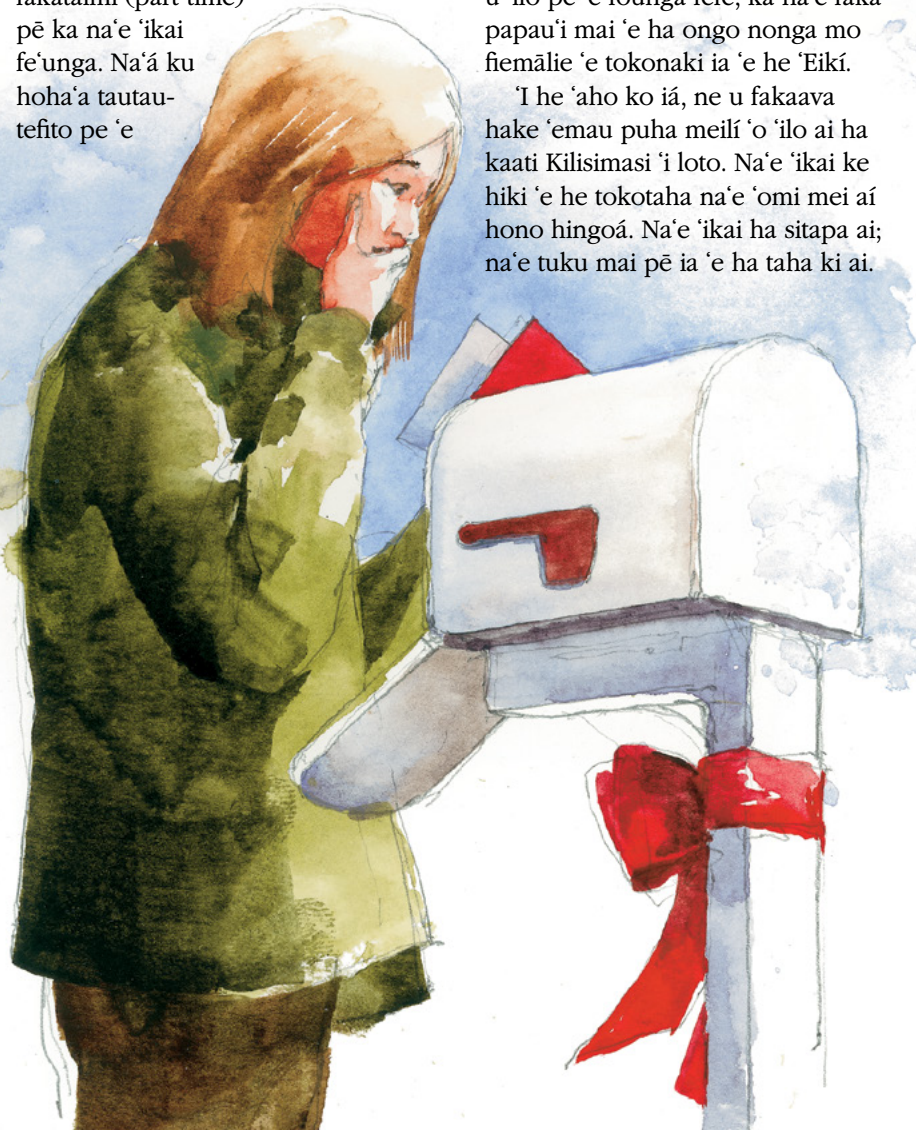
Na'e liliu au 'e he tō'onga anga'ofa ko iá, 'o tokoní'i au ke u 'alu ki he'eku ngāue fakafai-fekau' 'i he taimi totonú mo ue'i au ke u fakasio ha ngaahi founga ke u hoko ai ko e tali ki he ngaahi lotu 'a e ni'ihī kehé. ■

Hannah Eiselin, 'Alisona, USA

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Joseph B. Wirthlin, "Valued Companions," *Ensign*, Nov. 1997, 32.

Ne u fakaava hake 'emau puha meilí 'o 'ilo ai ha kaati Kilisimasi. Na'e 'ikai ha sitapa 'i ai; na'e tuku mai pē ia 'e ha taha ki ai.

Koe Foki Vave ki 'Api

MEI HE'EKU NGĀUE FAKAFAIFEKAÚ

Fai 'e Brittany Romanello Casco

Na'e hoko hono ma'u hoku uiui'i ngāue fakafaifekaú ko e taha ia 'o e ngaahi momeniti fisifisimu'a mo nāunau'ia taha 'o 'eku mo'uí. Ne tā tu'o lahi 'eku fakakaukau ki he ngāue fakafaifekaú talu mei he'eku ma'u ha fakamo'oni ki he ongoongolelei 'i hoku ta'u 18. 'Oku ou manatu'i e taimi na'á ku ma'u ai hoku uiui'i ke ngāue 'i he Misiona Taiuani Taisungú, ne u 'ilo'i 'oku totonu ia, pea ne u fiefia 'aupito ke u 'alu 'o ngāue.

Ne u lau faka'aho 'eku folofolá, 'alu ki he'eku kalasi teuteu ngāue fakafaifekaú mo e temipalé, pea a'u ki he'eku feinga ke ako 'iate au pē 'a e lea faka-Siaina Manitaliní. 'I he'eku hoko ko e 'ulutefua 'i hoku fāmilí, ne u 'ilo 'e 'omi 'e he'eku ngāue fakafaifekaú ha lāngilangi 'o 'ikai ki ate au pē ka ki he'eku ongo mātu'á foki mo e Tamai Hēvaní. 'I he 'aho ne u hū ai ki he senitā ako'anga faifekaú (MTC), na'e hangē pē 'e 'ikai ha me'a ia 'e fehālaaki lolotonga 'a e māhina 'e 18 ka hokó. Ne u fiefia 'aupito fekau'aki

mo e me'a kotoa ne u 'osi fanongo a'í 'o kamata pē mei he mamata ki he ngaahi papitaisó 'o a'u ki hono 'ahi'ahi'i e ngaahi feime'atokoni faka-Taiuaní. Na'e 'ikai te u lavelave'iloa 'i he'eku hū atu ki he senitā ako'anga faifekaú 'e kehekehe 'aupito 'eku ngāue fakafaifekaú mei he me'a ne u 'amanaki ki a'í.

Ko 'Eku Puké

Hili ha māhina 'e fā 'i he'eku ngāue fakafaifekaú, ne kamata ke u ongo'i ha mamahi—'o 'ikai 'i he lolotonga pē 'a e ngaahi ngāue fakatu'asinó hangē ko e heka he'eku pasikalá pe fakamā-lohisino pongipongi kae 'i he taimi foki ne u mohe a'í pe fakahoko 'eku ako fakatāutahá. Na'e vave 'aupito e holo hoku sinó. Na'e a'u ki he'eku puke he inu vaí. Na'e 'ikai lava 'e he ngaahi sivi 'a e kau toketaá 'o tala pe ko e hā e me'a na'e fehālaaki. Na'e 'ikai ha siemu (parasites) pe vailasi. Na'a mau puputu'u kotoa mo 'eku palesiteni fakamisioná mo hoku hoa faifekaú koe'uhí ko 'eku mahamahakí.

Na'e 'ikai te u lavelave'iloa 'i he'eku hū atu ki he senitā ako'anga faifekaú 'e kehekehe 'aupito 'eku ngāue fakafaifekaú mei he me'a ne u 'amanaki ki a'í.

Lolotonga 'a e māhina hono hokó, ne u 'ohovale 'i he'eku kei pukepuke pē 'eku tuí. Neongo na'á ku ongo'i loto-mamahi, na'e fakalotoa au kapau te u ngāue mālohi pē, vave ange 'eku 'aka pasikalá, mo fakalea ki he tokotaha kotoa pē na'á ku mamata ki ai 'i he'eku lea faka-Siaina 'ikai loko saí, 'e mana e 'Otuá 'o fakamo'ui au. Na'á ku tui ki he talanoa 'o hono fakamo'ui

'e Kalaisi 'a e mahakí mo fokotu'u e maté, pea ne u tui ta'etoaveiveiua te Ne fakahoko 'a e me'a tatau ma'aku—ko ha faifekau vaivai kae lotu vékeveke. 'I ha Sāpate 'e taha lolotonga 'ema 'aka pasikala mo hoku hoá ki he falelotú ke fetaulaki mo ha fiefanongo, na'e 'ikai ke u toe lava'i 'a e mamahí mo e felāngaaki 'i hoku sinó. 'I he'ema a'u ki he falelotú, na'á ku kole ki he kau faifekau 'eletaá ke nau faingāue kiate au, pea ne tokoni ia. 'I he hili ha ngaahi 'aho lahi, na'e lahi ange 'a e ngaahi tāpuaki lakanga fakataula'eikí pea mo e ngaahi lotu ke fakamo'ui aú.

Ko e 'aho fakamamahi taha ia 'o 'eku ngāue fakafaifekau 'a e taimi ne u ofo hake ai 'i ha pongipongi 'e taha 'i he 'afu toho 'a Taiuaní 'o fakatokanga'i 'oku 'ikai ke u toe lava au 'o ue'i hoku sinó ke u lava pē ā 'o tu'u mei he mohengá. 'I he taimi ko iá ne u 'ilo ai 'e 'ikai ke u kei hoko atu ai pē ko ha faifekau. Na'e 'a'ahi mai 'eku palesiteni fakamisioná kiate au, pea na'á ma talanoa. Ne ma talanoa ki he ngaahi faingamālié kotoa, pea hili ha lotu mo ha ngaahi lo'imata lahi, na'e fakapapa-u'i mai 'e he Laumālié 'oku fie ma'u ke u foki ki 'api 'o feinga ke u sai.

Ko e Foki Vave Ki 'Apí

Na'e 'ikai eni ke u foki mai ki 'api ki ha fuhinga pula ne puhi mo ha ngaahi faka'ilonga "Talitali Fiefia Koe ki 'Api", ka na'e teke saliate mai au mei he vakapuná ki he'eku ongo mātu'a lotu ilifíá, pea ne na 'ave leva au ki he loki fakavavevave 'a e falemahakí. Ne kamata 'a e ngaahi sivi 'i ha ngaahi māhina, ka na'e 'ikai pē 'ilo ia 'e he kau toketaá pe ko e hā 'a e me'a 'oku hoko kiate aú. Ne 'ikai ko ia pē, ka ne 'eke mai 'e he kakai ne mau mahení e ngaahi

me'a hangē ko e, "Te ke foki 'afē ki he ngāue?" "Te ke nofo pē 'i 'api?" "Mahalo pē na'e totonu ke ke mali." "Mahalo pē na'e 'ikai totonu ia ke ke 'alu."

Na'á ku ongo'i mā mo puputu'u. Na'á ku taau nai mo e 'ofa 'a e 'Otuá? Ko e hā na'e hoko ai 'eni lolotonga 'eku ngāue faivelengá? Na'e 'ikai ko ha faifekau lelei nai au? Na'e fanongo nai 'a e 'Otuá kiate au? 'E tali nai 'e hoku to'ú e "mutukū" 'eku ngāue fakafaifekau?

'I he māhina 'e ono hono hokó, na'á ku fefa'uhi mo 'eku fakamo'oni, 'a ia ne u ongo'i halaia ai. Ne u fifili pe kuó u hinga nai mei he 'alo'ofá pe 'oku 'ofa mo'oni nai 'a e Tamai Hēvaní

Neongo na'e 'ikai ke pēseti 'e 100 hono fakamo'ui fakaesino aú ka na'e kakato pe mateuteu ange hoku lotó ke ngāue ma'á e 'Eikí.

'iate au. Neongo na'e faka'au pē ke u ongo'i lelei ange, ka na'e 'ikai ke u toe ma'u 'a e ongo ko ia kimu'a he'eku ngāue fakafaifekau. Pea ne u kei fakatokanga'i pē 'oku ou paongata'a ke u hanga atu kimu'a 'i he'eku mo'uí.

Ne a'u mai leva ki ha efiāfi 'e taha ne u talanoa ai mo hoku kaungāme'a lelei. Na'á ne fekuki foki mo e mamahi mo e lotu-mamahi tatau 'o e foki vave mai ki 'api mei he'ene ngāue fakafaifekau koe'uhí ko ha fokoutua pea na'á ne ngāue ke toe foki ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekau. 'Oku ou manatu'i 'a e pō ko iá ko e fuofua taimi ia 'i he māhina 'e onó kuó u ongo'i ai ha fie-mālie mo'oni. Na'e fanafana mai e le'o 'o e Laumālié kiate au, "Oku fie ma'u ke ke foki." Na'á ku ongo'i nonga mo'oni 'i he faifai ange kuó u 'ilo'i 'a e hala ke u fou aí. Ne u 'alu 'o sio ki he'eku pīsopé 'i he 'aho hono hokó. Peá u fai leva ha tohi fakamātoato ki he Potungāue Ngāue Fakafaifekau 'o kole pe 'e lava ke u foki ki he mala'e 'o e ngāue fakafaifekau. Na'e tali 'eku kolé, pea 'i ha māhina 'e taha mei ai ne u toe tui ai hoku pine hingoá.

Hili ha māhina 'e ono mei ai, ne kamata ke u toe a'usia 'a e ngaahi faingata'a'ia fakaesino tatau. 'Oku ou manatu'i 'eku tokoto 'i ha mohenga 'i he falemahakí, ta'emanonga mei he ngaahi sivi mo e ngaahi huhu faito'ó. Na'e 'ikai ke u tui na'e hoko 'eni. 'I he taimi ko 'ení ne u 'ilo ko e ngalutuku ia ki he'eku ngāue fakafaifekaú. Ne lelenoa pē hoku lo'imata 'o e lotomamahí mo e faka'ise'isá, pea na'á ku fakafanongo ki he akonaki poto 'a 'eku palesiteni fakamisioná: "Sisitā Lomanilo, kuo tu'ou 'eni ho'ofa ki he 'Eikí, koe'uhí na'á ke toe foki mai." Ne u ongo'i 'a e fiemālie lahi mei he'ene ngaahi leá. 'I he'eku heka ko 'eni 'i he vakapuná ki 'apí, na'á ku palōmesi ki he Tamai Hēvaní te u mo'ui faivelenga pē neongo kapau na'e 'ikai ke u ma'u ha ngaahi tali.

Ko hono Ma'u 'a e Fakamo'ui 'i he Fakalelei 'a Kalaisi

Ko ha laka hake he ta'u 'e ua talu mei he'eku foki mai ki 'apí. 'Oku ou kei fekuki pē mo ha ngaahi palopalema, pea 'oku 'ikai kei tatau hoku mālohí mo e iví talu mei he taimi kimu'a peá u 'alu 'o ngāue fakafaifekaú. Kuo te'eki pē ke 'ilo ia 'e he kau toketaá pe ko e hā 'a e fehālaaki 'iate aú. 'Oku te'eki pē ke faingofua kiate au 'a 'eku hoko ko ha tokotaha 'osi ngāue faifekau na'e 'ikai lava 'o ngāue'i kakato hoku taimi ngāue fakafaifekaú. Ka neongo iá, 'oku ou kei 'ofeina pē 'a e tokotaha kotoa 'o 'eku kau papi uluí. Ne hili ha ngaahi taimi kiate au peá u toki ongo'i 'oku mahuinga tatau pē hono fakanounou'i 'eku ngāue fakafaifekaú mo e kau faifekau kehe ko ia 'oku ngāue 'i ha māhina 'e 18 pe 24.

Kuo 'omai 'e he 'Eikí kiate au ha ngaahi faingamālie lahi ke u talanoa ai ki he ni'ihí kehe kuo nau fekuki mo e mamahi tatau 'o e foki ta'e'amanekina ki 'apí. 'Oku ou 'ilo na'e tataki au 'e he Tamai Hēvaní kiate kinautolu ke vahevahe 'eku fakamo'oní mo tokoni'i kinautolu ke nau 'ilo'i 'oku 'ikai ko hanau fo'ui ke fakapulipulí 'a 'enau foki vave mai ki 'apí koe'uhí ko ha faingata'a'ia fakaesino ka ko ha a'usia ke fevahevahe'aki.

Na'á ku a'usia 'a e fa'ahinga ongo ko ia 'o hono fakali'eli'aki 'eku tuí he'eku foki mai ki 'api 'i he fuofua taimí, ka 'i he'eku foki mai hono uá, na'á ku a'usia 'a e ongo 'oku ma'u he'ete mo'ui faivelengá. Ne u tauhi 'a e ngaahi me'a tefitó: hono ako 'o e folofolá, ko e 'alu ki he 'inisititiutí, tokoni 'i he lotú, mo fakakakato hoku ngaahi uiuií. Na'á ku lotu 'i ha ngaahi taimi lahi ke 'ilo 'a e 'uhinga ne hoko kotoa ai 'a e ngaahi me'á ni. Na'e tuku 'eku tukuaki'i aú, pea tuku 'eku tukuaki'i 'a e Tamai Hēvaní. 'I he'eku vakai ki he'eku mo'uí talu 'eku foki mai ki 'apí mo 'eku feohi mo hoku ngaahi tuonga'ane mo e tokoua Siaina 'oku nofo 'i hoku kolo tupu'angá, 'oku ou tauhi ma'u 'eku tui 'oku 'i ai 'a hono taumu'a ta'engata 'o e ngaahi me'á ni kotoa.

'Oku ou sai'ia 'i he ngaahi lea 'i he Mōsaia 5:15: "Ko ia, 'oku ou faka'amu ke mou tu'u ma'u mo ta'e-fa'a-ngaue, pea fonu ma'u pē 'i he ngaahi ngāue lelei, koe'uhi ke fakama'u 'e Kalaisi, ko e 'Eiki ko e 'Otua Māfima'í, 'a kimoutolu ma'ana, koe'uhi ke 'omi 'a kimoutolu ki he langí, ke mou ma'u 'a e fakamo'ui ta'engata mo e mo'ui ta'engata, 'i he poto, mo e māfima'í, mo e fakamaau totonu, mo e 'alo'ofa 'a'ana na'á ne fakatupu 'a e me'a kotoa

pē 'i he langí pea mo māmaní, 'a ia ko e 'Otua 'oku mā'olunga tahá."

'Oku ou tui kapau 'e hokohoko atu 'eku mo'ui mateaki ki he 'Eikí, 'e faitā-puekina au 'o ta'engata. 'I he founga ko iá, 'oku ou 'ilo na'e fakamo'ui au 'o fakafou 'i he Fakalelei 'a Sīsū Kalaisi, he neongo na'e 'ikai ke pēseti 'e 100 hono fakamo'ui fakaesino aú ka na'e kakato pe mateuteu ange hoku lotó ke ngāue ma'á e 'Eikí. ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai e talanoá 'i Tutá, U.S.A.

KO E HĀ NAI 'EKU NGAHI FILÍ 'O KAPAU TE U FOKI VAVE KI 'API TUPUNGA 'I HA FAINGATA'A'IA FAKAESINO?

Kiate kinautolu 'oku fekuki mo ha mo'ui faingata'a'ia fakaesino, fakaeloto, pe faka'atamaí, talanoa ki ho'o pīsopé pe palesiteni fakakoló ki ha ngaahi fakamatata lahi ange fekau'aki mo e polokalama ngāue tokoni 'a e Siasí ki he kau faifekau kei talavou.

'Oku lava ke hoko 'a e ngāue fakafaifekaú ko ha tāpuaki mā'ongo'onga, 'i hono faka'atā 'a e fakafo'ituituí ke nofo 'i 'api mo tokangaekina fakafaito'o lolotonga 'ene tupulaki mo fakamatú'otu'a 'i he ngāue 'a e 'Eikí."

Donald B. Doty, M.D., Chairman, Missionary Department Health Services, "Missionary Health Preparation," *Ensign*, Mar. 2007, 67.

Ko e Hoko ko ha Fakamo'oni 'i Siamane

Fai 'e Justina McCandless

‘Oku tu’u ‘a e ki’i kolo Siamane ko Sitetihākeni ‘i ha miniti pē ‘e 30 ‘o ka heka lēlue mei he loto kolo ‘o Hānová pea fe’unga tonu mo e ngoue matala’iakau ‘o e fa’ahita’u failaú. Ko e feitu’u ‘eni na’e tupu hake ‘ai ‘a ‘Esiā Kalafi ta’u 19. Ko ha feitu’u ia ‘okú te mei lue pē kita pe heka pasikala ki he feitu’u kotoa, ‘i ai pea fele mo e ngaahi fale ta’o mā mo e fale ‘aisi-kilimi ‘i he halá, pea lahi mo e ngaahi māketi he uiké ‘i he loto koló.

‘Oku hoko foki ‘a Sitetihākeni ko ha feitu’u ia ‘oku fakautuutu ai e tupulaki ‘a e Siasí.

Neongo ‘oku sí’isi’i ‘a e ki’i koló, ka ko ha uooti lahi ‘i Sitetihākeni—‘o hā-hāmolofia ia ki Siamane, ‘a ia ‘oku sí’i hifo ‘i he kāingalotu ‘e toko nimá ki he kakai Siamane ‘e toko 10,000 kotoa pē. Ka kia ‘Esiā ko e feitu’u lelei taha ia ke ne ako ai e founga hono mo’ui’aki ‘o e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongoongolelei ‘o Sīsū Kalaisí mo e founga ki hono faka’aonga’i ‘o e ngaahi tefito’i mo’oni ko iá ke tokoni mo faitāpuekina ‘aki e ni’ihi kehé.

Na’e ma’u ‘e ‘Esiā hono tāpuaki fakapēteliaké ‘i hono ta’u 14, ‘a ia

na’á ne ‘omai ai ha ‘ilo mahu’inga. Na’á ne pehē, “Oku hā mahino mai kiate au hoku mahu’inga ki he Tamai Hēvani.” “Ne u ‘ilo ai hotau mahu’ingá kotoa kiate Ia”

Na’á ne kumuni ‘a e ‘ilo ko iá pea faka’aonga’i ia ki hono vā fetu’utaki mo e ni’ihi kehé.

Hangē ko ‘ene fatongia’aki ‘i hono uiui’i ‘i he fakataha alēlea ‘a e tāutaha kei talavou ‘a e siteikí, ke fakapapa-u’i ‘oku ongo’i ‘e he taha kotoa ‘oku nau kau. “Oku ou ako ke ‘oua na’á ku fakaanga’i ‘a e ni’ihi kehé ka ke u feinga ke u ‘ilo’i mu’a kinautolu.”

‘Okú ne manatu’i foki ia ‘i he taimi ‘okú ne ‘i he akó aí. Na’á ne pehē, “Oku fa’a fehu’ia au fekau’aki mo ‘eku tui fakalotú, ka ‘oku ‘ikai ke u tui au ‘oku ‘i ai hano kovi.” “Okú ne hanga ma’u pē ‘o ngaohi au ke u fiefia koe’uhí ‘oku fakamanatu mai ai kiate au ‘a e anga ‘ene tokoni’i aú mo e ngaahi me’a lahi ‘okú ne ‘omi ki he’eku mo’uí. ‘Oku ou ‘ilo ha me’a lahi ‘i he ongoongolelei.

Na’á ne pehē, “Oku ‘i ai ma’u pē ha kakai ia te nau fakakata’aki ‘etau tuí mo ‘ikai mahino kiate kinautolu, ka ‘oku ‘ikai hano kovi fēfē

‘I he’ene taukapo’i ‘ene tuí na’e faingofua ai ‘ene hanga ‘o vahevahé.

‘o kapau te tau taukapo’i ‘etau tuí.”

‘Oku tokoni ‘a e ‘ofa mo e falala ‘a ‘Esiā ki he ‘Otuá ke fiefia ai ‘ene mo’uí mo vahevahe ‘a e ongoongolelei.

Na’á ne pehē, “Kimu’a peá ke hoha’á, tomu’a falala ki he ‘Otuá. ‘I he’eku fai iá mo ma’u ‘a e tuí, ‘oku faingofua ‘a e me’a kotoa. ‘I he’etau falala ki he ‘Otuá, te tau lava ‘o fakalalakaka ‘i he’etau mo’uí mo ‘etau tuí mo e loto-falalá ‘i he kaha’ú. ‘I he’etau fai iá, ‘oku tau lava ‘o hoko ko ha kau fakamo’oni ‘o e ‘Otuá.” ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i Siamane.

ATA THE ANGALEBI'A ESTHER GRAF

FAKAMATALA LAHI ANGE KAU KIA 'ESITĀ

Ko e hā 'oku sa'ia 'a e kau Siamané ke kai?

'Oku sa'ia 'a e kau Siamané ke kai pateta pe ko hono ta'o e nūtoló (casseroles). Ko 'eku me'akai manakó ko e pateta mo e vesitapolo mo hono kelevi. 'Oku ou sa'ia tautautefito ki he piisi mo e fanga kī'i kāpisi iikí (Brussels sprouts).

Ko e hā e me'a 'okú ke manako ai?

'Oku ou fanongo mūsika, hiva, mo tā piano pe kitā. 'Oku ou sa'ia ke ta'ome'a. 'Oku ou ako'i au ke u poto he ngaohi e ngaahi fo'i keke faka'ofa'ofá.

'Oku fēfē 'a e teití 'i Siamane?

'Oku 'ikai ke mau 'alu 'o teiti. Ko ha me'a fo'ou ia 'o ka pehē atu ha tamasi'i, "Te ke fie 'alu 'o teiti mo au?" 'Okú te 'ilo'i 'a e kaka'i 'i heni fakakulupu, pea kapau te ke sa'ia ha taha, 'okú ke talanoa 'i he telefoní pe 'initaneti. Peá mo fetaulaki ai pē, 'o kamata fai kaume'a pe 'ikai.

KO E SIASÍ 'I SIAMANE

- Kāingalotu 'e toko 39,401
- Siteiki 'e 15
- Uooti 'e 89
- Kolo 'o e Siasí 'e 85
- Ngaahi misiona 'e 3
- Tempale 'e 2 'e 85

'I HE LAU FIKÁ

- Kakai 'e toko 80,995,685 (fakafuofua 'i he'ene a'u mai ki Siulai 2014)
- Ngaahi musiume 'e 6,200
- Laka hake 'i he ngaahi faka'alí'ali-'anga monumanu (zoos) 'e 400, ko e lahi taha 'i ha fonua 'i he māmani

NGAAHI MO'ONI'I ME'A FEKAU'AKI MO SIAMANE

Kolomu'á: Pēlini

Lea Fakafonua: Lea Faka-Siamane (Deutsch)

Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau
Palesitenisí 'Uluakí

FOUNGA KE VAKAI AI KI HE 'UHINGA, TOTONU 'O E KILISIMASÍ

‘I he’etau teuteu atu ki he Kilisimasí ‘aki ‘etau fakalaulauloto ki hono ‘uhinga totonú, ‘oku tau teuteu ai ke a’usia ‘a e Kalaisí mo ‘Ene pōpoakí. ‘Oku ou fie fokotu’u atu ha ngaahi me’a ‘e tolu te tau ala fie ma’u ke ako, fakalaulaulootoa, mo faka’aonga’i ‘i he fa’ahita’u ko ‘eni ‘o e teuteú.

‘Uluakí, fiefia ‘i he ‘alo’i hotau Fakamo’uí. ‘Oku tau fakamanatua ‘a e ‘alo’i ‘o e ‘Alo ‘o e ‘Otuá, ‘a e Tupu’angá, ko hotau Misaiá. ‘Oku tau fiefia he na’e hā’ele mai ‘a e Tu’i ‘o e ngaahi tu’i ki he māmaní, ‘o ‘alo’i ‘i he ‘ai’anga-kaí, peá ne mo’ui haohaoa. ‘I he taimi na’e ‘alo’i ai ‘a Sīsuú, na’e ‘ikai kei mapukepuke ‘a e fiefiá ‘i langi (vakai ki he Luke 2:8–14).

Uá, fakalaulauloto ki He’ene tākiekina ‘etau mo’uí ‘i he ‘aho ní. Ko e Kilisimasí ko ha taimi ia ke tau manatua ai ‘a e ‘Alo ‘o e ‘Otuá mo fakafo’ou ‘etau tukupā ke to’o kiate kitautolu Hono huafá. Ko ha taimi ia ke toe vakai’i ai ‘etau mo’uí pea sivisivi’i ‘etau ngaahi fakakaukáu, ngaahi ongó, mo e ngaahi ngāué. Tuku mu’a ke hoko eni ko e taimi ‘o e manatu, ‘o e hounga’ia, mo ha taimi ‘o e fe-fakamolemole’aki. Tuku mu’a ke hoko ia ko ha taimi ke tau fakalaulauloto fakatāutaha ai ki he Fakalelei ‘a Sīsū Kalaisí pea mo hono ‘uhingá. Tuku mu’a ke tautefito ‘ene hoko ko ha taimi ki he fakafo’ou mo toe fakatukupaa’i kitautolu ke tau mo’ui ‘o fakataata ki he folofola ‘a e ‘Otuá pea talangofua ki He’ene ngaahi fekaú. ‘I he’etau fai ‘ení, ‘oku lahi ange ai ‘etau fakalāngilangi’i Iá ‘i hono ‘ai ‘o e ngaahi māmá, ngaahi me’a’ofá, pe ngaahi fakafiefiá.

Tolú, siofaki ‘Ene hā’ele maí. Lolotonga ‘a e hoko ‘a e fa’ahita’u Kilisimasí ko ha taimi ia ke tau sio atu ai kimui mo fakamanatua ‘a e ‘alo’i hotau ‘Eikí, ‘oku hangē kiate au ‘oku totonu pē ke toe hoko ia ko ha taimi ke tau sio atu ai ki he kaha’ú. Tuku mu’a ke tau sio atu kimu’a. Tuku mu’a ke tau mateuteu ki he ‘aho monū’ia ko ia ‘o ‘Ene toe hā’ele maí. Tuku mu’a ke tau matapoto ‘o hangē ko kinautolu ‘i he kuonga mu’á ‘o siofaki atu ‘Ene hā’ele maí.

‘Oku ou lotua ke tau mamata ki he haohaoa ‘o e talanoa ‘o hono ‘alo’i ‘o e Fakamo’uí lolotonga ‘a e fa’ahita’u ko ‘ení pea fai atu ma’u ai pē mo ongo’i hounga’ia mo’oni koe’uhí ko ‘Ene mo’uí, ngaahi akonakí, mo ‘Ene feilaulau fakahaofi ma’atautolú. Fakatauange ke ue’i kitautolu ‘e he hounga’ia ni ke tau fakafo’ou ‘etau tukupā ke muimui kiate Iá. ‘Ofa pē te ne tākiekina kitautolu ke tau toe vāofi ange mo hotau fāmilí, lotú mo hotau kaungā fonongá. Pea fakatauange ‘oku tau siofaki atu ‘a e ‘aho monū’ia ko ia ‘o e toe hā’ele mai ‘a e Kalaisi toetu’ú ‘i he māmaní ko hotau ‘Eiki, ko hotau Tu’i, mo hotau Fakamo’ui kuo tāpuekiná. ■

Mei he Fakataha Lotu Faka-Kilisimasí ‘a e Kau Palesitenisí ‘Uluakí ‘i he 2010.

KUÓ KE FAKA’ONGA’I FĒFĒ ‘ENI?

‘I ha Kilisimasí ‘e taha ‘i he ngaahi ta’u kuohilí, na’e kole mai ‘e he’eku kui fefiné ki he’ene fānaú mo e makapuná kotoa ke nau fetokoní’aki ma’ana. Na’e niti ‘e hoku tuofāfiné ha fanga ki’i tatā pēpē mo ngāue ‘i ha tauhi’anga monumanu, pea ne fokotu’u hake ‘e hoku tehiná ha fanga ki’i maama Kilisimasí ‘i he ‘api ‘o ha uitou. Ne u ma’u ha ngaahi hingoa fakafā-mili peá u ‘ave ia ki he temipalé. Ne mau tohi kotoa ki he’emau kui fefiné ‘o fakamatala’i ‘emau ngaahi a’usiá—na’e tō ha lo’imata mei hono fofongá ‘i he’ene lau ia ‘i he pongipongi ‘o e Kilisimasí. Na’á ku ongo’i hounga’ia ko e sipinga ne tā ‘e he’eku kui fefiné pea ne u fakatokanga’i he’eku “fetauhi’aki ‘i he ‘ofa” mo e ni’ihi kehé (Kalētia 5:13), ne lahi ange ‘a e ‘ofa faka-Kalaisi ne u ma’u mo ongo’i vāofi ange ki he kau mēmipa hoku fāmilí ‘o tatau pē ‘a e pekia mo e mo’ui.

Amanda S., ‘Iutā, USA

KO HA ME'A'OFA LILIU-MO'UI 'I HE FALEKOLOA MA'AMA'A

Fai 'e Keanu Williams

‘I he ta’u ‘e taha ne ‘ikai ke mau ma’u ha pa’anga fe’unga ki he Kilisimasí, ko ia ne u lotu ai ki ha tokoni ke u lava ‘o fakatau mai ha me’a’ofa ma’á e mali ua ‘eku fine’eikí ko ‘Atiliní (‘a ia ne ma ui mo hoku ta’oketé ko Uiki). Ko ha pa’anga pē ‘e ua ne ma ma’u mo hoku ta’oketé ke fakatau ‘aki e me’a’ofá.

‘I he taimi ne talamai ai ‘e he’eku fine’eikí te mau ‘alu ki ha falekoloa ma’ama’a ofi mai ‘o fakatau e ngaahi me’a’ofa Kilisimasí, na’á ku lele ki hoku lokí ‘o lotu ki ha tokoni: “Kātaki ‘o tokoni’i kimaua ke ma ‘ilo ha me’a’ofa fe’unga mo e pa’anga ‘e uá.”

Na’á ma fakasio mo ‘Ileini ‘i he ngaahi tohi peá ma ma’u ha tohi fakataha ‘i ‘o e ngaahi tohi folofola ‘e tolú (triple combination) ne hangē pē ha tohi fo’ou. Na’á ma fiefia ‘aupito ‘i he’ema ma’u iá. Na’á ku puke ma’u ia ‘i he’ema lele atu ki he’eku fine’eikí. Na’á ma hopohopo, peá ma lea fakataha atu, “Ne ma ‘ilo ha me’a’ofa ma’a Uiki!” ‘I hono ‘ai ke totongí, ne ‘eke atu ‘e he’eku fine’eikí, “Oku fiha ‘eni?” Na’e tali mai ‘e he finé, “Pa’anga ‘e ua.” Na’e tali ‘eku lotú.

‘I he taimi ko iá ne te’eki ke kau ‘ema tangata’eikí ki he siasí. Na’e ‘ikai te ne sai’ia ‘i he Kau Māmongá, na’e ‘ikai ke ne tui ki he “tohi Māmongá,” pea na’e ‘ikai ke ne sai’ia ‘i hono ‘ave kimaua ‘e he kāingalotú ki he ngaahi ‘ekitíviti ‘a e Kau Talavóu mo e Kau

Finemuí. Na’e a’u pē ki he’ene tuli e kau faifekau. Ka na’e ‘ikai tuka ai e kāingalotu ‘o e uōtí mo e kau faifekau.

‘I he ‘aho Kilisimasí na’á ma fakatatali pē ‘ene me’a’ofá ke fakamuimui taha. Na’á ku lea atu mo ‘Ileini, “Ko e me’a’ofa ma’ongo’onga taha eni ‘e lava ‘e ha taha ke ‘oatu ma’au! Te ne ‘ai koe ke ke fiefia.” Na’e mate’i tā tu’o lahi mai ‘e Uiki, peá ma kata ‘i he’ene ngaahi talí. Na’á ma talaange, “Ko ha me’a’ofa faka’ofa’ofa! Te ne hanga ‘o liliu ho’o mo’uí. Na’á ne liliu ‘ema mo’uí.”

Na’e hoha’a ‘ema fine’eikí telia na’á ne lotomamahi he’ema me’a’ofá, ka na’á ku ‘ilo mo ‘Ileini ko e me’a totonu pē ia ke faí.

‘I he taimi na’á ne fakaava hake aí, na’á ne fakamālō mai kiате kimaua koe’uhí ko e me’a’ofá peá ne talamai te ne lau ia.

Koe’uhí ne ma ‘ofa ‘ia Uiki, ne ma loto ke ne ‘ilo fekau’aki mo Sisū Kalaisi mo e me’a’ofa ‘o ‘Ene Fakalelé. Ne ma loto ke ne tui ‘o hangē ko kimauá, ke lotu mo fakatomala, mo ma’u ‘a e ongoongolelé ‘i he’ene mo’uí.

Na’á ne lau mo lotua ‘a e Tohi ‘a Molomoná, pea ‘i he tokoni ‘a e ongo faifekau mo e kāingalotu ‘o e uōtí, na’á ne papitaiso pea ‘okú ne hoko ko ha mēmipa ‘o e Siasí. Na’á ma fiefia ‘aupito ke sila’i kimautolu ‘i he tempalé, pea ne ma ‘ilo te mau toe fakataha ma’u ai pē ‘o ta’engata ko ha fāмили. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na’á ne fa’ú ‘i Alesona, USA.

Na’e ‘ikai te u ma’u ha pa’anga fe’unga ke fakatau’aki ha me’a’ofa ma’á e mali ‘eku fine’eikí, ko ia ne u fai ha lotu, kimu’a pea mau ‘alu ke fai ‘emau fakatau.

NGAAHI LĒSONI
'O E SĀPATÉ

.....
Tefito 'o e Māhina Ní:
Ko Hono Langa e
Pule'anga 'o e 'Otuá
'i he Ngaahi 'Aho
Kimui Ní

Ko e TAMASI'I, FO'OU

*Ko au tokotaha pē 'a e taula'eiki na'e mālohi 'i hoku uooti fo'ou.
'E founa fēfē nai ha'aku 'omi 'a e kau taula'eiki kehé ki he lotú?*

Fai 'e Matthew D. Flitton

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

‘I he hiki mai hoku fāmīlī 'i ha ngaahi māhina si'i hili e hokosia hoku ta'u 18, na'á ku 'alu ai ki ha uooti fo'ou peá u fehangahangai ai mo ha faingata'a. I loto 'i he uike 'e ua mei he'eku hiki maí, ne mei fakanofu kaumātu'a kotoa e kau taula'eiki ia. Na'e ui foki au ke u hoko ko e 'asisiteni 'uluaki 'i he kōlomu 'o e kau taula'eiki.

'I hono 'omi kiate au 'a e uiui'i ko ení, na'e talamai 'e he pīsopé 'oku tokolahi 'a e kau taula'eiki 'i he tohi taliu'i, ka 'oku 'ikai teitei 'asi ange ha fo'i toko taha ia. Na'e lahi 'a e ngāue ke mau faí ke fakalotolahi'i 'a e kakaí ke nau omi ki he lotú.

Na'á ne talamai, "Fakaafe'i pē 'a e kakaí ke nau ha'u."

Ko ha taula'eiki pē 'e taha ne ha'u ki he lotú, ko ha tamasi'i ko Leni, 'a ia na'á ne fa'a ha'u pē 'i ha ngaahi taimi 'i he māhina kotoa. Ne u fakakaukau ke u 'alu 'o tukituki 'i he ngaahi matapā 'o e kau mēmipa māmālohi 'o e kōlomú pea fakaafe'i kinautolu ki he'ema ngaahi 'ekitivitií. Na'á ku manavasi'i, mo ilifia telia na'a nau 'ita mai kiate au hono fakaafe'i kinautolu ki he lotú. Na'á ku fakakaukau na'a 'oku nau li'aki lotú ko e 'ikai ke nau sai'ia 'i he lotú. Ka ne u fakakaukau foki ko ha ako lelei ia kiate au ki he'eku teu

'alu 'o ngāue fakafaifekau ke u feinga ke fakaafe'i kinautolu, ko ia na'á ku fakama'uma'u 'eku ilifá kau fetu'utaki ki he kau taula'eiki kehé pe afe atu 'i honau ngaahi 'apí. Na'á ku fakaafe'i kinautolu ki he ngaahi faeasaití, ki he ngaahi 'ekitivitií, pea ki he lotú.

Ko e me'a na'e faka'ohovale kiate aú ko hono iku tali 'e ha ni'hi pea nau ha'u. Na'e a'u pē 'o toko fá 'ema kau taula'eiki ne kamata ke ma'ulotu. Ta 'oku 'ikai ko e palopalemá e 'ikai ke nau sai'ia 'i he lotú—ka ko 'enau tatali pē ki ha fakaafe ke nau ha'u. Na'e tatau pē 'enau manavasi'i ko 'enau fo'ofou—he omi ki he lotú—mo e me'a ne u a'usiá.

Na'e ola lelei ange ha ngaahi 'ekitivitií 'e ni'hi 'i he toengá. Na'e ha'u 'a e tokotaha kotoa ia ki he volipoló, ka u fiu feinga au ke ha'u ha taha ki he ngaahi 'ekitivitií kehé.

Ko e me'a fakakoloa mo'oni 'i he konifelenisi 'a e to'u tupú 'i he ta'u ko iá tautautefito ki he taimi na'á ku mamata ai ki he tu'u hake ha ni'hi 'o e kau talavou ko ení 'o vahevahe 'enau fakamo'oni. Ne u ongo'i ne 'i ai pē haku 'aonga he'enau mo'ui.

Ko e taha ai ko 'eku vakai kia Leni 'okú ne ma'ulotu ma'u pē 'i he uike kotoa peá ma kaungāme'a lelei foki.

Ne ma fakatou ma'u mo Leni 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki 'i ha māhina 'e ono hili pē 'eku hiki maí. Ne u fili ke u tali pē ke 'osi 'eku ngāue fakafaifekau ka u toki hū ki he 'univēsití kae lava ke u ngāue 'o fakahū ha pa'anga ke fua 'aki 'eku ngāue fakafaifekau. Ne 'osi ma'u ha ngāue ia 'a Leni, peá ne fili ai ke 'oua na'á ne hū mo ia ki he 'univēsití foki. Ne ma fa'a feohi 'i he hili e ngāue.

Ne ma 'ā 'i ha meimei pō kakato 'e taha 'o feinga ke 'osiki e tohi 'a 'Alamaá lolotonga hono fuofua lau 'e Leni 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'e fakalongosia ka na'e fakaivia fakalaumālie. Na'e fu'u fakafiefia foki ke vakai ki he ngaahi liliu kuo hoko 'i he mo'ui 'a

Leni. Na'á ne si'aki 'a e ngaahi tō'onga mo'ui motu'á, kae fakatupulaki ha ngaahi tō'onga mo'ui lelei ange, pea liliu mo e ni'ihoni hono ngaahi kaungā-me'á koe'uhí ka ne lava 'o feohi mo e kakai 'oku nau tu'unga mo'ui tataú.

Ne 'ikai ke u fa'a tatali ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau talu mei he'eku kamata 'alu ki he lotú 'i ha ngaahi ta'u si'i kimu'a. Na'e 'ikai loko fakapapau'i 'e Leni pe 'e 'alu. Lolotonga 'ema feohí, ne ma talatalanoa ki he'eku ngāue fakafaifekau mo 'eku vēveveke ke u 'alu 'o ngāué. 'I he'eku fakalotolahi kiate ia mo tali ha ngaahi fehu'i ki he ongoongolelé, na'á ku ma'u ai ha loto falala lahi ange 'i hoku tu'unga malava ke u hoko ko ha faifekau. Na'e 'osi ta'u motu'a fe'unga 'a Leni ke 'alu ka na'á ne fefa'uhi mo 'ene filí.

Na'á ne pehē, "Na'e 'ikai ke u fakapapau'i pe 'oku mālohi fe'unga 'eku

fakamo'oní, neongo ne u ongo'i fiefia fekau'aki mo e Siasí 'i he taimi koiá." "Ne u fie 'alu pē, ka na'e faingata'a fau kiate au ke u li'aki hoku fāmili."

Ne hokosia 'a e 'aho ke u kamata ai hono fakafonu 'eku ngaahi pepa ngāue fakafaifekau. 'I he'eku talaange kia Leni, na'á ne faka'ohovale'i au 'i he'ene talamai kuó ne fili foki mo ia ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Na'e a'u mai homa uiui'i ngāue fakafaifekau 'i he pō tatau. Na'e 'alu 'a Leni 'o ngāue 'i Kānata 'i ha māhina 'e taha kimu'a pea kamata 'eku ngāue fakafaifekau 'i Falanisē.

'I he'eku foki mai ki 'api 'i ha ta'u 'e ua mei ai, na'á ku fetu'utaki ki he

Ta 'oku 'ikai ko e palopalemá e 'ikai ke nau sai'ia 'i he lotú—ka ko 'enau tatali pē ki ha fakaafe ke nau ha'u.

kotoa 'o e kau taula'eiki ne u ngāue mo iá. Na'e fakamamahi kiate au 'eku 'ilo ne 'ikai ke toe ha'u ha ni'ihoni iate kinautolu ki he lotú he hili pē 'eku mavahé, ka ne u fiefia ke toe fe'iloaki mo Leni. Kuó ne ikuna 'a e ngāue fakafaifekau, pea hangē pē ko 'Alamá mo e ngaahi foha 'o Mōsaiá, na'e lahi ange 'eku fiefiá ko 'eku vakai kiate ia 'oku ne kei hoko pē ko hoku tokoua 'i he 'Eikí (vakai ki he 'Alamá 17:2). ■

NA'A NAU 'ILO'I 'A SIOSEFA

Ko ha tangata fēfē nai 'a Siosefa Sāmīta, 'a e Palōfita 'o hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongolele? 'Oku tau lava 'o ako lahi ange fekau'aki mo ia 'i he'etau lau 'a e me'a ne vahevahe 'e kinautolu ne fetaulaki mo iá pea mo kinautolu na'a nau 'ilo'i lelei iá.

KAKAI TA'ESIASI NA'A NAU FETAULAKI MO SIOSEFÁ

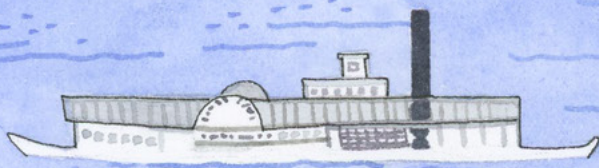
Na'e fiefia ha konga lahi e kakai ta'esiasi ne nau fetaulaki mo Siosefá. Hangē ko e 'aahi 'a Siosaia Kuinisi kia Siosefa Sāmīta 'i Nāvuú, ko ha tokotaha ako ne 'osi mei Hāvati mo 'ama-naki ke hoko ko e pule kolo 'o Positoní. Na'á ne pehē ko Siosefa ko ha "tokotaha mahu'inga ke fakamatala'i," ko ha tangata kuo polo'i ke taki, "oku fakafōtunga 'a'apa ngofua... 'a ia 'oku fakaenatula pē ke talangofua ki ai." Na'á ne pehē mahalo 'e lave 'a e ngaahi tohi 'i he kaha'ú kia Siosefa Sāmīta ko ha tokotaha "tākiekina mālohi 'i he iku'anga 'o e kakai hono fonuá."¹

KAU PAPI ULUI FO'OU NE FETAULAKI MO IÁ

Na'e toe fakamatala'i 'e he kau papi ului ne fuofua fetaulaki mo Siosefá 'a 'enua tangane'iá. Hili ha 'aho 'e nima e tū'uta atu 'a Viliami Keleitoni mei 'Ingilaní, na'á ne tohi mai ki 'api: "Ko e tokolahi 'o kimautolu ne [mau] 'i heni 'anepō mo e tokoua ko Siosefá, na'e fiefia homau lotó ke fanongo kiate ia fekau'aki mo e ngaahi me'a 'o e Pule'angá, ko ha tangata 'ofeina ia mo fakamaheni ngofua pē 'o hangē ko ha taha 'iate kimautolu. 'Oku mau 'ofa lahi 'iate ia pea 'e tatau pē mo kimoutolu."²

Ne pehē 'e Mele 'Ālisi Kēnoni Lamipeti, 'a ia na'á ne ta'u 14 'i he taimi na'á ne a'u mai ai ki Nāvuú, "na'e 'i ai ha ni'ihī tokolahi 'o e kau takí ke talitali 'a e kāingalotu ne folau mai [he vaká]. 'Na'e kau 'i he kau folau ko iá 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmīta. Na'á ku 'ilo'i ia 'i he taimi pē na'á ku sio ai kiate iá, pea 'i he momeniti pē ko iá ne u ma'u ai 'eku fakamo'oni ko ha Palōfita ia 'a e 'Otuá."³

Te ke lava 'o lau ha ngaahi fakamatala lahi ange fekau'aki mo Siosefa Sāmīta 'i he vahe 43 mo e 47 'o e Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta. 'E tokoni atu 'a e ngaahi fakamatala ai ke ke 'ilo kau ki he Palōfita ko Siosefá.

KAKAI NA'A NAU 'ILO'I LELEI IA

Ko Sione M. Peeniselá, ko ha mēmipa ia kimu'a 'o e Siasí, ko ha toketā. Na'á ne nofo 'i he 'api 'o e fāмили Sāmitá 'i ha ngaahi māhina. Na'á ne pehē na'e ma'u 'e Siosefa Sāmita ha "atamai mālohi," ivi lahi, "ha mahino mo ha 'ilo lahi ki he natula 'o e tangatá," "fakakaukau mokomoko" "sio lōloa ki he kaha'ú," mo "[ofa] 'i he fakamaau totonú." "Na'e anga-ofa mo fietokoni, loto fiefoaki, feohi mo loto fiefia, pea na'á ne ma'u ha 'atamai fa'a fakakaukau mo 'ilo lahi. 'Oku faitotonu, lea hangatonu, ta'e ilifia mo 'ikai mo'ui fakafalala pea tau'atāina mei he fakangalingalí [fōtunga kākaá] 'o laka ia 'i ha toe tangata te ke 'ilo."⁴

Na'e tangane'ia 'a Hauati Kōlei, ko e taha 'o e kau kalake 'a Siosefá, 'i he malava ko ia 'a e Palōfitá ke fe'iloaki mo e fa'ahinga kotoa pē 'o e kakai—kau toketā, kau loea, kau faifekau, mo e ni'ihī kehe—ne nau ha'u ke "fai ha ngaahi fehu'i mamafá." Na'á ne hiki 'o pehē "na'e mateuteu ma'u pē [a Siosefa] ki ha fa'ahinga tūkunga pē. . . . Na'á ku to'ā'ia mo'oni, 'i he'eku vakai atu ki he'ene anga fakafaingofuá, 'o a'u ki he'ene 'i he ha'oha'onga 'o e kau 'ilo'iló, mo 'ene mateuteu fakae'ulungaanga 'i he'ene tali ko ia 'enua ngaahi fehu'i."⁵

Na'e pehē 'e Taniela D. Maka'āfa, 'a ia na'á ne taki ki mui 'i he taha 'o e kau fononga saliate toho-tangata ki he tele'a Sōleki Sití: "Ko 'eku fakamo'oni, ko ha Palōfitā mo'oni ia 'a e 'Otua mo'ui; pea ko e lahi ange 'eku fanongo ki he'ene ngaahi leá mo mamata ki he'ene ngaahi ngāu'é, ko e lahi ange ia 'eku tui na'á ne mamata mo'oni ki he 'Otua ko e Tamaí mo Hono 'Alo ko Sisū Kalaisí."⁶

KAU PALŌFITĀ NA'A NAU 'ILO'I IA

Na'e pehē 'e Sione Teila 'a ia na'á ne hoko ko e Palesitēni hono tolu 'o e Siasí: "Kapau te ke 'eke kia Siosefa pe na'e fōtunga fēfē 'a e tangata ko 'Ātamá, te ne talaatu vave pē; te ne fakahā atu hono mā'olungá mo hono fōtungá pea mo e me'á kotoa pē fekau'aki mo ia. Kapau te ke 'eke ange pe ko e fa'ahinga tangata fēfē 'a Pita, Sēmisi pea mo Sione, na'á ne mei tala atu. Koe'uhí ko e hā? Koe'uhí kuó ne mamata kiate kinautolu."⁷

Na'e hoko 'a Siosefa F. Sāmita, 'oku foha'aki (nephew) 'e he Palōfitá, ko e Palesitēni hono ono 'o e Siasí. Na'á ne hiki 'o pehē: "Na'e mahutafea 'a [Siosefa Sāmita] 'i he anga haohaoa mo faka'e'i'eiki taha 'o e tangatá, 'a ia na'e fa'a e'a ia 'i he ngaahi fakafiefia lelei—'i he 'akapulú, 'i he tau tangatua mo hono ngaahi tokouá. . . . pea na'e fiefia ai; . . . na'á ne fonu fiefia; na'á ne fonu 'i he nekeneke; na'á ne fonu 'i he 'ofa pea 'i he ngaahi 'ulungaanga faka'e'i'eiki kotoa 'okú ne ngaohi ke ma'ongōonga mo lelei e tangatá, pea 'i he taimi tatau 'okú ne anga fakafaingofua mo ta'ehalaia; . . . na'á ne ma'u 'a e mālohi 'i he 'aló'ofa 'a e 'Otua ke ne ma'u foki e mahino ki he ngaahi taumu'a 'a e Māfimafi. Ko e 'ulungaanga ia 'o e Palōfitā ko Siosefa Sāmitá."⁸ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALĀ

1. Josiah Quincy, "Joseph Smith at Nauvoo," *Figures of the Past from the Leaves of Old Journals*, 3rd ed. (1883), 376–400; vakai foki, Richard L. Bushman, "The Character of Joseph Smith," *BYU Studies*, vol. 42, no. 2 (2003), 29–30.
2. Bushman, "The Character of Joseph Smith," 33.
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesitēni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 574.
4. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 577.
5. Bushman, "The Character of Joseph Smith," 29.
6. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 578.
7. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 578.
8. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmita*, 578.

'E tāpuekina fēfē au 'i he'eku totongi vahehongofulú mo e foaki 'aukai?

Ko e ha te u ma'u 'o kapau te u ma'ulotu?

Ko e hā 'a e ngaahi tāpuaki te u ma'u mei he mali tempalé?

'E tāpuekina fēfē au mei he'eku faitotonú?

'E tokoni fēfē 'eku vahehongofulú ki hono langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá?

'Oku fakahaa'i fēfē 'e he'eku ma'ulotú 'eku mateaki ki he 'Eiki?

Ko e hā nai 'a e fakalāngilangi te u ma'u 'i he'eku ngāue 'i he fatongia ko 'eni?

'E founa fēfē nai hono tokoni'i au 'e he ngāue fakafaifekau?

'E founa fēfē hano 'omi 'e he mali tempalé kiate au ha faingamālie ke u tokoni ai ki hoku hoá mo 'eku fānaú?

'E faitāpuekina fēfē 'e he'eku faitotonú e ni'ihī kehé?

Ko e hā ha ngaahi founa te u lava ai 'o tokoni ki he ni'ihī kehé 'i he ngāue fakafaifekau?

KO HA TOKOTAHA

FIEFOAKI koe pe MA'U MAI?

‘O kú ke fa'a tu'u nai 'o fakakaukau ki he *'uhinga* 'okú ke tokoni'i ai e ni'ihī kehé mo tauhi e ngaahi fekaú? Ko ha māhina lelei 'eni ke ke fakahoko ai ia lolotonga ho'o ako ki hono langa hake e pule'anga 'o e 'Otuá 'i ho'o ngaahi lēsoni 'i he lotú. Fehu'i hifo kiate koe, 'oku ou vēkeveke ange

ko'euhí ko e me'a 'oku lava ke u *ma'ú* pe ko e me'a 'oku lava ke u *foaki*?

'E tokoni'i koe 'e he ongo fehu'i 'i 'olungá ke ke sio pe 'okú ke hehema ki loto (fakakaukau pē kiate koe) pe ki tu'a (fakakaukau ki he ni'ihī kehé).

'Oku sai pē ke fakakaukau ki he ngaahi tāpuaki te ke ma'ú, ka 'o kapau te ke 'ilo 'okú ke fakahehema

ki loto 'o lahi ange ia 'i tu'a, feinga ke ke sio hake ki 'olunga. Na'e ako'i mai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Manatu'i 'oku 'ikai ko ha ngāue 'eni 'ataua pē. 'Oku tau lava 'o sio hake ki 'olunga pea kakapa atu ki ha tokoni fakalangi" ("Do Your Duty—That Is Best," *Liahona*, Nov. 2005, 58). ■

FAKA'AONGA'IA NA'A MOLE

Tuku e kumi 'uHINGÁ kae fakatupulaki ho ngaahi talēnití.
Te ke lava 'o fai ha ngāue mahu'inga ke hoko ai e
māmaní ko ha feitu'u lelei ange.

“Oku ou ongo'i ta'efe'unga ke u hoko ko ha palesiteni fakakalasi 'i he Kau Finemuí. Te u hoko fēfē ko ha taki lelei ange?”

Kapau 'okú ke ongo'i ta'efe'unga 'i ho'o ma'u ha uiui'i, ko ha ongo angamaheni pē ia. Na'e kei si'i mo ongo'i ta'efe'unga 'a Selemaia, 'Inoke, mo Siosefa Sāmita 'i he taimi ne nau ma'u ai honau ui fakapalōfitá, ka na'e kei ngāue'aki pē kinautolu 'e he 'Eikí ke langa Hono pule-'angá. 'I ho'o lotu mo falala ki he 'Eikí, 'e me'angāue'aki pē koe 'e he 'Eikí 'o hangē ko ia na'á ne fai ki he kau palōfita 'o ono'ahó ke fakahoko ha ngaahi me'a ma'ongo'onga lahi.

Mahalo ko e me'a lelei taha ia te ke lava 'o fai ki ho'o kalasi ko ho'o hoko ko honau kaungāme'a. 'Ilo honau ngaahi hingoá. Te ke lava 'o lotua faka'aho kinautolu pea malava pē ke ke 'aukai ma'anautolu 'o kapau 'oku nau faingata'a'ia. Fakakaukau ke fehu'i kiate kinautolu fekau'aki mo 'enau mo'ui faka'ahó, malimali mo fakalea kiate kinautolu 'i ha taimi pē 'oku mou fetaulaki ai, pea tangutu ofi kiate kinautolu 'i he lotú pe 'i he akó. Tokangaekina 'a kinautolu 'oku fie ma'u ha 'ofa mo ha tokoni makehé.

Pea 'oua na'á ke ilifia ke kole tokoni. 'E 'ikai tuku koe 'e he Tamai Hēvaní ke ke tuenoa—kuó Ne 'oatu kiate koe ha kau faifale'i mo ha kau 'etiva'isa. Te nau tokoni'i koe, kae pehē foki kiate Ia.

Hangē ko e lea 'a Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008): “Tū'ulutui hifo pea kolea 'a e ngaahi tāpuaki 'a e 'Otuá; peá ke tu'u hake 'o fai 'a ia 'okú ne finangalo ke ke faí. Pea tekaki hake me'a 'oku hokó ki he to'ukupu 'o e 'Eikí. Te ke 'ilo ai kuó ke ikuna'i ha me'a mahu'inga fau” (“To the Women of the Church,” *Liahona*, Nov. 2003, 114).

Hoko ko ha Kaungāme'a Lelei

'I he'eku hoko ko e palesiteni fakakalasi, ne u ongo'i ta'efe'unga foki mo au. Ka 'oku mahu'inga ke te feinga ke ongo'i 'e he kau finemuí 'oku 'ofeina mo fakakau kinautolu. Hoko ko ha kaume'a fietokoni pea fakafanongo ki ho ongo tokoní 'i hono fakahoko e ngaahi tu'utu'uní. Hoko ko ha sipinga mā'oni'oni pea faifeinga ke mo'ui'aki e ngaahi tu'unga mo'ui mahu'inga 'o e Kau Finemuí, kae 'oua na'á ke 'amanaki te ke haohaoa. Ko e me'a pē 'oku 'amanaki mai ki ai e Tamai Hēvaní ko ho'o feinga. Kapau te ke ui kiate Ia, te Ne 'oatu 'a e mālohi mo e fakahino-hino 'okú ke fie ma'ú.

Lepeka N., ta'u 16, Niu Hemisā, 'Amelika

Ngāue Loto Fiemālie

Ne u ongo'i 'a e me'a tatau, koe'uhí ko au na'á ku palesiteni 'i he kalasi Maea Meití.

'Oku ou kei manatu'i pē 'a e ongo ne u ma'u 'i he taimi ne u hū atu ai ki he 'ōfisi 'o e pīsopé ki he 'initaviú. Ne u mei lava pē 'o fakafoki, ka ne u 'ilo na'e 'ikai ko ha fatongia ia mei he'eku pīsopé—ko ha uiui'i ia mei he 'Otuá. 'E tokoni mai 'a e Tamai Hēvaní ki hono fuesia hotau fatongia 'o kapau te tau loto fiemālie ke fakavaivai kiate Ia pea mo loto fakatōkilalo.

Nikoli P., ta'u 16, 'Otu Filipainí

'Ofa 'i he Ni'ihí 'Okú ke Ako'i

Ke te hoko ko ha taki lelei ange, kuo pau ke te 'ofa mo'oni 'iate kinautolu 'okú te tauhí. 'Oku mahu'inga leva ke 'oua na'a tukuloto'i ha fa'ahinga me'a pea fa'a fakamolemole. Te ke lava 'o lotua ke ke mātā honau mahu'ingá 'o hangē ko ia ko hono 'afio'i 'e he 'Otuá. Lotua ke ke ongo'i 'a e 'ofa 'okú Ne ma'u ma'á kae pehē foki ki he kau

mēmipa ho'ō kalasí. 'Oku ou 'ilo mei he'eku a'usíá 'e lava ke tokoní'i koe 'e he Fakalalaka Fakatāutahá ke fakatupulaki ha ngaahi lelei mo ha ngaahi 'ulungaanga mahu'inga ki hono fuesia ho uuií. 'E foaki atu 'e he 'Otuá 'a e mālohi 'okú ke fie ma'ú 'o kapau te ke kole ha tokoni.

Mele B., ta'u 16, Ūāsingatoni, USA

Kamata Mei Ho Tu'unga Lolotonga

Te ke lava 'o hoko ko ha taki lelei ange 'i ho'ō ngāue'i 'a e ngaahi lelei 'okú ke loto ke ke ma'ú. Lotu ke 'iate koe 'a e Laumālie 'i he taimi 'okú ke fai ai ha ngaahi fili. Lotua ke ke tokanga ki he ngaahi fie ma'ú 'a e kau finemuí. 'Oku lahi 'a e ngaahi me'a ia te ke ala fakahoko ke ke hoko ai ko ha taki lelei ange, ka ne u 'ilo ko e fuofua sitepú ko ho'ō tui ma'ú pē te ke lava.

Savana P., ta'u 15, Tekisisi, USA

Palani ha Ngaahi 'Ekitiviti Fakatupulaki

Fakahoko ma'ú pē 'a e ngaahi fakataha 'a ho'ō kau palesitenisí pea palani ha ngaahi 'ekitiviti fakatupulaki te ne feau 'a e ngaahi fie ma'ú mo e manako 'a e tamaiki fefiné. 'I he taimi 'oku 'ikai ma'ú kalasi ai ha finemuí 'i ho'ō kalasí, fakahā ki ai ke ne 'ilo ná'á ke 'ofa mai kiate ia. Ko e taha 'o e ngaahi potu folofola kuó ne tokoní'i aú ko Mōsaia 18:9.

Kēleni P., ta'u 16, Mekisikou

'Alu ki he Temipalé

'I he taimi na'e ui fo'ou ai au ko ha palesiteni 'o e kōlomu 'a e kau tikoní, na'e 'ikai te u fakapapau'i pe 'e founa fēfē hano hiki'i hake 'eku

tu'unga fakalaumālie. Na'á ku kamata 'aki hono fai 'o e hisitōlia fakafāmilí, meimei 'i he Sāpate kotoa. Ne u 'alu ma'ú pē ki he temipalé he pongipongi Tokonaki kotoa. Na'á ku taumu'a 'aki ke u 'ave ha ngaahi hingoa 'o ha kakai tangata ke papitaiso mo hilifakinima 'i he lahi taha te u ala lavá. Hili 'eku 'alu ki he temipalé he uike kotoá, na'á ku ongo'i fakalaumalie ange, pea 'i he founa ko iá ne u lava ai 'o tokoní'i lelei ange 'eku kōlomú.

Siosua B., ta'u 13, Tutā, USA

Ngāue fakatau ki he Ue'i 'a e Laumālie

Kapau kuo 'oatu 'e he 'Eiki ha uui'i kiate koe, 'oku 'uhinga ia 'oku 'i ai ha ngāue 'okú ke lava 'o fai. 'Oku fie ma'ú ke tau kole ki he 'Otuá 'o hangē ko ia ko e lau 'a e Sēmisi 1:5. 'I he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni, te ne fakahā kiate kitautolu 'a e me'a kotoa pē 'oku totonu ke tau faí (vakai ki he 2 Nifai 32:5). 'I He'ene tokoní, te tau lava ai 'o "ilo 'a e mo'oni 'o e ngaahi me'a kotoa pē" (Molonai 10:5). Pea 'oku fie ma'ú leva ke tau muimui ki he ue'i fakalaumālie 'oku tau ma'ú. 'Oku ou ma'ú ha tui mālohi koe'uhí ko e 'Eiki 'okú Ne tatakí kitautolú, te tau lava kotoa 'o tauhi faivelenga hotau uuií.

Lusi D., ta'u 17, Falanisē

NA'E FILI KOE 'E HE 'EIKÍ

"Kuo uui'i kimoutolu 'e he 'Otuá. 'Oku 'afio'i koe 'e he 'Eiki. 'Okú Ne 'afio'i 'a e taha te Ne ui ke ngāue 'i he ngaahi tu'unga kotoa pē 'i Hono Siasí. Na'á Ne fili koe. . . . Na'e 'ikai ke fai ia 'e he tokotaha na'e ue'i fakalaumālie ke fokotu'u koe ki he uui'i ko 'eni koe'uhí ne nau sai'ia 'iate koe pe koe'uhí he na'a nau fie ma'ú ha taha ke fai ha ngāue pau. Na'a nau lotu pea ongo'i ha tali ke ui koe. . . ."

"Oku ui koe ke ke fakafongā'i 'a e Fakamo'uí. Ko ho lé'ó ke fakamo'oni 'o hangē ko Hono lé'ó, ko ho ongo nimá ke hiki hake 'o hangē ko Hono to'ukupú."

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, "Tu'u 'o Fua ho Fatongia," Liahona, Nōvema 2002, 76.

FEHU'I KA HOKÓ

"Oku ou fie fakaafe'i hoku ngaahi tokouá (cousins) ki he lotú, ka 'oku ou ilifia ná'a lotomahahi 'enau mātu'á. Ko e hā nai ha founa te u lava ai 'o vahevahe 'eku fakamo'oni mo hoku ngaahi tokouá?"

'Omai hōo talí, pea kapau 'e fie ma'ú, mo ha lá'i tā 'ata lelei kimu'a he 'aho 15 'o Sanuali 2015, ki he liahona.lids.org, 'imeili ki he liahona@ldschurch.org.

Kuo pau ke fakakau mai 'i hōo 'imeilí pe tohi 'a e ngaahi fakamatata ko 'eni mo e fakangofuá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fá'ele'i, (3) uóti pe koló, (4) siteiki pe vahefonuá, (5) hōo tohi fakangofuá, mo e fakamo'oni hingoa 'a hōo mātu'á kapau 'okú ke sí'i hífo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'imeilí) kae pulusi hōo talí mo e taá.

'E lava ke 'ētita'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fé'unga pe mahino.

Fai 'e Eletā
Jörg Klebingat
'O e Kau
Fitungofulú

Ko e Ngaahi Me'a Ne u Ako
He'eku Hoko ko ha

PAPI ULUI KEI TALAVOU

'I he'eku kau fo'ou mai ki he Siasí, na'á ku sio ki ha sīpinga ma'ongo'onga 'o e feilaulaú mei he to'u tupu 'e ni'hi 'i hoku uootí. Talu mei ai mo 'eku ako ha ngaahi lēsoni ma'ongo'onga lahi.

Ne u kau ki he Siasí 'i hoku ta'u 17. Na'e fakafe'iloaki au ki ai 'o fakafou 'i ha kau 'Amelika mei he 'apitanga fakakautau 'i hoku kolo tupu'angá 'i Siamane. Na'e 'ikai ha uooti lea faka-Siamane 'i hoku feitu'ú, ko ia na'á ku ma'ulotu ai mo e kau 'Ameliká 'i he 'apitanga fakakautau 'i he ki'i falelotu fakatahataha 'a e kau taú.

'I ha Sāpate 'e taha hili ha taimi nounou nai mei hoku papitaisó, he 'osi 'a e lotú, ne tu'u hake 'a e pīsopé 'o ne kole mai, "Kātaki pe 'e lava ke nofo mai heni e ngaahi mātu'a 'o e fānau ako semineli?" Na'á ne kole mai foki ke u kau mo au ki ai.

'I he'emaui toe pē 'i he falelotú mo e ngaahi fānau ko 'ení, mo e pīsopé, na'e talaange 'e he pīsopé 'oku ou lava mo au 'o kau ki he kalasi semineli 'i he ta'u fakaako hoko maí. Ka ne u ako au 'i ha 'apiako Siamane he feitu'ú ne kamata ia 'i ha houa 'e taha kimu'a pea kamata 'a e 'apiako faka-'Amelika ne ako ai e to'u tupu kotoa mei he 'apitanga fakakautau. Koe'uhí ke u ma'u ha taimi fe'unga ke u tulituli hifo ai ke u a'u kei taimi ki he'eku akó, na'e pau ai ke 'unuaki'i 'enau kalasi semineli ke fakahoko he 6:00 a.m., 'o vave 'aki ha houa 'e taha pe lahi ange mei he taimi angamaheni.

Na'e tuku mai ai 'e he Pīsopé ki he tokotaha kotoa ke nau pāloti pe te nau loto nai ke fakahoko 'a e feilaulau ko 'ení koe'uhí ka u lava 'o kau ki he kalasi. Tuai-e-kemo, kuo hiki kotoa hake e nima 'o e ngaahi mātu'á mo e fānau akó mo nau pehē, 'io.

Ko ha momeniti mātu'aki fakafiefia ia kiate au. Na'á ne ako'i mai ai ha lēsoni fekau'aki mo e feilaulaú. Na'e loto

Na'e talaange 'e he pīsopé ki he tokotaha kotoa pē ke nau pālōti pe 'e fakahoko 'a e seminelí 'i ha houa 'e taha kimu'a ka u lava 'o kau atu ki ai. Na'a nau loto kotoa ki ai.

lelei 'a e fānau
ako kei talavou ko
enī ke nau feilaulau'i 'enau
fiemālié—'o 'ikai 'i ha 'aho pē 'e taha

pe ko ha uike ka ki he toenga 'o e ta'u fakaakó kotoa—
koe'uhí pē ko ha papi ului fo'ou ne 'ikai si'i mei lava ke
kau 'i he seminelí.

'Oku ou kei hounga'ia pē 'i he'enu feilaulau, 'i he'eku
fakatokanga'i hono mahu'inga fau 'a e ta'u 'e taha ko ia
'o e seminelí ('i hono ako 'a e Tokāteline mo e Ngaahi
Fuakavá) ki he konga kimu'a 'o 'eku mo'uí 'i he Siasí. Ka
ne ta'e'oua 'a e seminelí ne 'ikai ke u mei ma'u ha taimi
lahi ke u fetu'utaki ai mo e Siasí tukukehe 'a e Sāpaté. Ko
ha teuteu'anga ma'ong'onga 'a e seminelí faka'ahó ki he
'alu 'o ngāue fakafaifekau. Na'e ako'i lahi ai au 'o kau ki
he 'ulungaanga lelei, pea 'ikai ko ia pē, kae faitāpuekina
ta'efa'alaua ai au 'i he'eku 'ilo ki he ongoongolelei mo e
ngaahi folofolá. 'Eke mai kiate au 'a e ngaahi veesi folofola
fakataukei 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá ne u akó,
pea te u kei 'ilo pē kinautolu. Na'e tokoni'i au 'e he ngaahi
'ausia ko 'enī ke u toe ofi ange ai ki he Tamai Hēvaní pea
mo tokoni'i foki au ke u fehangahangai mo e ngaahi pole
'o 'eku hoko ko e tokotaha Siasí pē 'e taha 'oku lea faka-
Siamane 'i hoku koló.

Fefolofolai mo e 'Otuá

Hili hono ikuna'i 'eku akó pea kimu'a peá u 'alu 'o
ngāue fakafaifekau, ne u fakakakato 'a e ngāue tu'upau
fakakautau. Lolotonga 'eku 'i he sōtiá, ne u akosope ai ha
tō'onga mo'ui kuó u kei tauhi mai 'o a'u ki he 'ahó ni: ke
u lotu ma'u pē.

'Oku 'ikai puli, 'a e 'ikai ke fu'u fakalaumālie ma'u pē 'a e
'ātakai 'i he sōtiá—'a e ngaahi loká, 'a e ngaahi fakatātaá, 'a
e talanoá, 'a e ngaahi faiva hele'uhila 'oku nau mamata ai 'i

he po'ulí. Ka ne u 'ilo te u 'alu 'o ngāue fakafaifekau.
Na'á ku lotu ke u tu'u ta'eue'ia. Na'e 'ikai ke u lotu ke
u hinga. Na'e 'ikai ke u lotu ke u tafia 'i he fakatamaikí.
Ko ia ne u fakatupulaki ai ha tō'onga mo'ui 'o e lotu 'i
hoku lotó 'i he taimi kotoa pē.

Ko e fē pē ha feitu'u ne u 'i ai—pe ko e lue mei he fale
ki he fale, hake mo hifo 'i he ngaahi mo'unga 'i he vaotaá,
tokoto 'i he ngaahi luo-malumu 'i he kolotaú, pe ako taú,
te u hū ki he Tamai Hēvaní 'i he lotu 'i ha fa'ahinga taimi
pē te u ma'u, 'i ha ngaahi miniti mo ha ngaahi houa 'i he
taimi 'e ni'ihí 'o fakataufolofola pe fefolofolai mo e Tamai
Hēvaní ke u lava 'o ofi kiate Ia mo kei mālohi pē. Ko e
taimi lahi, te u 'ohake pē ha fakamālō.

'Oku ou kei paotoloaki pē 'a e tō'onga mo'ui ko 'enī.
'Oku fakaenatula pē kiate au 'i he taimi 'oku ou faka'uli ai
ki ha feitu'u pe tangutu 'i ha pasi pe lue ki ha feitu'u, ke u
fakahoko ma'u pē ha lotu 'i hoku lotó pe te u "lotu ma'u
pē" 'o hangē ko ia 'oku talamai 'e he folofolá (vakai ange
ki he, 2 Nīfai 32:9). Ko ha tō'onga mo'ui lelei ia ke faka-
tupulaki 'i ha ta'u kei si'i.

'Oku tau 'ilo 'oku totonu ke tau lotu, ka 'oku 'ikai
'uhinga pē ia ki he tū'ulutui 'i ha momeniti 'i he pongi-
pongi pea 'i he po'ulí ke fakahōifua ki he Tamai Hēvaní.
'Oku totonu ke hoko 'a e lotú ko ha fakataufolofoloa
faitotonu, loloto, mo hokohoko ma'u pē ki ho'o Tamaí, 'a
ia, te ne tokoni'i koe ke ke toe ofi ange kiate Ia. 'E tokoni'i
koe 'e ha'o fakatupulaki 'a e tō'onga mo'ui ko 'enī 'o e lotú
ke ke fakafepaki'i kotoa e ngaahi 'ahi'ahi 'i he māmaní
(vakai ki he 3 Nīfai 18:15, 18). Ko ia, 'i he taimi 'okú ke
fononga ai mei he feitu'u A kia feitu'u B, pe ko ha taimi
pē 'okú ke 'ata'atā ai, fakakaukau ke fakasi'isi'i ho taimi
fanongo mūsiká pe pōpoaki telefoní (text) kae fakalahilahi
ange ho'o lotu 'i ho lotó.

Faka'aonga'i 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí 'i he Taimi Kotoa Pē

'I ho'o hokohoko atu ke lotu mo ako ki he ongoongo-
lelei, te ke 'ilo ai 'oku 'atā ma'u pē 'a e Fakalelei 'a Sisu
Kalaisí ma'au 'i he houa kotoa pē 'o e 'aho kotoa pē ke
tokoni'i koe ke ke "tauhi ma'u ai pē ha fakamolemole
'o [ho'o] ngaahi angahalá" (vakai ki he Mōsaia 4:11–12).
Te ke lava 'o fakataufolofola ki he Tamai Hēvaní ke ke
ngāue'aki 'a e mālohi ko 'enī pea fakama'a ma'u pē koe
'i ha fa'ahinga taimi, kae 'ikai 'i he Sāpaté pē, pe taimi
'okú ke 'alu ai ke vete ha ngaahi me'a lalahi ki he pīsopé.

'Oku 'uhinga mai 'a e 'Eikí kiate koe ke ke faka'aonga'i

faka'aho 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí kae lava ke ke ma'a mo taau, ongo'i 'a e Laumālié, pea 'ikai fetō'aki kae tataki tonu koe 'i he taimi hono kotoa pē. 'I ho'o faka'aonga'i 'a e Fakalelei 'i he 'aho kotoa pē, te ke lava ai 'o ma'u 'a e tāpuakí ni 'o tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi fehālaaki ne ke fakahoko 'i he kuohilí. 'Oku tokolahi 'a e to'u tupu 'oku nau ongo'i 'a e fakatomala ko iá 'i he'enau 'alu pē ki he pīsopé 'o tala ki ai e ngaahi faiangahala lalahí. Ka ko e fakatomalá 'oku mahulu hake ia 'i ai. 'Oku 'uhinga ia ko e faifeinga faka'aho ma'u pē 'i he loto fakatōkilalo mo fa'a lotu ke (1) ako 'a e folofolá, tautautefito kiate kinautolu 'oku faiako kau ki he Fakalelei 'a Kalaisí, peá ke toki (2) ako leva 'a e founga ke faka'aonga'i ia 'i ho'o mo'uí 'i he 'aho kotoa pē. 'Oku 'uhinga pehē ia. Tuku ke 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'i he 'aho kotoa pē ko e me'a ia 'okú ke fie ma'ú—ke ke toe lelei ange 'i he 'ahó ni mei he 'aneafi. 'Oua mu'a na'á ke tuku ke hanga 'e he 'ahi'ahí 'o teke'i koe ke ke vāmama'o mei ho'o Tamai Hēvaní 'aki hono

Fakalelei 'i he 'aho kotoa pē, 'i he taimi kotoa pē. Hangē ko e lau 'a e 'Aposetolo ko Paulá, “[Sivisivi'i] 'a kimoutolu” (2 Kolinitō 13:5). Ka 'i ho'o ako pē fekau'aki mo e Fakalelei mo e founga hono faka'aonga'i, te ke 'ilo ai ta 'okú ke lava pē 'o ongo'i 'a e 'ofa 'a e 'Eikí neongo ho ngaahi tōnounou.

'Ai ke mahino ho tu'unga totonú, pea mahino kohai 'a Kalaisi mo e me'a na'á Ne fai ma'aú. Pea fakataha'i leva 'a e ongo me'á fakatou'osi kae lava ke ke ma'a 'i he taimi hono kotoa pē pea ma'u ha loto falala kiate koe mo e Tamai Hēvaní pea mo e Fakamo'uí. Pea te ke toki lava leva 'o ongo'ingofua ho mahu'inga fakatāutahá mo e loto-falala fakatāutahá.

Ne u ako 'a e ngaahi me'á ni 'i he'eku hoko ko ha papi ului kei talavou, pea kuo nau tāpuekina lahi 'eku mo'uí. 'I ho'o feilaulau, ako mo faifeinga ke nofo ki he Tamai Hēvaní, te Ne faitāpuekina ai foki koe. 'Oua na'á ke teitei fō'i! ■

'Oku 'atā 'a e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí ma'au 'i he houa kotoa 'o e 'aho kotoa pē.

ngaohi koe ke ke ongo'i 'okú 'ikai ke ke lelei fe'unga, pea 'oku lelei ange 'a e ní'hi kehé ia—'o hangē leva 'oku faka'alí'ali atu pē e Fakalelei ia 'a e Fakamo'uí mo 'Ene 'ofá mo hono fakahokó 'i mu'a 'iate koe ka 'oku taukakapa fau. 'Oku 'ikai ke mo'oni ia. 'Oku 'ofeina koe 'e he Tamai Hēvaní 'i ha tu'unga pē 'okú ke 'i ai, kaekehe, kuo pau *ma'u pē* ke hokohoko atu ho'o faifeinga ke tauhi 'a e ngaahi fekaú mo faka'aonga'i 'a e

Fakalalakalaka Fakatāutahá ‘i HE‘EKU ‘AKAU FĀMILÍ

Ko au pē mo hoku tokouá ‘i hoku fāmilí ‘okú ma kau ki he Siasí—
‘i he anga ia ‘ēku fakakaukáu kimú‘a pea kamata ‘ēku ngāue ki
he‘ēku hisitōlia fakafāmilí.

Fai ‘e Raisa Marcondes

Ne u fa‘a tautoloi ma‘u pē hono fakahoko ‘ēku tohi hohokó. Ka na‘e tākiekina au ‘e he‘ēku holi ke u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau ke u fokotu‘u ai ha ngaahi taumu‘a ke teuteu‘i au ke u hoko ko ha faifekau lelei ange. ‘I he tokoni mai hano ue‘i fakalaumālie ‘o ha pīsope, ne u fakakaukau ai ke u kamata ngāue ‘i he‘ēku Fakalalakalaka Fakatāutahá. Kimú‘a pea u lava ‘o ikuna‘i ha ngaahi taumu‘a pau mo ha ngaahi ngāue lelei, ne u fie ma‘u ke u tokanga ki he tohi hohokó. Ko ia ne u ngāue leva ki ai.

‘Oku ou ‘ilo ne tataki au ‘e he Laumālié, koe‘uhí ‘i ha pō Sāpate ‘e taha, hili pē ia ha houa ‘e tolu ‘ēku ngāué, na‘e hoko ha me‘a fakaofu.

‘I he‘ēku kamata pē, ne u manatu‘i hake na‘e kōvana ‘ēku kui tangata tolú ‘i he siteiti ‘o ‘Amasoná, ‘i Palāsila. Ko ia ne u fakahū hono hingoá ki he founga kumi he ‘initaneti, pea ne u ‘ohovale, ne u ma‘u ‘i ha peesi he Wikipedia fekau‘aki mo ‘ēku kui tangata tolú mo e kui fefine tolú fakatou‘osi. Ne tuaiekemo ‘ēku fakatokanga‘i ‘iate kinaua ‘a e ngaahi talēniti mo e ngaahi me‘afoaki ‘oku ou ma‘u, pea kamata ke u ongo‘i māfana ‘i hoku lotó. Ka na‘e lahi ange ‘a e ngaahi me‘a ke fekumi ki ai.

‘I he‘ēku vakai holo ‘i he ngaahi fehokotaki‘anga ‘i he peesi, ne u fakatokanga‘i ha taha ‘iate kinautolu ‘oku pehē “‘akau fāmilí.” Ne u lomi‘i ia, pea ne u ‘ilo ai ha ngaahi va‘ava‘a ‘o hoku fāmilí ne ‘ikai te u lavelave‘iloa. Ka ko e me‘a na‘á ne tohokaki‘i lahi taha ‘ēku tokangá ko e hingoa e tokoua ‘o ‘ēku kui fefine uá, ko Losalina Mealesi, ‘a ia na‘á ne nofo ‘i Tutá.

Na‘á ku fakaofu ai. Ne u pehē ‘e au ko au pē mo hoku tuonga‘ané ‘okú ma kau ki he Siasí. ‘Oku toe ‘i ai nai ha ní‘ihi kehe ‘i hoku fāmilí ne kau ki he Siasí? ‘I he‘ēku lomi‘i hono hingoá, ne u vakai ki ha fehokotaki‘anga ki ha peesi Feisipuka, ko ia ne u fetu‘utaki ki ai. Ne u ma‘u ha tohi meiate ia ‘i loto ‘i ha ‘aho pē ‘e ua, ‘o ne fakapapau‘i mai ‘okú ma fāmilí pea ‘okú ne kau foki mo ia ki he Siasí.

Na‘á ku ongo‘i hounga‘ia mo‘oni ki he Tamai Hēvaní ‘i he‘ēku lava ‘o ongo‘i ‘a e fu‘u fiefia lahi ko ia ne u ongo‘i ‘i he mōmeniti ko iá.

Ne hokohoko atu ‘ēku fekumi ki he‘ēku ngaahi kui kuo pekiá, pea ne fai tāpuekina au ‘e he Tamai Hēvaní ‘aki ha ngaahi hingoa fakafāmilí lahi ke u lava ‘o ‘ave ki he tempalé. Ka na‘á Ne toe tokoni‘i foki au ke u ‘ilo ha ní‘ihi hoku fāmilí ‘oku nau kei mo‘ui mo faivelenga ‘i he ongoongolelei ‘a Sīsū Kalaisi kuo toe fakafoki mái. Na‘e ‘ikai mei hoko ‘eni ka ne ta‘e‘oua ‘a e Fakalalakalaka Fakatāutahá, ngāue ‘i he hisitōlia fakafāmilí, pea mo ‘ēku holi ke u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. ■

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘u ‘i Manau, Palāsila.

Fai 'e 'Eletā
 Marcus B. Nash
 O e Kau Fitungofulú

Folofola ma'a Sipenisā

"Oku ou manako he lau 'a e folofolá, Tupulaki ai hoku laumāliē, Mo 'ēku fakamo'oni" (Tohi Hiva 'a e Fānaú, 66).

I he'ema mali pē mo hoku uaiifí, ne fakalotolahi'i 'e Palesitēni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985) 'a e kā-ingalotu 'o e Siasí ke nau lau 'a e folofolá 'i he 'aho kotoa pē mo honau ngaahi fāmilí. Ne ma loto ke mau muimui ki he palōfitá, ko ia ne ma fakakaukau ke ma fakahoko fakataha ia ko ha ongo mātu'a pea toki fakahoko fakataha leva mo 'ema fānaú 'i he kaha'ú.

Hili ha ngaahi ta'u mei ai, ne fakatokolahi homa fāmilí 'aki ha fānau 'e toko nima, kau ai 'ema si'isi'i tahá, ko Sipenisā.

I he taimi ne ta'u ono ai 'a Sipenisā, ne ma ki'i mavahe mo hoku uaiifí 'i ha ngaahi 'aho pea ne 'omi ai ha tauhi (babysitter) ke nofo mo e fānaú. I he'ema foki mai ki 'apí, ne u tangutu hifo mo Sipenisā peá u 'eke atu ki ai pe na'e fēfē lolotonga 'ema mavahé.

Na'a ne talamai kiate au na'e 'ikai te ne lava 'o mohe. I he'eku fehu'i ange pe ko e hā e 'uhinga ne 'ikai lava ai 'o mohé, na'á ne fakakaukau ki ai peá ne pehē mai 'oku 'ikai te ne 'ilo ia 'e ia.

Hili iá ne fakatahataha mai homau fāmilí 'i he efiafi ko iá ke kamata 'emau lau Tohi 'a Molomoná.

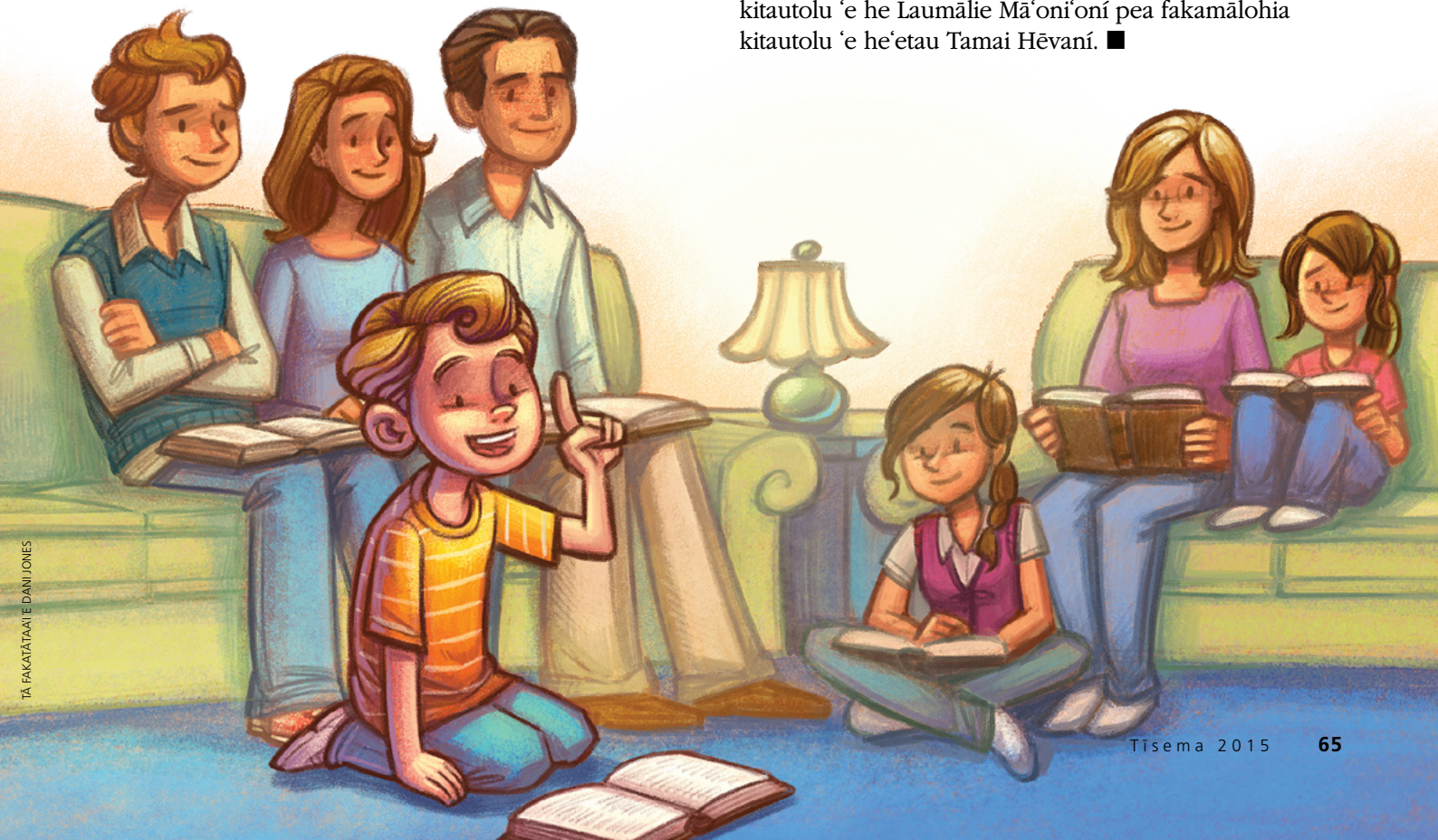
Fakafokifā kuo ofongi hake 'e Sipenisā, "Tā ko hono 'uhingá ia!" Ne u 'eke atu pe ko e hā 'ene 'uhingá. "Ko hono 'uhinga ia ne 'ikai ai ke u lava 'o mohe lelei 'i he po'ulí."

Na'á ku 'eke ange, "Ko e hā hā ne 'ikai ai ke ke lava 'o mohé?"

"Na'e 'ikai te mau lau 'a e folofolá 'i he po'ulí lolotonga ho'omo 'alú, pea 'oku ou sai'ia 'i he ongo 'oku ou ma'u mei he folofolá."

Ne 'ilo 'e Sipenisā 'oku hanga 'e hono lau 'o e folofolá 'i he 'aho kotoa 'o 'omi 'a e nonga, fiamālie, mo e tākiekina 'a e Laumālie Mā'oni'oni.

'Oku tau lava 'o ako ke 'ofa 'i he folofolá 'i he taimi 'oku tau lau faka'aho aí. I he'etau fai iá, 'e tākiekina kitautolu 'e he Laumālie Mā'oni'oni pea fakamālohia kitautolu 'e he'etau Tamai Hēvaní. ■

Fai 'e 'Eletā David A. Bednar

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo
'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko ha Lēsoni mei he'eku Tamaí

Ne u ako ha lēsoni ma'ongo'onga mei he'eku tamaí fēkau'aki mo e mafai mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí.

Na'á ku tupu hake 'i ha 'api ne 'i ai ha fa'ē faivelenga mo ha tamaí lelei. Na'e 'ikai ke kau 'eku tangata'eikí ki he Siasí ka na'á ne kei ha'u pē ki he ngaahi fakataha'anga 'a e Siasí mo homau fāmīlī. Na'á ne faiako 'i he timi kilikiti homau uōtí mo tokoni ki he ngaahi 'ekitivití 'a e Sikautí.

Ne tu'o lahi 'eku 'eke 'i he uike takitaha ki he'eku tangata'eikí 'i he'eku kei tamasií pe 'e papitaiso fakakū.

Na'e tali mai 'e he'eku tamaí 'i he taimi kotoa pē, "Tēvita, te u kau ki he Siasí 'i he taimi te u 'ilo'i ko e me'a totonu ia ke faí."

'I ha Sāpate 'e taha ne u 'eke ai ki he'eku tangata'eikí pe ko 'afē nai 'e papitaiso aí. Na'á ne malimali pē peá ne fehu'i mai kiate au. "Tēvita, 'oku ako'i homou siasí na'e 'ave 'a e lakanga fakataula'eikí mei māmani he kuonga mu'á pea toe fakafoki mai ia 'e ha kau talafekau fakalangi. Kapau 'oku ma'u mo'oni 'e ho'o siasí 'a e lakanga fakataula'eikí, ko e hā 'oku tokolahi ai e kakai tangata 'i homou Siasí 'oku tatau pē 'enau fakahoko honau fatongia fakataula'eikí mo e kakai tangata ko ia 'i homau siasí?"

Na'e hē 'eku fakakaukau. Ne 'ikai ha'aku tali ki he'eku tangata'eikí.

Ne u 'ilo'oku totonu ke makehe ange 'a e kakai tangata 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he kakai tangata kehé. 'Oku totonu ke 'oua na'a ngata pē 'i hono ma'u 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'a e mafai 'o e lakanga fakataula'eikí ka ke nau faivelenga foki mo mo'ui taau ke faka'aonga'i e mālohi 'o e 'Otuá.

Ne u fakapapau'i ai 'a e 'ikai ke u teitei loto ke u hoko ko ha sippinga kovi ki he'eku tamaí. Ne u loto ke u hoko ko ha tamasi'i lelei. Ko e finangalo ia 'o e 'Eikí kiate kitautolu kotoa 'oku tau ma'u 'a e lakanga fakataula'eikí ke tau anga faka'eieiki, anga mā'oni'oni, pea hoko ko ha tamaiki tangata lelei 'i he taimi kotoa pē, pea 'i he feitu'u kotoa pē.

Hili ha ngaahi ta'u lahi mei ai na'e papitaiso 'eku tamaí. Ne u ma'u 'a e faingamālie ke u foaki kiate ia

'a e Lakanga Taula'eiki Faka-'Ēloné mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí. Ko e taha 'o e ngaahi 'ausia ma'ongo'onga 'o 'eku mo'uí ko 'eku vakai ko ia ki he'eku tangata'eikí 'okú ne ma'u 'a e mafai mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. ■

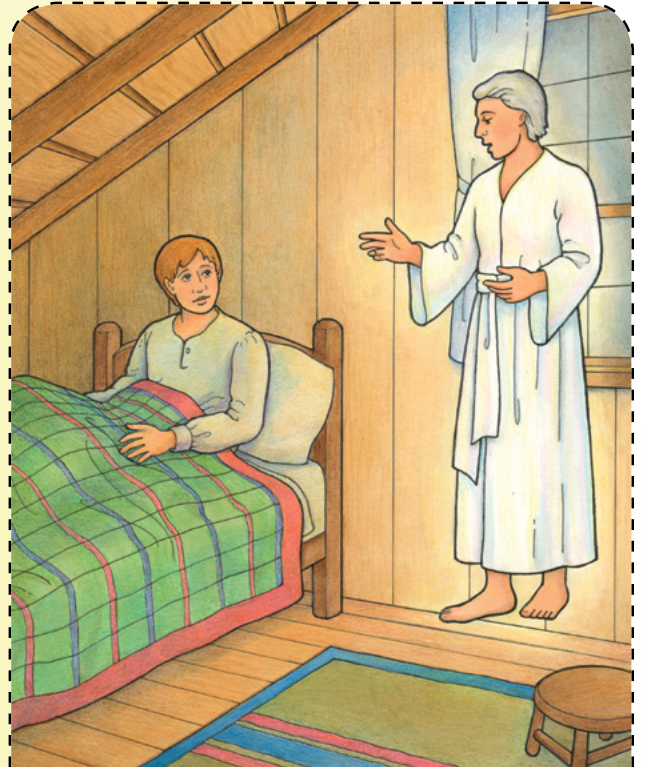
TA FAKATA'AI 'E DILLEEN MARSH

Ko e Tohi 'a Molomoná, ko ha Me'a'ofa mei he Tamai Hēvaní

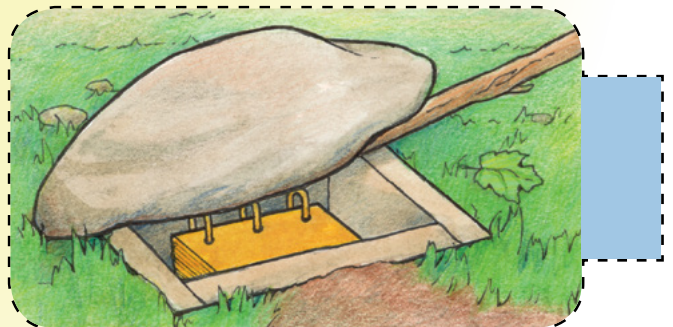
Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:29–35, 42–54, 59–60

Siosefa Sāmita

'Āngelo ko Molonái

Kosi e fakatātā 'o e kakai ko eni mei he folofolá pea fakapipiki pe tepi'i kinautolu ki ha kaatipooti, pepa fefeka, fanga ki'i kofukofu pepa iiki, pe fanga ki'i va'akau. Fa'o kinautolu 'i ha sila pe milemila, fakataha mo e lau'i pepa 'oku lisi ai e ngaahi potu-folofolá.

Ko e Efiāfi Kimu'a he Kilisimasí mo e Fāмили Kotopá

*Na'á ma mā'u mo Melesela
ha me'a'ofa pē 'e taha. Te ma
vahevahe fēfē nai ia?*

Fai 'e Honney Thalia Cabel Losno

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

“Ko e me'a 'i ho'omou fai ia ki ha taha 'oku kiji'i si'i hifo 'i hoku kā-ingā ni, ko ho'omou fai ia kiate au' (Mātiu 25:40).

Ihe efiafi kimu'a e Kilisimasí ne 'i ai ha me'a'ofa pē 'e ua 'i lalo he'emaui ki'i 'akau Kilisimasí. Ko e taha ma'a hoku ki'i tuofefine ta'u ua ko Meleselá, pea taha ma'aku. Na'a mau fusimo'omo fakapa'anga, pea talamai 'e he Fine'eikí ko e me'a pē ia ne mau ma'ú.

'I he pō ko iá ne lau ai 'e he Fine'eikí ha talanoa mei he *Liahoná* fekau'aki mo e Kilisimasi hala me'a'ofá. Ne u ongo'i fiefia mo nonga lolotonga 'ene lau iá. Ta 'oku 'ikai ko ha fu'u loko me'a e taha pē 'a e me'a'ofá ia. Ne pehē mai leva 'e he Fine'eikí, “Fēfē kapau te tau 'alu 'o 'ave ha ngaahi me'a'ofa ki ha fāmili 'i he uōtí kae 'oua te tau va'inga keimi 'o hangē ko ia ne tau fa'a fai 'i he Efiafi Kimu'a he Kilisimasí?”

“Ka ko e hā te tau 'ave ma'anau-tolú?” ko 'eku fehu'í atu ia.

“Oku 'i ai pē ha kiji'i me'a ke tau vahevahe.”

Ne u sio atu ki he ongo me'a'ofa 'e uá, pea ki he fakatātá 'o Sisū 'i he holisí. “Oku ou tui na'e mei vahevahe 'e Sisū 'a e me'a na'á Ne ma'ú.”

Ne mau lotua pe ko e fē e fāmili te mau 'a'ahi ki aí. Ko e tokolahí 'o e ngaahi fāmili ne mau 'iló na'e 'ikai ha'anau me'a 'e ma'u he ta'u ko iá. Hili 'emaui lotú, ne mau ongo'i hangē 'oku totonu ke mau 'a'ahi ki he fāmili Kotopá. Na'e 'i ai 'enau fānaui 'e toko tolu, pea ne toki mole 'a e ngāue 'a e tangata'eikí.

Ne mau ō ki he falekoloá 'o fakatau mai ha *panetón* (ko ha fo'i mā ki he ngaahi 'aho mālōlō), moa ta'o,

mo ha fanga ki'i me'a'ofa 'e tolu. Ne mau fiefia 'i hono fili kinautolú. Na'e faka'aonga'i kotoa 'e he Fine'eikí 'a e pa'anga na'á ne ma'ú, fe'unga mo ha *sōlesi* faka-Pelū 'e 30 (tatau mo e U.S. \$10).

Ko 'emaui maaú pē, ne mau fakau'uli atu leva ki he 'api 'o e fāmili Kotopá. Ne u puke 'a e nima 'o Meleselá lolotonga 'emaui lue atu ki he matapaá.

Ne sio mai 'a Sisitā Kotopa kiate kimaui tolu peá ne hū mai kitu'a ke fā'ofua mai kiate kimaui tolu. “Me'a fakafiefia mo'oni! Hū mai! Mou tangutu hifo hena” ko 'ene leá mai ia. 'I he'emaui lue atu ki lotó, na'á ne kuku e nima 'eku Fine'eikí mo tāta'i hono umá. Na'á ne talamai, “E fiefia lahi 'a Lolenitō mo e tamaiki fefiné ke sio kiate kimoutolu.”

Na'e 'uli 'aupito 'a e faliki 'o e falé 'i loto. Na'e 'ikai ha 'uhila, ka ko e te'elango pē. Ne u faka'ofa'ia 'i he fāmili Kotopá. Ne u faka'amu ange mai na'e lahi ange 'emaui tokoni kiate kinautolú. Ka na'e hangē na'e muna pē ki he Fine'eikí 'a e 'ulí ia pe ko e te'elangó. Na'á ne fiefia pē ke 'i ai mo Sisitā Kotopa.

“Ne mau omi pē ke talamonū atu kiate koe ke ke *ma'u ha Kilisimasi*

Fiefia! 'Oku ou fiefia pē he'eta kungāme'á,” ko e Fine'eikí ange ia. Na'á ne foaki ange 'a e me'atokoní mo e me'a'ofá kia Sisitā Kotopa, 'a ia na'á ne fiefia 'aupito mo fakamālō mai.

Ne lele mai 'a Lolenitō, Mateline, mo Lākulu mei he loki 'e tahá ke fakalea mai. Ne fakasiosio atu 'a Meleselá 'i hoku ve'e va'é mo mali-mali pē. Na'á ne kata pē he taimi ne 'ai ai 'e Lolenitō hono matá ke fakaolí. Tuai-e-kemo ne fetalanoa'aki e tokotaha kotoa, tau'aki hua mo kakata.

Ne u fakakaukau, “Oku lelei ange eni ia 'i he va'inga keimí.” Ne u fiefia ne mau omi. Na'e 'ikai mahu'inga ia pe na'e si'isi'i e me'a ke mau vahevahe. Pea na'e 'ikai mahu'inga ia pe na'e 'uli e falikí. Na'e 'ikai ko e Kilisimasí 'a e me'a ne mau ma'ú. Ka ko 'emaui fakatahá na'e mahu'ingá.

'I he'emaui mateuteu ke mau mavahe maí, ne mau toe fe'iloaki mo Sisitā Kotopa. Na'á ne pehē mai, “Mālō 'aupito.” Na'e tetetete hono le'ó, pea ne u lava 'o vakai atu ki he lo'imata 'i hono fofongá. Ne u tu'u 'ete hake 'o 'uma atu ki he fofonga 'o Sisitā Kotopá.

Ne u pehē atu, “Feliz Navidad.” ■
'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Pelū.

Pāsolo ‘o Hono Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí

*‘Oku ‘uhinga ki he hā ‘a
e fō‘i lea ko e Fakafoki Mai
‘o e Ongoongoleleí?*

Fai ‘e Heidi Poelman

Makatu‘unga ‘i ha talanoa mo‘oni

*“He kuó u foaki kiate koe ‘a e
ngaahi kī mo e mālohi ‘o e lakanga
fakataula‘eikí, ‘a ia kuó u fakafoki
mai ai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē”
(T&F 132:45).*

The foki ‘a ‘Ana ki ‘api mei he lotú,
Ina‘á ne manatu‘i ‘a e kī‘i la‘ipepa
ne ‘oange ‘e he‘ene faiakó. “Mami,
‘okú ke ‘ilo ha me‘a! ‘Oku ou lea
‘i he Palaimelí ‘i he Sāpate kaha‘ú.”

Ne pehē ange ‘e he Fine‘eikí,
“Sai tama.” “Ko e hā ho‘o tefitó?”

“Oku ou lea fekau‘aki mo
hono Toe Fakafoki Mai ‘o e
Ongoongoleleí. Ka ‘oku ‘ikai ke
u fakapapu‘i hono ‘uhingá.”

Ne pehē ange ‘e he Fine‘eikí,
“Oku ‘uhinga e Toe Fakafoki mai ‘o
e Ongoongoleleí ki hono toe ‘omi ‘e
he ‘Otuá, pe toe fakafoki mai, ‘a e
me‘a kotoa pē ‘okú ne finangalo ke
ma‘u ‘e Hono Siasí.” “Na‘á ne ‘omi
‘a e ngaahi temipalé, lakanga faka-
taula‘eikí, papitaisó, pea mo e me‘a-
foaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní ‘o
fakafou mai ‘i he Palōfita ko Siosefa
Sāmitá. Ka ne ta‘e‘oua hono Toe

Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí,
ne ‘ikai mei ‘i ai ha Siasí!”

Ne kamokamo pē ‘a ‘Ana. “Oku
ou tui kuo mahino. Ka ‘oku ‘ikai
ke u tui te u lava ‘o fakamatala‘i
‘o hangē ko ia ne ke toki faí.”

Ne talaange ‘e he Fine‘eikí he‘ena
a‘u ki ‘apí, “Fēfē ‘eni.” “Ha‘u heni.”

Ne muimui atu ‘a ‘Ana ‘i he‘ene
Fine‘eikí ki he loki fakafāmilí. Ne
nau kamata fokotu‘utu‘u ‘anepō
ha pāsolo, pea kei movetevete
‘a e ngaahi kongokongá ‘i ha ki‘i
tēpile si‘isi‘i.

“Fakakaukau ki he ongoongoleleí
hangē ha pāsolo kuo kakató.” Ne to‘o
hake ‘e he Fine‘eikí ha kongá ‘e taha.
“Na‘e ‘i māmani ‘a e kongokonga ‘o
e fakatātaá ‘i ha ngaahi taimi kehe-
kehe. Ka ‘i he hili e pekia ‘a Sīsū mo
e Kau ‘Aposetoló, ne mole pe lilii ‘a
e ngaahi mo‘oni lahi ‘o e ongoongo-
leleí. ‘Oku fie ma‘u ke fakafoki mai
‘a e ngaahi kongokonga ‘o e mo‘oni
ko iá.”

“Ko e hā leva e me‘a ne hokó?”
Ne fetongitongi ‘e ‘Ana e ngaahi

kongokonga ne te‘eki ai fakapipiki.

“Hili ha ngaahi ta‘u lahi mei ai ne
ui ‘e he ‘Otuá ha ki‘i tamasi‘i ngoue
kei talavou ke ‘omi kotoa ‘a e ngaahi
kongokongá ‘o fokotu‘utu‘u lelei
kinautolu, ‘o hangē ko e taimi na‘e
‘i he māmani ai ‘a Sīsū. ‘Okú ke
pehē ko hai ia?”

“Siosefa Sāmita!” ko ‘Ana ia, mo
‘ene mamali pē. “Oku ou tui ‘oku
kamata ke mahino kiate au.” Na‘e
talanoa ‘a ‘Ana mo ‘ene Fine‘eikí ‘o
kau kia Siosefa Sāmita mo e ngaahi
kongokonga kehekehe ‘o e ongo-
ongoleleí ne fakafoki mai ‘iate ia
‘e he ‘Otuá.

Na‘e hiki ‘e ‘Ana mo akoako
‘ene leá ‘i he toenga ‘o e uiké. Na‘á
ne lotu ki he Tamai Hēvaní ke ne
ma‘u ha lototo‘a mo vahevahe ‘ene
pōpoakí ‘i he Palaimelí.

‘I he a‘u ki he taimi ke fakahoko
ai e lea ‘a ‘Aná ‘i he Sāpaté, na‘á
ne tu‘u hake, mihi‘i ‘ene mānavá,
peá ne puke hake ha pāsolo ‘i he
palakipoé ke mamata ki ai ‘a e toko-
taha kotoa. Ne fakataha kotoa ‘a e

PALŌFITĀ 'O E ONGOONGOLELEI KUO TOE FAKAFOKI MAÍ

“Na’e hoko ‘a Siosefa Sāmita . . . ko e me’angāue ‘i he to’ukupu ‘o e ‘Otuá ‘i hono ‘omi ‘o e folofola toputapú, tokāteline ne molé, mo e fakafoki mai ‘o e lakanga fakataula’eiki.”

‘Eletā Neil L. Andersen ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposestolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uā, “Siosefa Sāmita,” *Liahona*, Nōvema 2014, 28.

ngaahi kongokonga ‘i he pāsóló.

“I he taimi fuoloá, ne ‘i māmani ai e ngaahi kongokonga mahu’inga ‘o e ongoongoleleí. ‘I he taimi ne pekia ai ‘a Sisū mo ‘Ene Kau ‘Aposestoló, ne mole ‘a e ngaahi kongokonga ‘e ni’ihi.” Ne to’o ‘e ‘Ana ha ngaahi kongokonga ‘e ni’ihi ‘o e pāsóló ‘o tuku hifo ki lalo. “Pea ui leva ‘e he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi

‘a Siosefa Sāmita ko ha palōfita ia ke fakafoki mai ai ‘a e ngaahi kongokonga ‘o e ongoongoleleí ne molé. ‘Oku ui ‘eni ko hono Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí? Na’á ne to’o hake ha konga ‘o e pāsóló ke fakahāhā ki he Palaimelí. Ne tohi ‘i mui e fakalea “mālohi ‘o e Lakanga Fakataula’eiki.”

Pea toki faka’alí’alí leva ‘e ‘Ana ‘a e toenga ‘o e ngaahi kongakongá.

Na’á ne lau kotoa e ngaahi lea ‘i he kongokonga takitaha kimu’a pea ne fokotu’u ki honau tu’u’anga takitaha ‘i he pāsóló. “Ko ha palōfita mo’ui . . . kau ‘Aposestolo ‘e toko hongofulu mā ua . . . ngāue fakatemi-pale ma’á e ngaahi fāmili ta’engatá . . . papitaiso ‘i he fakaukú . . . hilifakinima ke ma’u e me’afuaki ‘o e Laumālie Mā’oni’oni.”

Ne pukepuke hake ‘e ‘Ana ‘a e pāsóló kuo kakato. “Ko ‘eni kuo tau ma’u kotoa ‘a e ngaahi kongokonga ‘o e ongoongoleleí. ‘Oku ‘uhinga ia ‘oku tau lava ‘o vakai atu ki he founga ‘e lava ke tau toe fiefia mo nofo fakataha mo e Tamai Hēvaní ‘i ha ‘aho. ‘Oku ou hounga’ia koe’uhí ko hono Fakafoki Mai ‘o e Ongoongoleleí. ‘I he huafa ‘o Sisū Kalaisí, ‘ēmeni.” ■

‘Oku nofo e tokotaha ‘okú ne fai e talanoá ‘i Tutā, USA.

'E Toe Hā'ele Mai 'a Sīsū Kalaisi!

Fai 'e Erin Sanderson

The Kilisimasí, 'oku fakamanatua ai 'e he kakai kotoa 'i he māmaní e 'alo'i hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí. 'E 'i ai ha 'aho te tau fakamanatua ai ha toe 'aho faka'ofa'ofa ia 'e taha—ko e Hā'ele 'Anga Uá, 'i he taimi 'e toe liuaki mai ai 'a Sīsū ki he māmaní! Kuo ako'i mai 'e he kau palōfitá 'a e me'a 'e hoko kimu'a pea toe hā'ele mai 'a Sīsú. Ko e taha 'o e ngaahi me'a ko iá ko hono malanga'i ko ia 'o 'Ene ongoongoleléi ki he funga 'o e māmaní kotoa.

'Oku tokoni'i kitautolu 'e he tui ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí ke tau ongo'i nonga,

neongo e taimi 'oku ngali fakailifia ai e me'a 'oku hoko he māmaní. Ne tala 'e Sīsū, "Oku ou tuku 'a e melinó

kiate kimoutolu, ko 'eku melinó 'oku ou foaki kiate kimoutolú: 'oku 'ikai hangē ko e foaki 'a māmaní, 'a 'eku foaki kiate kimoutolú. 'Oua na'a mamahi homou lotó, pea 'oua na'a manavahē ia" (Sione 14:27).

'I ho'o fakakaukau fekau'aki mo Sīsū 'i he Kilisimasi ko 'ení, manatu'i te Ne toe foki mai 'i ha 'aho, 'o 'ikai ko ha pēpē ka ko e Tu'i 'o e Ngaahi tu'i. Pea 'e toki 'ilo 'e he tokotaha kotoa ko Ia 'a e 'Alo 'o e 'Otuá pea mo e Fakamo'ui 'o e māmaní! ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i Tutā, USA.

AKO LAHI ANGE

'I he foki mai 'a Sīsú, te Ne pule 'i he māmaní 'i ha ta'u 'e 1,000. 'E ui 'a e taimi ko ení ko e Nofo Tu'i. Lolotonga 'a e Nofo Tu'i, 'e mā'oni'oni lahi 'a e kakai pea 'ikai lava 'e Sētane 'o 'ahī'ahī kinautolu. 'E 'ikai ha mamahi, pea ko kinautolu ko ia 'oku muimui kia Kalaisí te nau ongo'i 'a e nonga mo e fiefia.

TALANOA FAKAFĀMILÍ

Ko e mata'ikoloá ko ha me'a 'oku makehe mo mahu'inga fau. Lau 'a e Siosefa Sāmita—Mātiu 1:36–37. Talanoa fekau'aki mo e founga hono tokoni'i kitautolu 'i he taimi 'oku tau "mata'ikoloa'aki" e folofola 'a Kalaisí ke tau mateuteu ki He'ene Hā'ele 'Anga Ua maí. Te tau ma'u 'i fē 'a 'Ene ngaahi folofolá?

Hivá: "O Ka Ne Ka Toe Ha'u" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 46)

Folofolá: Sione 14:27

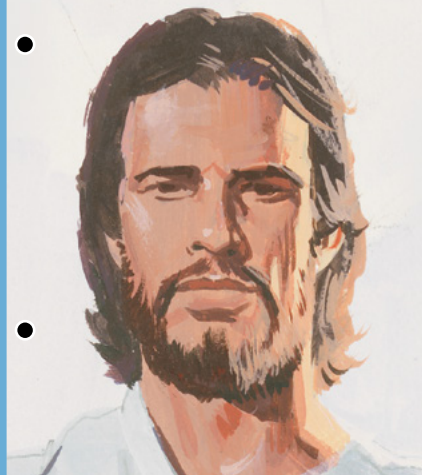
Vitioó: Vakai ki he Biblevideos.org ke mamata 'i he "Glad Tidings of Great Joy: The Birth of Jesus Christ."

TE U LAVA 'O MATEUTEU

Fa'u ha kii tohi ke fakamanatu kiate koe e ngaahi founga te ke lava ai 'o teuteu 'i he taimi ni ki ha toe ha'ele mai 'a Sisu.

Kosi pea fakatahataha 'a e kati. Tui pea nono'o ha kii afo 'i he ongo fo'i avá.

Te u Lava 'o Mateuteu
Ki Ha Toe Hā'ele Mai 'a Sisu

Te u lava 'o lotu he 'aho kotoa pē.

Te u lava 'o lau e folofolá.

Te u lava 'o tauhi 'eku ngaahi fuakava 'i he papitaisó.

TOKONI FAKAFOLOFOLÁ

Ko 'eni 'a e ngaahi founga 'e tolu 'e lava ai ke mahino ange kiate koe 'a e folofolá:

1. Kimu'a pea kamata ho'o lau folofolá, lotu ki he Tamai Hēvani 'o kole ha tokoni 'i hono fakamahino'i ia kiate koé.
2. Ki'i fakakaukau ki he me'a na'a ke laú.
3. Vahevahe ki ha taha fekau'aki mo e me'a na'a ke ako mo ongo'i, pea hiki ia 'i ho'o tohinoá.

Te u lava 'o talangofua ki he ngaahi fekau.

Te u lava 'o muimui ki he palofita.

Ko e Talanoa 'o e 'Alo'í

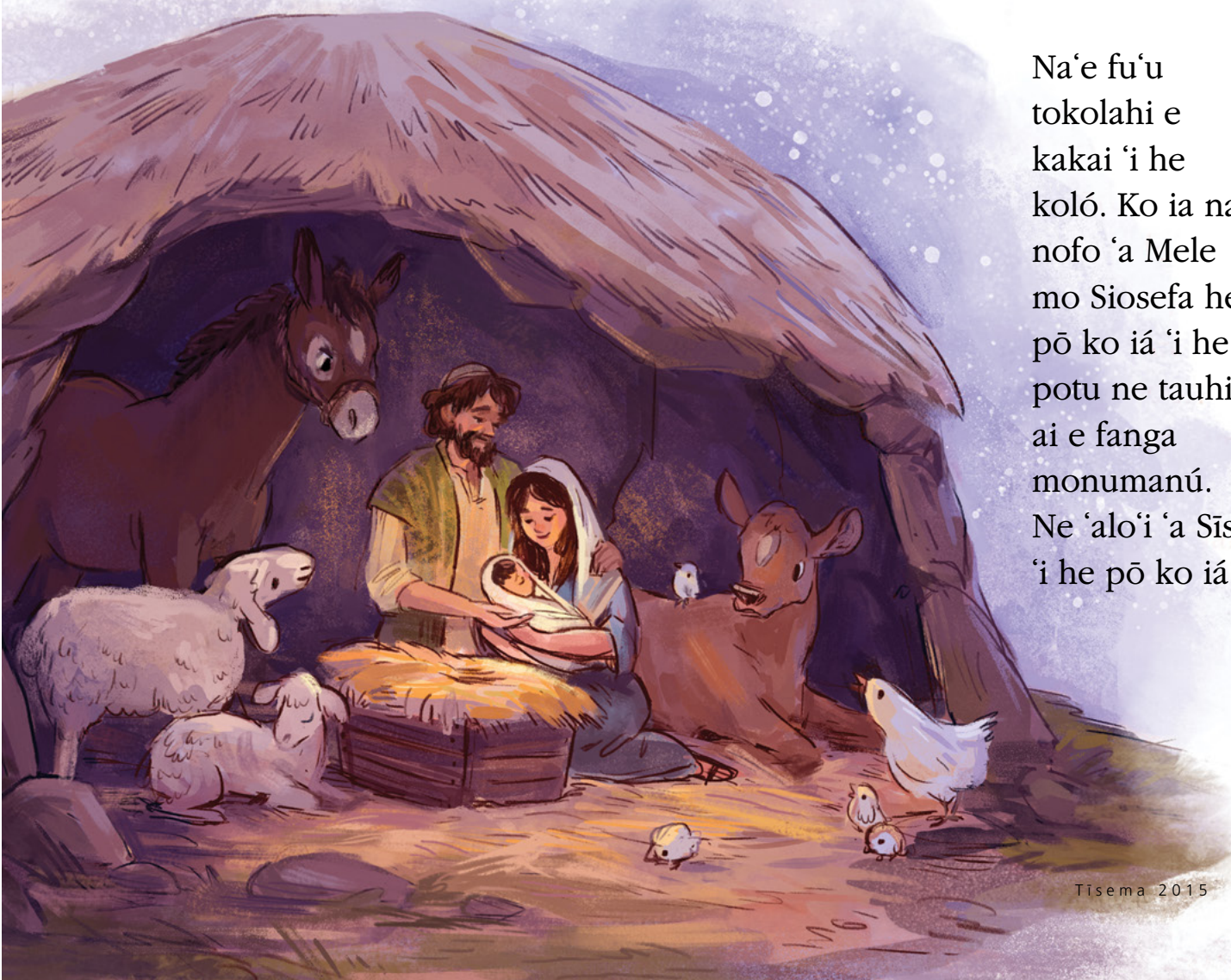
'I he kuonga fuoloá, na'e mali ha fefine ko Mele pea mo ha tangata ko Siosefa. Ko ha kakai lelei 'a Mele mo Siosefa ne na fakahoko 'a e me'a ne fie ma'u 'e he 'Otuá ke na faí.

'I he 'aho 'e taha ne ha'u ai ha 'āngelo kia Mele 'o talaange te ne fanau'i ha tama! Na'e talaange 'e he 'āngeló 'oku totonu ke ne fakahingoa 'a e pēpeé ko Sīsū. 'E hoko e pēpeé ko e 'Alo 'o e 'Otuá, ko e Fakamo'uí.

Na'e pau ke faifononga 'a Mele mo Siosefa ki ha kolo ko PēteliHEMA ke totongi 'ena tukuhaú.

Na'e fu'u tokolahi e kakai 'i he koló. Ko ia na'e nofo 'a Mele mo Siosefa he pō ko iá 'i he potu ne tauhi ai e fanga monumanú. Ne 'alo'i 'a Sísū 'i he pō ko iá!

Ne 'asi ha
fetu'u fo'ou 'i he langi.

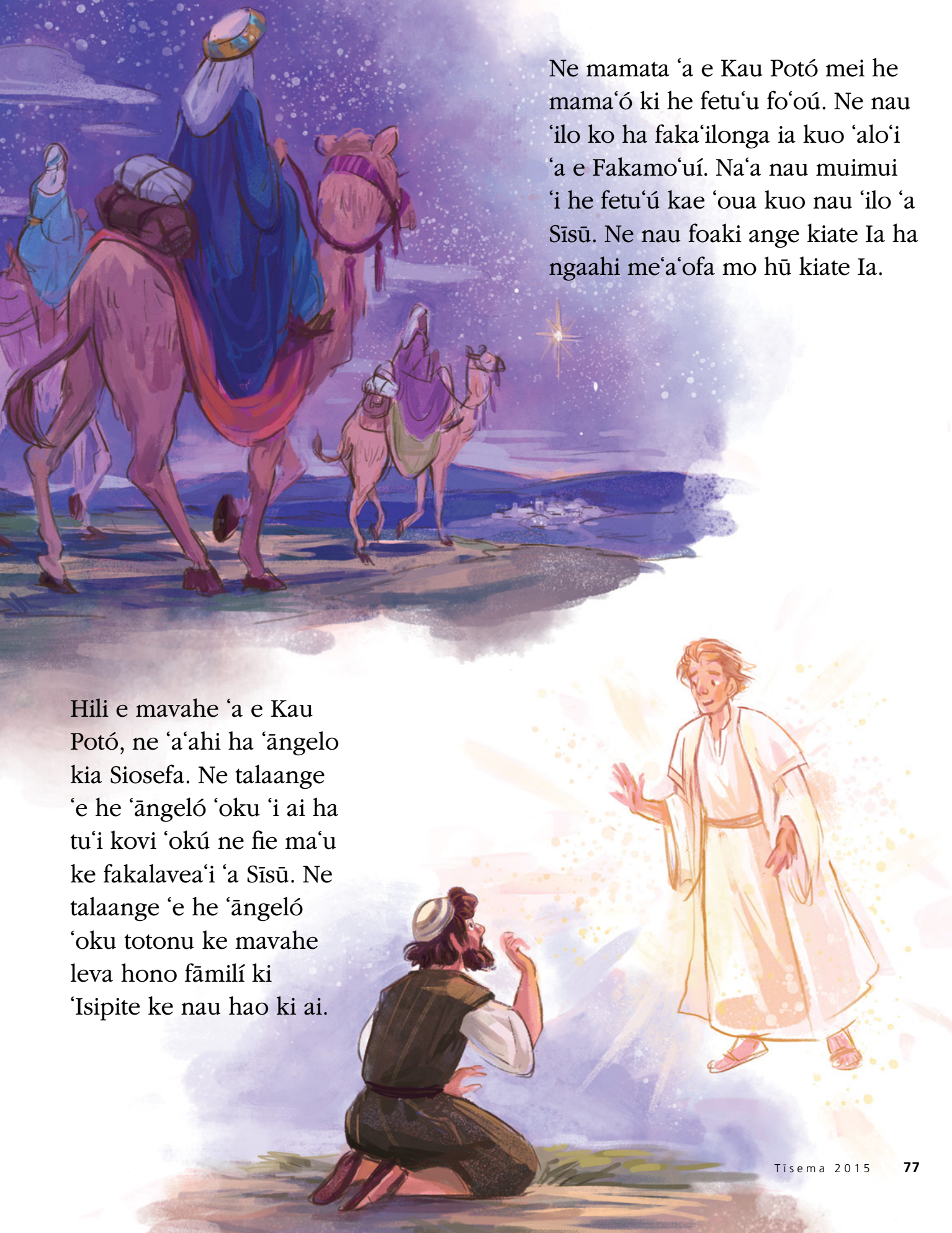

Na'e tokanga'i 'e ha kau
tauhisipi e fanga sipi 'i ha feitu'u
ofi mai. Ne ha'u ha 'angelo 'o
talaaange ki he kau tauhisipi
kuo 'alo'i 'a e Fakamo'uí. Ne o
e kau tauhisipi ke kumi mo hu
ki he pepē ko Sisuú.

Ne mamata 'a e Kau Potó mei he mama'ó ki he fetu'u fo'ou. Ne nau 'ilo ko ha faka'ilonga ia kuo 'alo'i 'a e Fakamo'uí. Na'a nau muimui 'i he fetu'ú kae 'oua kuo nau 'ilo 'a Sísū. Ne nau foaki ange kiate Ia ha ngaahi me'a'ofa mo hū kiate Ia.

Hili e mavahe 'a e Kau Potó, ne 'a'ahi ha 'āngelo kia Siosefa. Ne talaange 'e he 'āngeló 'oku 'i ai ha tu'i kovi 'okú ne fie ma'u ke fakalavea'i 'a Sísū. Ne talaange 'e he 'āngeló 'oku totonu ke mavahe leva hono fāmilí ki 'Isipite ke nau hao ki ai.

Ne nofo ai 'a Siosefa, Mele mo Sīsū 'i 'Isipite kae 'oua kuo tokamālie ke nau foki ki 'Isileli. Ne tupu hake 'a Sīsū 'i he ki'i kolo ko Nāsaleti. Na'á Ne ako ai ke fa'a tokoni, angalelei, mo talangofua. Na'á Ne ako ai 'a e me'a kotoa pē na'á Ne fie ma'u ke hoko ai ko hotau Fakamo'uí. Na'á Ne muimui ma'u pē ki he palani 'a e 'Otuá kiate Iá.

‘Oku tau fakamanatua he Kilisimasí, ‘a hono ‘alo’i ‘o Sīsū Kalaisí. Tuhu ki he fakatātā ‘o e kakaí ni, ‘a ia ne nau kau ‘i he talanoa ‘o e ‘Alo’í.

Te tau lava ‘o hangē ko **Mele mo Siosefá** ‘i he ‘etau fai ‘a e me‘a ‘oku finangalo e ‘Otuá ke tau faí.

Te tau lava ‘o hangē ko e **kau tauhisipí** mo e **Kau Potó** ‘i he ‘etau muimui kia Sīsū Kalaisí.

Te tau lava ‘o hangē ko e **kau ‘āngeló** ‘i he ‘etau vahevahe ki he ní’ihi kehé e talanoa mo’oni ‘o e Kilisimasí.

Pea te tau lava ‘o hangē ko **Sīsuú** ‘i he ‘etau muimui ki He’ene sīpingá! ■

MEI HE FOLOFOLÁ

Te ke lava ‘o lau ‘a e talanoa ‘o e ‘Alo’í ‘i he Mātiu 1:18–25; 2; Luke 1:26–38; 2:1–20.

Fai 'e Palesiteni
Howard W. Hunter
(1907–95)

Palesiteni Hono
Hongofulu Mā Fā 'o
e Siasí

KO E KILISIMASI MO'ONÍ

*'Oku a'usia e Kilisimasi mo'oni 'e kinautolu
'oku nau mā'u 'a Kalaisi 'i he'enu mo'ui.*

I he tohi nounou 'a Paula ki he kakai Kalētia, na'ā ne fakahaa 'i 'a 'ene hoha'a lahi ki he mata'ā'ā 'enua ta'etui mo hono fakangalongaloki 'o 'ene ngaahi akonaki kau kia Kalaisi. Na'ā ne tohi kiate kinautolu: "Ka 'oku lelei ke faifeinga mā'u ai pē 'i he me'a lelei, kae 'oua na'a ngata 'i he'eku 'iate kimoutolu. 'A 'eku fānau si'i, 'a ia 'oku ou toe langā ai kae 'oua ke [lotolotoi] 'a Kalaisi 'iate kimoutolu" (Kalētia 4:18–19). 'I hono toe fakalea 'e tahā, ne fakahā 'e Paula 'ene fe'ao mo e faingata'ā mo e lavelaveilí kae 'oua leva kuo "[lotolotoi]" 'a Kalaisi 'iate kinautolu. Ko e toe founga pē 'eni 'e taha 'o e pehē "ia Kalaisi," 'o hangē ko ia 'oku toutou hā 'i he ngaahi fai tohi 'a Paulá.

'Oku malava ke 'alo 'i 'a Kalaisi he mo'ui 'a e tangatá, pea 'i he'ene hoko e me'a ko iá, 'oku mo'ui e tangata ko iá "ia Kalaisi"—'oku "[lotolotoi]" 'a Kalaisi 'iate ia. 'Oku kau heni 'a 'etau tali 'a Kalaisi ki hotau lotó pea hoko Ia ko e unga'anga 'o 'etau mo'ui. Ko Kalaisi 'oku 'ikai ko ha mo'oni fakalūkufua pē pe ko ha mo'oni 'i me'a ne hoko 'i he hisitōliá, ka ko e Fakamo'ui 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá 'i he taimi kotoa pē. 'I he'etau faifeinga ke mo'ui Faka-Kalaisi, 'okú Ne "[lotolotoi]" ai 'iate kinautolu; kapau te tau fakaava

'a e matapaá, te Ne hū mai; kapau te tau fekumi ki He'ene akonaki, te Ne akonekina kinautolu. Ke "[lotolotoi]" 'a Kalaisi 'iate kinautolu, kuo pau ke tau mā'u ha tui kiate Ia mo 'Ene Fakalelei. 'Oku 'ikai hanga 'e he tui ko ia kia Kalaisi mo hono tauhi 'o 'Ene ngaahi fekaú 'o fakapōpula 'i kinautolu. Ka 'oku fakatau'atāina 'i 'a e tangatá 'i he me'a ni. 'Oku tatali 'a e Pilinisi ko 'eni 'o e Melinó ke foaki mai e melino 'i he fakakaukā, pea 'e ala mafola atu e melino ko iá meiate kinautolu.

'Oku a'usia 'a e Kilisimasi mo'oni 'e ia 'okú ne tali 'a Kalaisi ki he'ene mo'ui ko ha ivi fakalotoa, liliu-mo'ui mo kāfakafa.

Na'e hiki 'e Sēmisi Ualingifooti 'a e ngaahi laini ko 'eni, 'i he'ene fakakaukauloto atu ki he fa'ahita'u 'o e Kilisimasi.

*Ko e Kilisimasi 'oku 'ikai ko ha
'aho pe ko ha fa'ahita'u, ka
ko ha tu'unga 'o e lotó mo e
fakakaukā.*

*Kapau 'oku tau 'ofa 'i hotau kau-
ngā'apí 'o hangē pē ko kinautolú;
kapau 'oku tau masiva 'i he lau-
mālié neongo 'etau koloa'ia mo
'etau masivá ta 'oku tau koloa'ia
'i he 'alo'ofá;
kapau 'oku 'ikai ke tau polepole
he'etau 'ofá, kae kātaki fuoloa
mo angalelei;
kapau 'oku tau foaki kotoa 'i he
taimi 'oku kole mā ai hotau
tokouá; kapau 'oku fono-hake e
'aho takitaha mo ha faingamālie
pea fono-hifo 'i he ikuná, neongo
'ene si'isi'i—
ta ko e 'aho kotoa pē ko e 'aho ia
'o Kalaisi pea 'oku panaki mā'u
pē 'a e Kilisimasi.*

*(In Charles L. Wallis, ed., Words
of Life [1966], 33) . . .*

Kapau 'okú ke holi ke 'ilo 'a e lau-
mālie mo'oni 'o e Kilisimasi mo a'usia
hono melié, tuku mu'a ke u 'oatu 'a e
fokotu'u ko 'eni kiate koe. 'I he uho-
uhonga 'o e ngaahi taimi ongoonga'a 'o
e fa'ahita'u Kilisimasi ko 'eni, kumi taimi
ke fakatafoki ai ho lotó ki he 'Otuá.
Fakahoko foki ia 'i he ngaahi taimi
lōngonoá, pea 'i ha feitu'u lōngonoa,
pea ke tū'ulutui hifo—tokotaha pe mo
kinautolu 'okú ke 'ofa aí—'o fakamālō
koe'uhí ko e ngaahi me'a lelei kuó ke
tofanga aí, pea kole ke nofo'ia koe 'e
Hono Laumālie lolotonga ho'o faifeinga
ke tokoni kiate Ia mo tauhi 'Ene ngaahi
fekaú. Te ne tataki nima koe mo faka-
hoko 'Ene ngaahi tala'ofá. ■

*Mei he "Ko e Kilisimasi Mo'oni," Liahona, Tisema
2005, 12–15.*

NGAAHI 'ILÓ

Kāingalotu i Nātali, Palāsila.

Ko e hā te tau lava 'o fai ke hoko ai 'a e Sāpaté ko ha me'a fakafiefia?

“Oku 'omi 'e he Sāpaté ha faingamālie lelei ke fakamālohia ai 'a e ngaahi ha'i fakafāmilí. . . . 'Oku tau 'ai 'a e Sāpaté ko ha me'a fakafiefia i he taimi 'oku tau ako'i ai 'a e ongoongolelei ki he'etau fānaú. . . . 'Oku 'ikai ngata pē i he taimi mo e fāmilí, ka te mou lava 'o a'usia ha fiefia mo'oni i he 'aho Sāpaté i he ngāue hisitōlia fakafāmilí. . . . 'Ai 'a e Sāpaté ko ha 'aho fakafiefia 'aki ha'o fai ha tokoni ki he ni'hi kehé, tautautefito kiate kinautolu 'oku 'ikai ke nau ongo'i mo'ui lelei pe ko kinautolu 'oku tā'elatá pe fie ma'u tokoní.”

Palesiteni Russell M. Nelson, Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sāpaté,” *Liahona*, Mē 2015, 130, 131.

‘I he Makasini Foki Ko ‘Eni

MA’Á E KAKAI LALAHÍ KEI TALAVÓÚ

Ko e Foki **Vave** ki ‘Api mei he‘eku Ngāue Fakafaifekau

Ne u fefa‘uhi mo ‘eku fakamo‘oní, hili ‘eku foki ki ‘apí. Ka na‘e iku ‘o u palōmesi ki he Tamai Hēvaní te u mo‘ui faive-lenga neongo kapau na‘e ‘ikai ke u ma‘u ha ngaahi tali.

p.44

MA’Á E TO’U TUPÚ

p.60

Ngaahi Me‘a **Ne u Ako** Héeku Hoko ko ha Papi Ului Kei Talavou

Faka‘uta ange kapau na‘á ke kau ki he Siasí ‘i ho ta‘u 17 pea ko koe tokotaha pē ‘i ho koló ‘i ho‘o lea fakafonuá ‘oku kau ki he Siasí. Lau fekau‘aki mo e me‘a na‘e ako ‘e ‘Eletā Klebingat ‘o e Kau Fitungofulú ‘i he tūkunga ko iá!

MA’Á E FĀNAÚ

Ko e Talanoa ‘o e ‘Alo‘í

Fiefia ‘i ha talanoa tā valivali ‘e ono ki hono ‘alo‘i ‘o e pēpē ko Sīsuú!

p.74

SIASI ‘O
SĪSŪ KALAISI
‘O E KAU MĀ‘ONFONI
‘I HE NGA‘AHI ‘AHO
KIMUI NI